

70,400



O'tkir Hoshimov



Uzun
kechalar



O'tkir Hoshimov

Uzun
kechalar



Toshkent - «O'ZBEKISTON» - 2015

O'UK: 821.512.133-3

KBK 84(50)6

H-72

X 875

To'plab, nashrga tayyorlovchi:

La'lixon IGAMOVA

Elimizning atoqli va ardoqli adibi, O'zbekiston xalq yozuvchisi O'tkir Hoshimov XX asr adabiyoti rivojiga salmoqli hissa qo'shganlardan biri hisoblanadi. Uning odob-axloq, ma'naviy olam, milliy qadriyatlar, sho'ro davri adolatsizliklarini ishonarli yoritgan ocherk va teleko'rsatuvlari, qissa va romanlari hamda hikoyalari-da oddiy inson taqdiri va qalbining kechinmalari zargarona ifoda etilgan. Uning «Dunyoning ishlari» asari Davlat mukofotini olgani bejiz emas. Bu asar ona haqidagi, ona qalbining cheksiz saxovati to'g'risidagi o'ziga xos qasidadir. U ming-minglab o'zbek onalari-ning timsoliga aylandi.

«Hikoyalar xazinasini» rukni ostida nashr etilgan mazkur «Uzun kechalar» to'plamiga ham uning turli mavzulardagi hikoyalari jamlangan bo'lib, adibning boshqa kitoblari kabi kitobxonlar tomonidan katta qiziqish bilan qabul qilinadi, degan umiddamiz. Taqdim etilayotgan hikoyalarda o'sha davr ruhini saqlab qolish maqsadida shaharlar va ayrim atamalar nomi asliyatga asosan qoldirildi.

ISBN 978-9943-28-385-5

©O'. Hoshimov, 2015

© «O'ZBEKISTON» NMIU, 2015

O'ZBEKLAR

Mahallada qaysi kampirni uyidan topolmasangiz, to'ppa-to'g'ri Otinoyinikiga boravering! Otinoyining hovlisi past ko'chaning etagida. Uyi ham boshqalarnikidan ajralib turadi. Ikkita derazali pastak uy. Boshqalarning derazasi oldida gilos bo'lsa, Otinoyinikida ikki tup tut bor. Boshqalarning tomi tunuka bo'lsa, Otinoyining tomi shifer. Hammaning tomida televizor antennasi bor, Otinoyinikida yo'q. Ammo, uning uyi hamisha hammanikidan gavjum bo'ladi. Doimo ochiq turadigan pastak darvozadan kirishingiz bilan eng avval dimog'ingizga gup etib rayhon isi uriladi. Keyin bir mahalla xotinning gangur-gungur suhbatini, bolalarning qiy-chuvini eshitasiz. Mashina sig'maydigan (unga mashinaning nima-yam keragi bor) tor yo'lakdan o'tib, qutidekkina shi-nam hovliga kirasiz. Ariq tortib ekilgan rayhonlar belga uradi. Osh rayhon, sadarayhon, oq rayhon, qora rayhon. Hovli etagida, eski bostirma oldida bir tup o'rik bor. Dovuchcha tukkanidan boshlab turshak bo'lguncha mahallaning qora-qura bolalari shoxdan shoxga tar-mashadi. Otinoyi o'rikni qizg'anganidan emas, bolalarga achinganidan chirqillaydi: «Hoy, uyingga bug'doy to'lgur takalar, tush, yiqilib ketasan!» «Takalar» parvo qilmaydi. Biladiki, Otinoyining tuti ham, o'rik ham ularniki! Umuman, bu hovli hammaniki.

Erta ko'klamda sumalak shu yerda bo'ladi. Is-maloq somsa, yalpiz somsa Otinoyining bostirmasidagi tandirda yopiladi. Keyin tut pishadi. Ketidan o'rik. Mahalladagi xotinoshi bormi, challarmi, beshik to'yi bormi, quda chaqiriqmi - hammasining maslahati shu yerda pishadi. Qancha non yopiladi, qancha guruch damlanadi. Qudalarga «to'qqiz-to'qqiz»da nimalar tortish kerak.





To'g'ri, u otinlikdan ko'ra ko'proq xodimlik qilgan. Ammo uni xodim xola emas, Otinoyi deyishadi. Qolaversa, hozir dasturxonchilikni tashlagan. Uch yil bo'ldi. Keksayib, kuchi yetmay qoldi. Lekin haliyam Otinoyi deyishadi. Yozda o'rik tagidagi eski so'ri, qishda «chiylampa» suvoq qilingan pastak shiftli, tokchalariga bar-kashlar, chegalangan qadimiy «gardim» laganlar terib qo'yilgan uy hamisha gavjum bo'ladi.

Hozir yoz. Dumbul bo'lgan o'rik shoxida odatdagidek qo'shni bolalar kir maykasining qo'yniga o'rik to'ldiryapti. Bittasini og'ziga tashlaydi, bittasini qo'yniga soladi. (Har ehtimolga qarshi.) Otinoyi pastak shiftli uyida og'zi ochilgan eski sandiq oldida cho'kkalab o'tiribdi. Uyni kuyadori hidi tutib ketgan. O'rtadagi xontaxta atrofida Inoy garangning xotini Bahri xola, zavodda ishlaydigan «giroy» Ahmadning onasi Muattar xola, «Kelinposhsha» o'tirishibdi. Otinoyi sandiqdan birmabir o'limliklarini olib «ko'z-ko'z» qilyapti.

– Mana bu – kafanlik, – deydi u bejirim qilib o'ralgan dokani ko'rsatib.

Muattar xola dokaning bir uchini chimchilab ko'radi.

– Yaxshi, misqoli doka ekan.

– Iskandarim ataylab Maskovdan obkelgan. – Otinoyi kerilib qaddini rostlaydi. – Mana buni yirtishga berasila. – U tag'in bir tugunni ochadi. – Ammo-lekin ro'mollardan sal ko'nglim to'lmay turibdi. Hammasi bir xil bo'lgani yaxshi. Mana, o'ttizi ko'k, yigirmatasi moshrang. Mayli, Iskandarimga aytaman, obkelib beradi.

– Qo'ying, ovsin moshsha, hali ko'p yurasiz, – deydi Bahri xola ming'irlab. U ming'irlamasdan gapirolmaydi. Dimog'i shunaqa bechoraning. Ayniqsa, «p»ni ayto olmaydi, «m» deydi. Sal g'iybatchiroq-ku, ammo yaxshi xotin, ko'ngli bo'sh. Qo'shnining mushugi tug'sayam, «joni og'rigandir», deb yig'laydi. U ro'molining uchini mijjasiga bosib xo'rsindi. – Qarab turing, hali qo'sha-qo'sha

nevaralar ko'rasiz, to'ylar qilasiz, ovsin moshsha! – U «poshsha» deganda ovozi «moshsha» bo'lib chiqadi.

– Aytganingiz kelsin. – Otinoyi ma'yus jilmayadi. «O'limligini» tartib bilan yana sandiqqa joylaydi. – Xudo Iskandarimgayam qo'chqordek o'g'illar bersa ajabmas. Kechayam kelib ketdi, bolam boyaqish. – Otinoyi sandiqni qaytadan titkilaydi. – Mana, – deydi ikki lo'ppi yaltiroq qog'ozli sovunni olib. – Polcha degan joydan mozor bosib kelgan. Iskandarim obkeldi.

U sovunning bittasini Bahri xolaga, bittasini Muattar xolaga beradi.

– Voy, munchayam yaxshi! – Muattar xola «polskiy» sovunni huzur qilib hidlaydi. Bahri xola ham hidlayotganida, Muattar xoladan dashnom eshitadi.

– Is bilmaysiz-ku, hidlab nimaning farqiga bordingiz...

– O'g'limni duo qilinglar, – deydi Otinoyi astoydil yalinib. – O'zidan ko'paysin, denglar, yaxshi farzandlar bersin, denglar. Boyadan heri indamay o'tirgan «Kelinposhsha» jilmayadi.

– Menga-chi, Otinoyi? Mozor bosib kelgan «Polcha» sovundan menga bermaysizmi!

– Siz sovunni nima qilasiz, Kelinposhsha, o'zingiz oydaysiz. Undan ko'ra borib choy damlab keling.

«Kelinposhsha» – Otinoyining devor-darmiyon qo'shnisi. O'rtadan tuynuk ochib qo'yishgan. Eri provodnik. Mahalladagi yosh-yalanglar uni Kelinoyi deb chaqirishadi. Otinoyi uchun u «Kelinposhsha». Yaxshi juvon, bechora. Sakkizta bolasi bor. Eng kichkinasi endi yo'lga kirdi. «Kelinposhsha» shu ko'klam tag'in boshqorong'i bo'ldi: dovuchchaga. Hovuch-hovuch dovuchcha yeb esi ketdi boyaqishni. Kelinposhsha «dik» etib o'rnidan turadi. Otinoyi ketidan tayinlab qoladi:

– Iskandarim obkegan choydan damlang, bolam. Dutor chalib turganidan.



«Kelinposhsha» bir zumda choy damlab keladi. .

- «Polcha» sovunni to'yana qilasiz, Otinoyi, - deydi kulib. - Aqining to'yiga!

Aqida «Kelinposhsha»ning to'ng'ich qizi. Hamshira bo'lib ishlaydi. Yaqinda uzatishmoqchi. Yangiyo'llik paxta brigadiriga fotiha qilishgan.

- To'yana sizdan aylansin! - Otinoyi ham kulimsiraydi. - Aqi qizimning to'yi bo'ladi-yu, men qarab turar-midim. Sovun nima bo'пти, hali Iskandarimga aytsam, gilam olib beradi.

Iskandar - Otinoyining yolg'iz o'g'li. Katta joyda ishlaydi. Oq mashinada yuradi. Markazda to'rt xonali uyi bor. Otinoyining aytishicha, vannasi chinnidan emish. Iskandar yaxshi bola. Domga olib ketaman, deb uvvalo yalinsayam, Otinoyi ko'nmaydi: hovlisiga o'rganib qolgan. Otinoyining bitta-yu bitta orzusi bor. Shu - Iskandarining aqalli bittagina bolasini bag'riga bossa, oyoq-qo'lini bemalol uzatib ketardi.

- Mayli, to'y bo'lsin, - deydi u negadir xo'rsinib. - Endi... Tirik jon-da, o'rgilaylar. Vaqti qazoyim yetsa, bolam bechora yugurgilab qolmasin, deyman-da, ishi og'ir, lak-lak odamga xo'jayin bo'lish osonmi?

* * *

Iskandar Vahobovich «vertushka» go'shagini joyiga qo'ydi-yu, ichidan xo'rsiniq keldi. Ministr o'rinbosari telefonda yigirma minut «qovurdi». Yubiley obyekti o'lda-jo'lda bo'lib yotgani uchun Iskandar Vahobovich boshchilik qilayotgan trest aybdor emish. Iskandar Vahobovich yotig'i bilan tushuntirmoq-chi edi, zamministr, «bahona izlamang», deb jerkib berdi.

U sirqillab ketayotgan chakkalarini kafti orasiga olib, bir zum ko'zlarini yarim yumgancha, stol qirrasiga tikilib o'tirdi. «Har kuni bir g'alva!»

Eshik g'iyqillab ochildi. Iskandar Vahobovich ostona-
nada turgan do'mboq kotibaga «ha, tag'in nima gap!»
degandek zardali qaradi.

- Shahar telefonida so'rashyapti, - dedi kotiba
hurkibroq.

- Kim?

Kotiba quyuq bo'yalgan kipriklarini pipiratdi.

- Tanishiman, deydi.

«Padariga la'nat tanishlarniyam, notanishlarniyam!
Qaysi birining ishi tushsa, darrov «tanish» bo'lib qola-
di». U olcharang telefon go'shagini shaxt bilan ko'tardi.

- Ha!

Shu zahotiyuq shang'illagan ovoz qulog'ini teshib
yuboray dedi.

- Iskandarmisan?

«Qanaqa savodsiz bu! Baqiradi, sansiraydi!»

- Kim o'zi bu? - dedi Iskandar Vahobovich qoni qaynab.
Javob o'rniga yana savol eshitdi.

- Iskandarmisan?

- Ha? O'zingiz kimsiz? Go'shak yana shang'illadi:

- Xolmatman! Qo'shning...

Iskandar Vahobovich beixtiyor qo'shnilarini bir-
bir eslab ko'rди, Xolmat degan qo'shnisi yo'q. Jinni
bo'lganmi bu odamlar?!

- Qiladigan ishingiz bo'lmasa, telefonni joyiga
qo'ying! - Shunday deb endi go'shakni uloqtirmoqchi
edi, boyagi ovoz yana shang'illadi:

- Otinoyimning ahvoli og'ir!

Iskandar Vahobovich esankirab qoldi. Axir Otinoyi...
o'zining onasi-ku! Bo'ldi-bo'ldi! Xolmat aka ularning
devor-darmiyon qo'shnisi. Provodnik!

- Nima bo'ldi?! - dedi birdan yuragiga g'ulg'ula
tushib. - Oyimga nima bo'ldi?

- Ahvoli og'ir.

- Shoshmang, hozir «skoriy» chaqiraman.



- «Skoriy»ni nima qilasan? - Xolmat aka tag'in baqirdi: - O'zing kel, tezroq!

Telefon uzilib, «tut-tut-tut» degan qisqa tovush eshitila boshladi. Iskandar Vahobovichning ichida bir nima uzilib ketgandek bo'ldi. Nahotki onasi...

U yugurib qabulxonaga chiqdi. Mashinka chiqillatayotgan kotibaga buyurdi:

- Dilya! Tezroq mashina chaqiring! Podyezdga!...

Oq «Volga» gavjum ko'chalardan shiddat bilan uchib borar, Iskandar Vahobovich orqa o'rindiqda o'tirgancha, yuragi gursillab, bir savolni xayolan qaytarardi. «Nahotki!» Mashina chorrahalarda hadeb to'xtar, u xayoliga kelgan dahshatli o'yni haydashga, «to'blari qochgandir-da», deb o'zini yupatishga urinar, ammo o'sha zahoti boyagi shafqatsiz savol yana vujudini teshib o'tar edi. «Nahotki!»

Mashina choyxo'rlar chaqchaqlashib o'tirgan guzar oldidan o'tayotganida u bir qadar taskin topgandek bo'ldi. «Xayriyat, tinchlik ekan». U biladi. Xudo ko'rsatmasin, biron kor-hol bo'lsa, choyxonada odam qolarmidi? Ammo mashina past ko'chaga kirishi bilan oq yuragi muzlab ketdi. Ana, o'sha shifer tomli pastak uy, ana ikki tup tut, rangi unniqib ketgan taxta darvoza. Darvoza oldida besh-olti erkak to'dalashib turishibdi. Allaqanday ayol tut tagini supuryapti. «Nahotki!» Bu savol uning miyasiga so'nggi bor chaqmoqday urildi-yu, majolsiz oyoqlarini arang sudrab, mashinadan tushdi. Shu ondayoq Xolmat aka yugurib kelib, uni quchoqladi.

- Onamizdan ayrilib qoldik-ku, ukam! - U Iskandar Vahobovichni bag'riga bosgancha, birdan o'krab yig'lab yubordi. - Ayrilib qoldik!

Iskandar Vahobovichning ko'z o'ngi qorong'ilashib ketdi. U karaxt bo'lib qolgan, Xolmat aka-ning yelkasi muttasil silkinayotganini, mo'ylovi o'zining yuziga tegib g'ashini keltirayotganini sezib turar, ammo boshqa narsani idrok etolmas, xayolida

faqat bir fikr charx urardi. «Oyim!» «Oyim!» U amal-
lab Xolmat akaning quchog'idan chiqdi-da, gandi-
raklagudek bo'lib, uy tomon yo'naldi. Darvoza oldida
turgan kishilar negadir unga tik qaramas, biri boshi-
ni xam qilib turar, biri yuzini o'girganga o'xshardi. Bi-
roq hozir u bunga e'tibor beradigan ahvolda emasdi.

Chayqalib-chayqalib g'ishtin zinalardan chiqdi-yu,
salqin dahlizdan o'tib, uyga otilib kirdi. Qandaydir ayol-
lar (Iskandar qaramadi) unga yo'l bo'shatishdi.

Iskandar yaltiroq qubbalari zanglab ketgan sim
karavotda yotgan onasini ko'rdi. Ustiga oq choyshab
yopib qo'yilgan. Onasi qandaydir osoyishta yotar, xud-
di uxlayotganga o'xshardi. Iskandar hozir «Oyi!» deb
chaqirsa, uyg'onib ketadigandek.

U shunday qildi. Karavot oldiga, namatga tiz
cho'kkancha iltijo qildi:

– Oyi! Oyi-i!

Yo'q, onasi ko'zini ochmadi. Shunda u choyshabni
ochib tashladi-yu, onasining qo'lini, yillar zahmatidan
barmoqlari qing'ir-qiyshiq bo'lib ketgan qo'lini chan-
gallab o'pdi. Qiziq, onasining qo'li muzdek edi!

– Oyi! Oyijo-on! – dedi hayqirib. Keyingi so'zlar
bo'g'zidan yig'i aralash otilib chiqdi. – Oyi-i!

U ko'z yoshlaridan ho'l bo'lib ketgan lablari bilan
onasining qo'llarini o'pa boshladi. Keyin nima uchundir
ikki qo'llab namat to'shalgan yerni mushtladi.

– Nega! Oyi, ayting, nega?

U esdan og'ib qolganga o'xshar, hadeb yerni musht-
lar, ammo bu xitob onasiga qaratilganmi, o'zigami,
aqli yetmas edi. U cho'kkalagan ko'yi tag'in onasining
qo'llariga yopishdi. Muzdek, dag'al qo'lni yuziga bosib,
o'krab yubordi.

...Bu qo'llar uning boshini silagan, ko'p silagan.
Ko'ngli o'ksiganida, betob bo'lganida, ilk bor maktabga
borganida, maktabni oltin medal bilan bitirganida... In-



stitutga kirganida, bitirganida... Nihoyat... uylanganida... Bu qo'llar uning boshini ko'p silagan. O'zi-chi, o'zi onasining boshini silaganmi? Biron marta, aqalli biron marta silaganmi?! Yuragining tub-tubidan otilib chiqqan bu savol a'zoyi badanini o'rtab yubordi.

- Oyi-i-i-i! - dedi ingrab.

Bu qo'llar uni yo'rgaklagan, unga ko'krak tutgan, shamollaganida badaniga qo'y yog'i surgan. Bu qo'llar sigir sog'gan, tappi qilgan, kir yuvgan, ovqat pishirgan, non yopgan..

Non! Onasining nazarida nondan tabarruk narsa yo'q edi. Qo'ni-qo'shnilarning go'dak bolasi yo'lga kirsa oyog'i orasidan kulcha yumalatib, boshqa bolalarga obqochtirardi. Nikoh to'yidan avval ikki yoshning pok turmushidan nishona bo'lsin deb, non ushatardi. Bostirmadagi tandirda kunora non yopardi. Zog'orami, arpa nonmi, ishqilib, non-da! Tandir yonida o'ralashib yurgan Iskandarga eng avval pishgan nonni yuziga suv sepib uzib berardi... U yosh to'la ko'zlari bilan beixtiyor karavot ustiga, shift tomonga tikildi. Ana, ana o'sha non! «Chiyilampa» qilib suvalgan shift ostida, devordagi mixga ilig'liq turibdi. Bir cheti tishlangan. Ana, o'sha tish izlari. Bu - dadasi tishlagan non. Qip-qizil...

U onasining nonni arta-arta joyiga ilib qo'yganini ko'rgan. Mixdan hadeb olib qo'yilavergani uchun teshigi kengayib ketgan. Ammo non hamon turibdi. Mog'or bosmagan, qip-qizil... Bir mahal u kimdir ohista turtganini idrok etib, yelkasi osha burilib qaradi. Tanidi: Bahri xola. Ko'k ro'mol tang'ib, ko'k ko'ylak kiyib olibdi. Yig'layverib, shishib ketibdi.

- Bandalikda, bolam, - dedi u ming'irlab. - Ollohning irodasi, jon bolam! Yuvg'uvchi keldi... - Shunday dedi-yu, hiqillab yig'lagan cha, ko'k ro'molini yuziga bosdi.

Iskandar chiqib ketishi kerakligini tushundi. Ostonaga borganida to'xtab qoldi. Onasiga termildi. Onasi



qubbalari zanglab ketgan sim karavotda yotar, go'yo uxlayotgandek, hozir o'rnidan turib, uni bag'riga bosadigandek, ikki kafti bilan ikki yuzidan ushlab, peshonasidan o'padigandek edi. U doim shunday qilardi. Shu uyda, shu karavotda onasi uni bag'riga bosib uxlatgan. Ertalab peshonasini silab uyg'otgan.

...Esida, o'shanda Iskandar birinchi sinfda o'qirdi. O'rik gullagan kun edi. Maktabdan isitmalab keldi. Onasi ming zo'rlamasin, bir piyola choy ichdi-yu, xuddi mana shu karavotga cho'zildi. Uyda xotinlar ko'p edi. U isitma aralash Bahri xolaning dimog'i bilan ming'irlab aytayotgan gaplarini eshitib yotardi. «Endi, ovsin-moshsha, Xudodan ham, bandasidanam qarzingiz qolmadi. Urush bitdi. Kelganlar keldi. O'lganlarning joni jannatda bo'lsin. Yosh umringizni xazon qilmang. Bolagayam ota kerak, o'rgilay. Sizga og'iz solayotganlar tag-zoti ko'rgan odamlar...»

Iskandar onasining javobini eshitmadi. Uxlab qoldimi, hushidan ketdimi, o'zi bilmasdi. Umuman, bu gaplarning ma'nosini tushunmasdi. Faqat ertasiga onasi kuyib-yonib aytgan so'zlar qulog'iga o'rnashib qoldi. «Ikkinchi unaqa gaplarni gapirmanglar! Xudoni qahri keldi. Bolamga qizamiq toshib ketdi. Dadasi omon bo'lsa kelar, kelmasa peshonamdan ko'rdim. Yolg'iz emasman, shukur, oldimda bolam bor...»

– Iskandarjon, jon bolam, – Bahri xola uning yelkasiga qoqdi. – Chiq qoling, qoqindiq.

Iskandar (u endi Iskandar Vahobovich emas, Iskandar, oddiy Iskandar bo'lib qolgandi, negaki, o'lim hammani baravar qilib qo'yadi) vazmin qadamlar bilan salqin dahlizga chiqdi.

Peshayvon ustunidagi mixlarga onasining butun «bisoti» ilib qo'yilibdi: bitta yangi, ikkita eski ko'ylak, unniqib ketgan baxmal nimcha, bir burchi teshilgan jun ro'mol, hali tikilmagan bir kiyimlik shtapel, shol dasturxon...



Kavshandozda onasining kavushi turibdi. Qiziq, bu kavushni Iskandar uch yil ilgari olib bergan edi. Nega yap-yangi turibdi? Xolmat akaning xotini – Kelinoyi yig'idan qizargan ko'zlari bilan unga termildi. Iskandar kavushga tikilib turganini sezdi shekilli, tushuntirdi:

– Ayab yurardilar. To'yga borsalar yonboshlariga – ko'rpachaning tagiga berkitib o'tirardilar. Iskandarim obergan, deb maqtanardilar.

Iskandar hamon kavushdan ko'z uzmasdi. Kelinoyi-ning savolini da'atan yaxshi eshitmadi.

– Nima qilaylik, mastavami, sho'rvami?

Iskandar hech nimaga tushunmadi.

– Nima? – dedi garangsib.

– Hali-zamon uyni odam bosadi. Issiq ovqat qilish kerak. – Kelinoyi kuymanib tushuntirdi. – O'lik chiqqan uyda qozon qaynatib bo'lmaydi. Biznikida qilamiz. So'ramasam ham bo'lardi-ku, siz – o'zimiznikisiz, ukam.

Iskandarni Kelinoyining savoli emas, o'zini o'rtayotgan muammo qiynar edi.

– Nima bo'ldi? – dedi ingrab. – Oyim soppa-sog' edilar-ku!

Kelinoyi o'pkasi to'lib xo'rsindi.

– Tuppa-tuzuk edilar, – dedi burnini tortib. – Ertalab o'ynab-kulib o'tirdilar. O'limliklarini ko'rsatdilar. Hazil-lashdik. Men aytdim: «O'limni o'ylamang. Aqining to'yini... – Kelinoyi hiqillab qoldi. – Aqidaning to'yini o'zingiz bosh bo'lib o'tkazasiz», dedim. Xo'p, dedilar. Keyin birdan, g'alati bo'p ketyapman, dedilar. Karavotga yotqizgan edik...

Iskandar kavshandozga o'tirgancha, boshini changalladi. Bu qanday gap! Bu qandoq adolatsizlik! Nimaga? Tuppa-tuzuk yurgan onasi nimaga to'satdan... Kelinoyi hamon hiqillagan ko'yi uning boshiga egildi.

– Sho'rva qila qolamiz.

Ajab, shu topda taom o'tadimi tomoqdan! Darvoqe, onasi sho'rva pishirishga usta edi. To'yda, ma'arakada

xotinlar uning ovqatini maqtashsa quvonib ketardi. Ayniqsa, moxorani ko'p qilardi. Bu taomni Iskandar ham yegan. Ko'p yegan! Onasi beva qolganidan keyin jamoat uni Otinoyi qildi. U maktabda farrosh bo'lib ishlar, lekin uyda ham tinchi yo'q edi. «Kelin tushdi»ga qovurma chuchvara pishirish bormi, «to'qqiz-to'qqiz»ga qatlama qilish bormi, nikoh to'yida «tortishmachoq» bo'ladimi, kuyov-kelinning boshidan sochqi sochishmi, kelin salomda quda-qudag'aylarga salom berishmi – hammasi onasining zimmasida edi. U to'ydan albatta tuguncha olib kelar, tugunchada non, monopasi, qovurma chuchvara, keyin... albatta, moxora bo'lardi. Ba'zan yarim kechalari eshik taqillab qolar, Iskandar onasining dik etib o'rnidan turib ketganidan uyg'onar, zum o'tmay onasi qaytib kirardi. «Jon bolam, Ismat cho'loq omonatini topshiribdi, bormasam bo'lmaydi, sen qo'rqmaysan-a, katta yigitsan-ku», deb peshonasidan o'pib chiqib ketar, shu ketganicha ertasiga peshinda qaytib kelar, o'zicha Qur'on o'qir: «Joyi jannatda bo'lsin», deb yuziga fотиha tortar edi....

U onasi yotgan uyga oqsoqlanib kirib ketayotgan paranjili kampirni ko'rdi-yu, garangsib hovliga tushdi. Dimog'iga rayhon hidi kirdi. Negadir onasining isi kelgandek bo'ldi.

Kelinoyi hovlidagi rayhonlardan shosha-pisha yulgancha, uyga kirib ketdi. Iskandarning xayoliga yarq etib bir fikr urildi: «Gulyaga aytish kerak. Xabari yo'q-ku hali».

U endi eshik tomon yo'nalgan edi, xotiniga ko'zi tushdi. Gulya, qo'lida oq sumkacha, xuddi to'yga kelgandek yasanib olgan, vodolazka kiygan, qulog'ida brilliant zirak yaltirab turardi. «Qayoqdan eshitibdi bu!» degan xayolga bordi-yu, uning orqasidan sumka ko'tarib kelayotgan haydovchi Shavkatni ko'rib, hammasini tushundi: «Shavkat xabar qilgan».



– Iskandar aka! – Gulya uning yelkasiga boshini qo'yib quchoqladi. – Bechora oyim! – U bir zum shu alfozda turdi-da, negadir teskari qarab, kafti bilan yuzini changalladi. Shosha-pisha oq sumkachasidan ro'molcha olib ko'ziga bosdi. «Sen aybdorsan! – deb o'yladi Iskandar vujudi titrab. – Hammasiga sen – aybdorsan!» U xotinidan chirillatib yuzini o'girdi-da, burchakda, o'rik ostida turgan so'riga borib o'tirdi. Shu ondayoq shafqatsiz bir savol a'zoyi badanini sirqiratib yubordi. «O'zing-chi, o'zing!»

Uning uylanishi qiziq bo'ldi. Qurilish fakultetida Iskandar Vahobovning oldiga tushadigan talaba yo'q edi. A'llochi, jamoatchi... To'rtinchi kursda o'qiyotganida SNO-da «Grajdan qurilishini mahalliy sharoitga moslash» degan mavzuda ma'ruza qildi. U shu qadar dadil fikrlarni o'rtaga tashladi-ki, muhokama janjalga aylanib ketdi. Birovlar uni modernist dedi, boshqalar donishmandga chiqardi. Shunda kafedra mudiri, Fanlar akademiyasining muxbir a'zosi, professor Zarif Hodiyevich uni himoya qildi. «Yosh do'stimiz Iskandar Vahobovichdan kelgusida yetuk olim chiqadi», dedi komil ishonch bilan. Rostdan ham shunday bo'ldi. Zarif Hodiyevich uni o'z tarbiyasiga oldi. Iskandar aspiranturada qoldi. Birinchi bor domlaning qizi – jinsi shim kiyib yuradigan Gulyani ko'rganida e'tibor bermadi. To'g'rirog'i, e'tibor bermaslikka harakat qildi. Kimsan, akademikning qizi qayoqda-yu, mahalla otinining o'g'li qayoqda! U shunday deb o'ylar, lekin domla bilan olcha soyasida o'tirib suhbatlashayotganda ichkarida royal chalayotgan, ba'zan xiyol bo'g'iq, ammo yurakni o'rtovchi ovozda qo'shiq aytayotgan Gulandom – Gulyaga ko'ngli talpinayotganini sezib turardi. Gulya konservatoriyada o'qir, zamonaviy, o'ktam qiz edi. Xullas, Gulyaning o'zi unga ko'nglini yordi.

To'y restoranda o'tdi. Kelinning dugonalari past ko'chadagi kulbaga kelishganida Iskandarning yetti nomusi yerga bukildi. Nazarida, Otinoyi kelinining boshi-

dan sochgan sochqilar ham, pishirgan moxorasi ham o'ta bachkana, o'ta g'arib ko'rinar edi. Buni qarangki, Zarif Hodiyeovich mard odam ekan! Xuddi shu hovlida, xuddi shu so'rida o'tirib (Otinoyi katta oxurdan yem yegan qudalaridan uyalib, restoranga bormagan, ammo uyda chiroyli dasturxon tuzab qo'ygan edi) qiziga nasihat qildi: «Iskandarni o'zing tanladingmi, endi bilib qo'y, shu oilaning jirini jirlaysan. Onang bechora bir ko'z bilan o'g'il o'stiribdi. Mening ham bir bolam ikkita bo'ldi, Otinoyining ham». Otinoyi bu gapdan boshi osmonga yetdi. Tog'dek suyanchiq topganiga quvonib, qudasining yelkasiga bosh qo'yib yig'lab yubordi.

Yarim yilcha yaxshi turishdi. Otinoyi kelini uyg'onmasidan avval pechkaga ko'mir qalab qo'yar, ataylabdan tandirda non yopar, kechqurun er-xotin ishdan qaytishiga ovqat tayyor turar edi... Boshqa paytlarda u to'ygami, ma'rakagami chiqib ketar, alla-pallada bir lagan sovigan osh, bir kosa moxora, bir chekkasi ushatilgan qatlama olib kelib, o'rtaga qo'yar, tantana bilan e'lon qilar edi. «Olinglar, bolajonlarim! Sizlarniyam to'ygga yetkazsin!» Keyin bir kiyimlik chitmi, satinmi keliniga uzatardi: «Obqo'ying, kelinposhsha, xudo xohlasa, o'g'il to'yi qilsangiz kerak bo'ladi!» Gulya qaynanasining oldida bir nima deya olmas, kechasi Iskandarni egovlardi: «Onangiz tilanchilikni bas qilsin! Menga birov tishlagan qatlamalar, birov sadaqa qilgan lattalar kerakmas». Katta janjal arzimagan narsadan boshlandi. Bir kuni Iskandar ishdan kelsa, xotini divanga muk tushib yig'lab yotibdi. Iskandar uning yelkasidan ohista tutgan edi, Gulya divan suyanchig'ini mushtladi, yoshdan tushi erib ketgan ko'zida g'azab chaqnadi: «Yo'qoling! – dedi yig'lab. – Tilanchi onangiz bilan qo'shmozor bo'ling! Gilamim! Gilamimni nima qildi? Ikki ming' so'mlik gilam edi! Irim-sirimlaring boshingda qolgurlar!» Iskandar esankirab qoldi. Devordagi ipak gilamga qaradi. Yo'q,



hammasi joyida. Keyin, yerga to'shalgan «Turkman» gilamini sinchiklab tekshira boshladi. Qarasa Gulyaning gapi rost. Gilamning bir burchi teshilib qolibdi. Tangadek teshik. Iskandar go'yo shu bilan teshik bekilib qoladigandek barmog'ini tiqib ko'rdi. Yuragi siqilib uf tortdi. Boshini ko'tarsa, tepasida onasi turibdi. Otinoyi, «bu yoqqa kel», degandek uni imladi. Iskandar hamon divanda yuztuban yotgan xotiniga o'g'rincha qarab qo'ydi-da, onasiga ergashdi. «Ayb manda, - dedi onasi shivirlab. - Kecha to'yda bir uy xotin Gulandomni maqtadi. Kelinimga ko'z tegmasin, deb isiriq tutatgandim. Xokandoz o'lgurdan cho'g' tushganini bilmay qolibman. - U bir zum o'ylanib turdi-da, tushuntirdi: - Xotiningning ko'nglini ol. Xapa bo'masin. Ja bo'masa, pensiyamdan yig'ib-yig'ib olib berarman!»

Na ilojki, bu bilan janjal tugamadi. Gulya masalani ko'ndalang qo'ydi: «Yo meni deng, yo tilanchi onangizni! Ketaman! Dadamnikiga ketaman! Onam meni ko'mirning sassig'ini hidlasin, deb tuqqan emas». Oxiri er-xotin boshlashib Zarif Hodiyevichning oldiga borishdi. Maslahat so'rashgan edi, qaynatasi Iskandarni jerkib berdi: «Qanaqa erkaksiz o'zi! Bir yil turmasdan onangizni tashlab qochishni mo'ljallab qoldingizmi? Xotin deganni qattiq ushlab kerak-da, bundoq!» Dadasining gapi Gulyaning jon-jonidan o'tib ketdi. «Uyinigizga sig'masam, ijaraga kvartira olaman», deb yig'ladi. Qiziq, shunda yana Otinoyining o'zi yordamga keldi. «Bolalarimga yordam bering, joy olishsin. Gulandomim katta oxurdan yem yegan, mening chaldevorimda tursa uyat bo'ladi», deb qudasiga yalindi. Shundoq bo'ldi. Zarif Hodiyevichning ko'magida shahar markazidan uy olishdi. Er-xotin, «yuring biz bilan», deb Otinoyini holjoniga qo'yishmadi. Ammo Otinoyi ko'nmadi. «Qorada ko'rsam qornim to'q, o'zlaringdan ko'payinglar. Men cholimning chirog'ini o'chirib ketmayman».



To'g'ri, Iskandar onasini qarovsiz qoldirmadi. Loy-suvoq tom ustiga starapil o'rnatib, shifer yoqtirdi. Uy «zamonaviyroq» bo'ldi. Keyin... keyin gaz kirgizib berdi. To'g'ri, tabiiy emas, ballonli... Otinoyi ularning «dom»iga borsa ko'p o'tirolmas, mahalladagi biron to'ynimi, ma'rakanimi bahona qilib, tezgina tura qolar-di. Avvaliga er-xotin bu hovliga bot-bot kelib turishdi. Keyin Iskandarning ishlari ko'paydi. Iskandar endi kim-san Iskandar Vahobovichga aylandi, fan kandidati, trest boshqaruvchisi...

Ajab, uning ishi ko'paygandan ko'payib borar, biroq hammasiga ulgurar edi. Faqat bir narsaga – onasini ko'rishga vaqt topolmasdi. Bunga bir chek-kasi Gulya ham sababchi edi. Er-xotinning umri o'tib borardi. Farzandlari yo'qligi avvaliga bilinmasa ham, bora-bora Gulya serzarda bo'lib qoldi. Bir kuni eriga piching qildi: «Oyingiz sizga yangi xotin izlab yur-ganmish. Eshikma-eshik tentirab o'rganib qolgan-da! Topsa-topadiyam!» Iskandar o'shanda xotinini birinchi marta sansiradi. «Uyat bormi sanda», – dedi g'azabdan titrab. Onasi har doim bir gapni qaytarar-di: «Xotiningni xafa qilma, bolam. Umid bilan bir yostiqqa bosh qo'ygan». Gulya har ehtimolga qarshi «profilaktika» uchun shunday deganini bilib, Iskan-dar battar g'azablendi: «Uyat bormi sanda?» – Gulya kinoyali kuldi: «Uyat nima qiladi menda, hammasini yig'ishtirib sizga bergan». «Mana endi hammasi ta-mom bo'ldi. Hammasi». Iskandar hovlida odamlar kuymanib yurganini payqar, ammo hech nimani ko'rmas edi. Chekkisi keldi. Shimining cho'ntagiga qo'l suqsa, sigaret yo'q. Hali ishxonada stol ustida qolib ketaveribdi. U, ma'nosiz nigohini ro'parasidagi bostirmaga tikdi. Loysuvoq tom yupqalashib qolibdi. Katalakdek derazaning bir ko'zi singan, oynalari xi-ralashib ketgan.





Ajab, oxirgi marta qachon keluvdi bu hovliga? Ha, bayram arafasida, yettinchi martda kelgan edi. Tushlik tanaffusidan foydalanib, birrov keldi-yu ketdi. Odatdagidek shoshib turardi. Keyin, Gulya mehmon keladi deb qo'ygan... Onasini to'rtta choy, sovun bilan qutladi. Mashina kutib turganini bahona qilib, tuflisini ham yechmadi. Onasi shoshib qoldi. Yalpiz somsa qilgan ekan. Majbur qilib shundan bittasini yedirtdi. Iskandar mashinaga o'tirganda harsillab yugurib chiqdi. Ro'moli qiyshayib yelkasiga tushib ketgan. Qo'lida eski gazetaga o'rog'lik bir nima. «Ma, – dedi mashinaning qiya ochiq eshigidan uzatib. – Gulandomniyam og'zi tegsin». Iskandar gazeta ostidan issig'i sezilib turgan somsalarni mashinaning orqa oynasi tagiga tashlab, eshikni yopdi... O'shanda onasini oxirgi marta ko'rayotganini bilsa edi! Bugun nechanchi o'zi? O'n ikkinchi iyul. Bundan chiqdi uch oydan oshibdi. Uch oy! Nahotki shuncha vaqt ichida bir soat vaqt topolmadi? Topardi, xohlasa, albatta topardi... U, allakim o'zining otini aytib chaqirayotganini idrok etib, boshini ko'tardi. Qarasa, jinsi shim kiygan talabanamo yigit yelkasida karton quti ko'tarib turibdi. Iskandar uni tanimadi. Talmovsirab qaragan edi, yigit so'radi:

– Qayoqqa qo'yay?

Iskandar hech nimaga tushunmadi. Yuki og'irroq bo'lsa kerak, yigit qutini qo'sh qo'llab chiranib yelkasidan oldi-da, so'ri burchagiga – soyaga qo'ydi. Iskandarning ko'zi qutiga yopishtirilgan etiketkaga tushdi. «Qoraqum». Zum o'tmay boyagi yigit tag'in bir quti ko'tarib keldi. Uniyam so'ri ustiga, boyagi qutining yoniga qo'ydi.

– Mayiz, – dedi sekin.

Shundagina Iskandarning xayoliga keldi: «Pulini berish kerak».

– Shoshmang, – dedi cho'ntagini kovlab. – Necha pul bo'ladi?

Yigit to'xtab qoldi. Hayron bo'lib unga tikildi.

– Necha so'm? – dedi Iskandar ovozi xirillab.

Yigit negadir yerga qaradi.

– Otinoyim... – Shunday dedi-yu, u yog'ini gapirma-di. Ko'ziga shu qadar ma'noli tikilib qaradiki, Iskandar beixtiyor pulni qaytib kissasiga soldi. Yigit ohista burildi-da, indamay ketaverdi. Qiziq, nima demoqchi bo'ldi u! «Otinoyim mening ham onam edi, sen pastkash hamma narsani pulga chaqasanmi», dedimi! Kim o'zi bu yigit? Nimaga Iskandar uni tanimaydi? Umuman, o'zidan boshqa – Iskandar Vahobovichdan boshqa kimni taniydi?! Bir mahal u kavshandozda Kelinoyi imlab chaqirayotganini ko'rdi. Paranjili yuvg'uvchi oqsoqlanib zinadan tushib kelardi. Kelinoyi yoshdan qizargan ko'zlarini Iskandarga tikdi.

– Otinoyimning ziraklarini yuvg'uvchiga berdik, – dedi sekin. – O'zlari vasiyat qilgandilar.

«Yuvg'uvchi», «vasiyat...» Bu so'zlar Iskandarga xunuk, sovuq eshitilar, go'yo bu gaplar hammasi yolg'ondek, tushida bo'layotgandek edi. Hozir uyg'onib ketadi-yu, yengil tortadi.

– Mana... Olib qo'ying...

Iskandar merovsirab Kelinoyining qo'liga qaradi. Ikki lo'ppi choy. «Indiyskiy».

– Ikkitasini yuvg'uvchiga berdik. Rozi bo'ling. – Kelinoyi titrayotgan labini tishladi.. – To'rtta edi. Sakkinchi marta olib kelgan ekansiz. Otinoyim... Otinoyim... – Kelinoyi entikib qoldi. – Barkash orqasiga bekitib qo'ygan edilar. Birov kelsa, Iskandarim obkelgan choydan damlang, dutor chalib turgan choydan, derdilar. Men boshqa choy damlardim. Bunisini Otinoyim har kuni hidlab-hidlab barkash orqasiga bekitib qo'yardilar.



Iskandar boshi g'uvillab borayotganini, hozir yiqilib ketishini his etib turardi. Kelinoyi «dutor chalib turgan» hind choyini peshayvon taxtasiga qo'ydi. Bur-nini torta-torta yig'lagancha, ko'ylagining yoqasidan qo'yniga qo'l suqib, eski gazeta qog'oziga o'rog'lik al-lanima chiqardi.

- Olib qo'ying, - dedi qog'ozni uzatib. - O'limligim deb, yostiqlarining orasiga tiqib qo'ygan edilar. Siz tashlab ketgan ekansiz. Qirq so'mini yuvg'uvchiga berdik. Ikki yuz oltmish so'm qoldi. Sanab oling. - U gazeta qatini ochib, bir so'mlik, uch so'mlik pullarni Iskandarga uzatdi.

Qachon, qachon shuncha pul bergandi u onasiga!!! Bu qandoq jazo! Bu qandoq bedodlik! Shu kunidan ko'ra onasi emas, o'zi o'lgani yaxshi emasmidi!!! Onasi bir so'mlab yiqqan pensiya pulini ham Iskandarim berdi, degan. Shu gapga o'ziyam ishongan, boshqalarniyam ishontirgan. Qani endi ko'kragini shundoq yirtsa-yu, yuragini sug'urib olib yerga uloqtirsa! Ich-ichidan otilib kelgan bo'g'iq yig'idan titrab, pulni tashlab yubordi. Bir so'mlik, uch so'mliklar parishon pirqirab kavshandozga tushdi... Iskandar hovliga, undan yo'lakka otildi. Uzun atlas lozim kiygan qandaydir kelinchak tor yo'lakka «shakarob» qilib suv separ, sachramaslik uchun qo'lidagi paqirni borgan sayin past-roqqa egar edi. Ochiq darvozadan zabardast yigit kirib keldi. Iskandar uning aftini ko'rmadi. Yigit maykachan yelkasiga yo'l-yo'l dasturxon tashlab olgan, yelkasi aralash gardaniga ortilgan bir qop un zalvari ostida ikki bukilib kelardi. Iskandar bir tomonga, suv sepayotgan kelinchak bir tomonga chetlab yo'l berishdi. Yigit yalang oyoqlarini gurs-gurs bosganicha, Iskandarning oldidan o'tib, hovliga kirib ketdi. Iskandar darvozadan chiqdi-yu, to'xtab qoldi. Eshik oldiga tumonat odam to'plangan, tor ko'chaga mashina sig'may ketgandi.

Qiziq, qayoqdan keldi shuncha mashina! «Ishxonadan bo'lsa kerak», degan o'y xayolidan lip etib o'tdi. Ammo o'sha ondayoq bular «Jiguli», «Moskvich» mashinalari ekanini, ishxonadan faqat o'zining mashinasi bir chekkada turganini payqadi. Nariroqda yuk mashinasi turibdi. Mashina ustida ikki o'spirin turib olib, yig'ma stollarni, xarraklarni uzatib beryapti. Pastda esa to'rt yigit stollarni paydar-pay tushirishib, bir chekkaga olib qo'yishyapti. Iskandar tut panasida turgan tobutni ko'rib, ko'ngli uzilib ketdi. Tobutdan beriroqda, hozirgina mashinadan tushirilgan xarraklarda salla o'rgan, yaktak kiygan chollar o'tirishibdi.

- Bandalik-da, ukam!

Iskandar yonida turgan mahalla oqsoqoli Shokir akaga ma'nosiz qarab qo'ydi.

- Hammaning boshida bor, - oqsoqol xo'rsindi. - Onamiz boshqacha edilar-da, jannati xotin edilar.

Keyin oqsoqolning poxol shlyapa kiygan «zami» Iskandarning qo'lini qisdi.

- Necha yoshda edilar? - dedi sekin.

«Buning nima ahamiyati bor?! - Iskandar shuni o'yladi-yu, daf'atan xayoliga boshqa fikr keldi. - Darvoqe, necha yoshda edi onasi! Ha, o'n sakkizinchi yil edi. O'zi qirq ikkinchi yilda tug'ilgan bo'lsa, demak, onasi yigirma to'rt yoshda beva qolgan ekan».

O'zini quchoqlagan to'nli kishini Iskandar daf'atan taniy olmadi. Keyin bildi: qaynatasi. Zarif Hodiyevechining peshonasidan ohista o'pdi.

- Bardam bo'ling, o'g'lim, - dedi sekin. - Ota-ona o'lmog'i farz...

Keyin kimdir yelkasiga turtdi. Qarasa Xolmat aka.

- Bu yoqqa yur, - dedi-yu, uni yo'lakka boshlab kirdi. Devor tagidagi kursida yotgan to'nni kiygizdi, beliga belbog' o'radi. Qati buzilmagan do'ppi uzatdi, - Kiyib ol!



Do'ppi kichkina ekan. Iskandar kafti bilan bosib-bosib tashqariga yo'nalarkan, Xolmat aka yana pichirladi:

- Laylaktepa olib boramiz-da, a! O'zlari aytgan ekanlar.

Iskandar yuk mashinasi faqat stol-stulni olib kelishga mo'ljallanmaganini tushundi. Laylaktepa olis, to'rt chaqirim keladi. Oyog'i ostida o'ralashayotgan o'n-o'n ikki yashar bolakaylar ham to'n kiyib, belini bog'lab olganiga avval hayron qoldi-yu, keyin tushunganday bo'ldi. Ehtimol, Xolmat akaning bolalaridir, ehtimol, qo'shni bolalardir...

... Old tomoniga paranji, orqasiga mursak yopilgan tobutni olib chiqishganida hammayoq dilni o'rtovchi faryodga to'lib ketdi. Kelinoyi, Bahri xola, Muattar xola, allaqanday qizlar, kelinlar chuvvos solib, tobut ketidan yugurishdi.

- Voy onam!

- Ro'shnolik ko'rmagan onam!

To'n kiyib, belbog' bog'lagan bolakaylar ko'zidan duv-duv yosh oqib: «Buvijonim, buvijonim!» deb chirillashar edi. Xolmat akaning mo'ylovi ho'l bo'lib ketgan, nuqul titardi.

- Hammamizning onamiz edingiz-a!

Yo'q, Iskandar o'ylagandek tobutni mashinaga ortishmadi. Yelkada ko'targancha yo'lga tushishdi. Iskandar tobut bandidan ushlab, olti-yetti qadam yurgan edi, uni siqib chiqarishdi. U tobut bandiga hadeb qo'l cho'zar, ammo navbat tegmas edi. Tanish-notanish odamlar goh oldinga, goh orqaga o'tib tala-shib-tortishib tobutga yopishar, har kim iloji boricha ko'proq ko'tarishga, yelkasini uzoqroq tutib berishga harakat qilar edi. Bekatga chiqishganda trolleybus kelib qoldi. To'xtashi bilan duv etib o'ttiztacha erkak tushdi-yu, tobutga yopishdi.

- Kim? - deb so'radi ziyolinamo ko'zoynakli yigit, Iskandarning yonida ko'z yoshini to'nining yengiga artib-artib ketayotgan Xolmat akadan.

- Otinoyim!

- Iye! - ko'zoynakli yigit rangi o'chgancha, tobutga qaytadan tirmashdi. Endi katta ko'cha odamga to'lib ketgan, orqada trolleybus to'xtab qolgan, ro'paradan kelayotgan yengil mashinalar chekkaga chiqib to'xtar, haydovchi ham, yo'lovchilar ham shu tomonga yugurishar edi.

- Kim?

- Otinoyim!

- Iye!

Ko'chada harakat butunlay to'xtab qoldi. Buriishga yetganlarida Iskandar beixtiyor orqasiga qaradi. Odamlar oqimi ikki bekat orasiga cho'zilib, butun ko'chani to'ldirib kelar, tobut ularning yelkasida osoyishta tebranib borar, oqimga esa yangidan-yangi odamlar kelib qo'shilar, qo'shilar, qo'shilar edi...

MUHABBAT

Uzoq, entikib o'pishdilar. Qizning soch tolalari Tirkashning yuziga tegib turar, allanechuk notanish, ammo totli is anqir, uning butun vujudi tarang tortilib, oyoqlari titrar, qizning ham yeikalari bilinar-bilinmas silkinayotganini his qilib turardi. To'satdan qiz siltanib qaddini rostladi-yu, zarb bilan itarib yubordi uni.

Tirkash laylak qilib qo'yilgan aravaga suyanib qoldi. U hamon o'ziga kelolmas, allaqanday ichki bir to'lqin borgan sayin qattiqroq jo'sh urardi.



- Dadam so'yib tashlaydi, - dedi qiz to'zib ketgan sochlarini kafti bilan tekislarkan. Ammo dadasidan hech qachon hayiqmaganligi, bundan keyin ham hayiqmasligi uning ovozidan bilinib turardi.

Tirkash aravadan uch-to'rt qadam narida, maysalar ustiga tashlab qo'yilgan bir parcha namat ustida uxlab yotgan cholga qaradi. Chol ola-bula xurjunga boshini tashlab, oyoqlarini kerganicha, chalqancha yotar, qorong'ida yuzi aniq ko'rinmasdi. Undan ham nariroqda bir tup do'lananing to'kilgan xazonini shitir-latib, sharpaday qop-qora eshak o'tlab yurardi.

Tirkash qaddini rostlab, qizga tikilib qoldi. Uning katta-katta ko'zlari yonib turar, uzun-uzun kipriklari, qirra burni qorong'ida yana ham jozibali ko'rinar, Tirkash hali ham hayajonini bosib ololmas edi. Ikkovlari anchagacha jimib qolishdi. Arslonbob tog'ining cho'qqisi yonib ketdi. Zum o'tmay dum-dumaloq to'lin oy chiqdi. Chor atrofga nur aralash sukunat seli quyilganday, hammayoq jimjit bo'lib qoldi. Yaproqlari to'kila boshlagan do'lana soyaday qorayib ko'rinar, havoda xazon, g'o'zapoya isi anqirdi. Qiz sochini qaytadan o'rib, orqasiga tashladi. Tirkashning yoniga keldi-da, niholday nozik gavdasini egib, arava ichidan paxtalik nimcha olib kiydi. Tirkashga bir qarab qo'ydi-yu, oyoqlarini osiltirib, aravaga o'tirib oldi. U endi hamma narsani unutganday, Tirkashni ko'rmayotganday edi. Boshini baland ko'tarib, oyga tikilib o'tirar, chehrasida beparvolik ko'rinib turardi. Boyagi to'lqin yana jo'sh urib ketdi. Tirkash nima qilayotganini o'zi ham sezmay, tiz cho'kib, qizning oyoqlaridan mahkam quchoqlab oldi.

- Dilor, ketma. Iltimos qilaman, yalinaman... - U, qizning tizzasiga bosh qo'ydi. Negadir shu topda qizning qo'llari sochini silashini kutar, orzu qilardi. Dilor egilib, uning yelkasidan itardi.



- Ket bu yerdan!

- Tushunsang-chi, axir, qayoqqa borasan?! Nima-ga borasan? - Tirkash qizning oyoqlarini mahkam-roq qisib, iltijo bilan bosh chayqadi. - Yo'q dema, Dilor. Ikkalamiz birga ishlaymiz. Sen nimani xohla-sang...

- Ket, men uxlayman! - Dilor tag'in uning yelkasidan itardi. Tirkash qizning chimirilgan qoshlariga, qat'iyat bilan qimtilgan lablariga qarab, endi gapirish ortiqcha ekanini tushundi. Asta qaddini rostlab, boshini quyi soldi. O'ziga ham erish tuyulgan past, o'kinch ovozda pichirladi:

- Ketib qolmanglar, tongotarda kelaman.

Shartta burildi-da, tasmaday oqarib yotgan tuproq ko'chadan soyasini bosib, chopib ketdi. Oy koptokday sakrab-sakrab unga ergashib kelayotgandek bo'lar, qishloq tomondan itlarning akillagani eshitilar, soy shovillar edi. Qir ustiga chiqqanida old tomondan qishloq chiroqlari ko'rindi. U to'xtab qoldi. Orqasiga burilib qaradi. Pastlikda, yo'l yoqasidagi o'sha bir tup do'lana qorayib ko'rinar, Dilor ham, otasi ham daraxt ko'lankasi tagida qolib ketgandi.

Tirkash tez yurganidan nafasi qisib, terlab ket-ganini endi sezdi. Ko'ylagini yechib yelkasiga tashladi-da, tag'in qishloq tomonga qaradi. Katta yo'ldan nur zanjiri bilan bog'lanib qolganday qator-qator mashinalar o'tib borardi. «Punktga paxta olib ketishyapti», deb o'yladi u. Birdan ko'ngli cho'kdi. «Yo'q! - dedi u pichirlab. - Hech qayoqqa bormayman. Bormayman! Uyga ham, Dilorning oldiga ham. Hech nima kerak-mas menga, hech nima!» U ko'ylagini yerga tashlab, qurib, sarg'ayib qolgan ko'katlar ustiga o'tirdi. «Nima bo'lyapti o'zi? Qayoqdanam shu qizni uchratdim?! Nahotki, endi hamma narsadan - uyim, qishlog'im, otamdan ayrilsam? Nahotki endi Tentaksoydan bir



umr bosh olib ketsam? Nima bo'lyapti o'zi?» U diqqat bilan quloq sola boshladi. Bu safar soyning shovillashi aniq eshitildi. Keyin xo'rozlar cho'zib-cho'zib qichqira boshladi. Ehtimol, ularning hovlisidagi tojdor xo'roz ham qo'noqda turib bo'ynini cho'zganicha jo'r bo'layotgandir. Ehtimol, Qosim ota xirmondan qaytib, uning kelishini kutib, supada nos chekib mudrab o'tirgandir. Tirkashning xayolida Qosim otaning oppoq qoshi ostidan o'ychanlik, muloyimlik bilan boqib turgan ko'zlari, so'lg'inroq, ammo nuroniy yuzi, cho'qqi soqoli jonlandi. Shu ko'zlarning nurini olgan Tirkashning o'zi emasmikin? Shu soch-soqolga qirov qo'ndirgan Tirkashning o'zi emasmikin! Axir uni odam qilgan, ota o'rnida ota bo'lgan kishi shu emasmidi?.. Tirkashdan boshqa suyanchig'i bormi uning... Koshki edi, Tentaksoyga o'sha eski arava kirib kelmagan bo'lsa... Koshki edi, Tirkash shu aravada kelayotgan lo'li qizni – Dilorni ko'rmagan bo'lsa... Tirkash birdaniga o'rnidan sakrab turgisi, qishloq tomonga yugurib ketgisi keldi. Lekin, qachonlardir go'daklik xotirasiga mahkam o'rnashib qolgan, unutilayozgan sog'inch bir tuyg'u ustun keldiyu, chalqancha yotib oldi. Oy havolab ketgan, qatlam-qatlam kuz bulutlari ohista suzib o'tar, namxush tuproq isi anqir edi.

II

Bu voqeaga ancha yil bo'lib ketgan. Ancha yillar.. Tirkash esini tanibdiki, shu tuproq voyaga yetkazdi uni. Dunyoga qaysi kuni kelganini, otasi kim, onasi kim, ekanini haliyam bilmaydi. To'rt-besh yoshida odam ajratadigan bo'lib qolganida lo'lilar chodirida ko'rdi o'zini. Ota-onasi allaqachon ko'z yumib ketganini shulardan eshitdi. Hammaga ergashib yurgani uchun Tirkash deb chaqirisharkan uni. Ular Tirkash-

ni qo'lma-qo'l ko'tarib katta qilishibdi... Tirkash ham shu lo'lilardan bittasi edi. Yarim kechagacha childirma chalib, bazm qilishni, qizil ko'ylagining etagini hilpiratib raqs tushishni hech nimaga alishmaydigan xotinalarning hammasi, uning onasi edi. Gulxan atrofida davra qurib o'tirgan lo'lilarning hammasi ota edi unga. Hazin qo'shiqlar og'ushida mudragan oqshomlar, oy nuriga g'arq bo'lgan osmon... Tirkash dunyoga kelib eng avval shularni ko'rgandi. Kun botar-botmas ularning elati ko'kalamzor bir yerga chodir tikar, Tirkash ko'katlar ustiga chalqancha tushib olardi-da, childirmaning gumbirlashiga, quvnoq qahqahalarga quloq solib yotar, gulxan atrofida lip-lip aylanayotgan soyalardan ko'zi tinib uxlab qolardi.

Erta tongda odamlarning g'ovur-g'uvuri, eshaklarning hangrashidan uyg'onib ketardi. Shudringdan ho'l bo'lib ketgan jingalak sochlarini silab o'rnidan turar, uvushib qolgan qo'llarini uqalab-uqalab qo'yardi. Yana o'sha uzun-uzun yo'llar boshlanardi. Dunyoda yo'llarning nega shunchalik ko'pligiga uning aqli yetmas, lo'lilar elati bo'lsa bir zum ham to'xtamas, qayoqqa ketishayotganini hech kim bilmasdi.

Tirkashning so'ngsiz-nihoyasiz yo'llari Tentaksoyda to'xtadi. Bahor oqshomlaridan birida lo'lilar elati shundoqqina soyning bo'yiga, toshloq sohilga chodir tikdi. Tentaksoy son-sanoqsiz orolchalar hosil qilib hayqirar, osmoni falakka marvarid sochardi.

Tirkash o'shanda yetti-sakkizlarga borib qolgan, tishlari bir marta to'kilib chiqqan edi. Kun bo'yi yo'l yuraverib charchaganidanmi, hammadan oldin uxlab qolibdi. Tongotarga yaqin entikib uyg'onib ketdi. Uyg'on-di-yu, to'lqinlar ketma-ket urilib, suv qa'riga tortib ketayotganini bilib, chinqirib yubordi. Ammo ovozini o'zi ham eshitolmadi. Og'ziga suv to'lib, o'qchiy boshladi. Soy dahshatli guldurosdan titrar, yer-u ko'k qop-qora



to'lqinlarga ko'milgan edi. Tirkash suvdan qalqib chiqib, qop-qora osmonni so'nggi marta ko'rdi-yu, tipirchilab cho'kib ketdi. U ko'zini ochganida boshiga egilib turgan notanish kishini ko'rdi. Elatida bunday odam yo'q edi. Boshiga ko'k duxoba do'ppi kiyib olibdi. Yuzlari qizarib ketgan, oq oralagan mo'ylovi ho'l bo'lib, cho'qqi soqoliga yopishib qolibdi. U jiqqa suv ko'ylagining etagini qayirib, Tirkashning peshanasini artdi.

- Oting nima, o'g'lim?

Tirkash o'zini shu odam suvdan olib chiqqanini endi tushundi.

- Ketaman!

U o'rnidan turmoqchi bo'lgan edi, majoli kelmadi. Notanish kishi uning ustiga ko'rpa tashladi.

- Elatlaring ketib qolishdi. Seni allaqachon o'ldiga chiqarishgan bo'lsa kerak. - Notanish kishi chuqur xo'rsindi. - Sel yomon quturdi-da! Tentaksoy shunaqa o'zi. Har bahorda jilovini yo'qotib qo'yadi. Tirkash begona uyning guldor qog'oz yopishtirilgan shiftiga tikilib yota-yota ko'zi ilindi.

...Bu voqeaga ancha yil bo'lib ketgan... Ancha yillar... Agar uch kun avval qishloqqa yana bitta lo'li arava kirib kelmaganida, agar Dilorni ko'rmaganida, qiz ketaman deb turib olmaganida, o'sha damlarni eslab o'tirmasdi.

III

Quyosh ufqqa lab bosdi. Kichkina shalaq arava tuproq yo'ldan imillab borar edi. Qora eshak chillakday ingichka oyoqlari bilan tuproq changitib, aravani sudrab borar, g'ildiraklar nola chekkan kabi hazin g'iyqillardir. Aravada o'tirgan cholning ingichka, burishiq bo'ynidagi chuqurchasi, oq oralagan sochi Tirkashga ko'rinib turardi. Dilorning otasi hech qayoqqa shoshilmayotganini shama qilganday eshakni qistamas, boshini tash-

lab, mudrab borardi. Ertalabdan beri chol Tirkashga bir og'iz ham gapirmadi. Faqat ahyon-ahyonda milki qizarib ketgan ko'zlari bilan unga sinchiklab qarab qo'yar, yana indamasdan teskari qarab olardi. Aravaning ketida Tirkash bilan yonma-yon kelayotgan Dilor unga qarab jilmayib qo'yar, allaqayoqdan sindirib olgan tol xivichi bilan yo'l chetidagi giyohlarni savalab borardi. Uning shapaloq gulli qizil ko'ylagi shafaqda lovillar, o'zi ham o't bo'lib yonib ketayotganday ko'rinardi. Tirkash shu topda qizning nima o'ylayotganini bilolmas, ammo bir ko'zini sal qisib, istehzoli, jozibali jilmayishidan, o'zining go'zalligidan, yigitni ergashtirib kelayotganidan mamnun ekanligini ko'rib turardi.

Quyosh yer ortiga yumalab ketdi. Oqshom shamoli ufqda yonib turgan shafaq alangasini puflab o'chirdi. Hamon g'ildiraklar nola chekar, shalaq arava tepalikka chiqib borardi. Tirkash qishloqdan chiqib ketayotganida, hozirgidek ko'ngli g'ash bo'lishini o'ylamagandi. U, Qosim otaning ko'ziga ko'rinishdan qo'rqqan, Tentaksoydan chiqib olguncha tanish haydovchilarning uchrab qolishidan yurak hovuchlab turgandi. Yo'q, hech kim uchramadi... U Dilorni endi o'ziniki deb o'ylar, shu qiz uchun dunyoning narigi chekkasigacha borishga ham tayyor edi. Lekin qishloqdan uzoqlashgan sayin uning qadami sekinlashar, o'zi qilayotgan gunohini endi tushunayotganday bo'lardi. Go'yo kimdir ko'zga ko'rinmas nozik, juda nozik iplar bilan uni Tentaksoyga bog'lab qo'ygan-u, bu iplar borgan sayin tarang tortilar, yana bir qadam yursa, uzilib ketayotganday bo'lardi. Shalaq arava tepalik ustiga chiqqanda to'xtadi. Tirkash tag'in burilib orqaga qaradi. Pastda qishloqni tasmaday o'rab olgan soy yaltillab ko'rinar, ammo uylar ko'zga tashlanmas, quyuq daraxtzor ustiga oqshom sharpasi qo'ngandi. Uzoqda – katta yo'l ustida quyuq chang ko'rindi.



- Poda qaytyapti, - pichirladi u. Birdan ko'z o'ngi qorong'lashib, xotiralar quyunidan boshi aylanib ketdi.

Bir vaqtlar o'zi ham kattakon targ'il sigirni tong-saharda podaga qo'shib yuborar, kechqurun sigirning o'zi eshikdan ma'rab kirib kelardi. Sigirni qo'shni kelin sog'ib berar, Qosim otaning kampiri o'lib ketgan, so'qqabosh edi. Cholning o'zidan boshqa ovunchog'i yo'qligini, uning umidi yolg'iz Tirkashdan ekanini endigina tushundi-ku. O'sha, suvdan olib chiqqan yiliyoq Qosim ota unga papka, «Alifbe» olib bergan, Tirkash maktabga qatnay boshlagan edi. Tong-saharlab shudring qo'ngan dalalardan maktabga yugurganlari, yozda jamoa xo'jaligi bog'ida bolalar bilan uzum uzishgani, bultur o'ninchini bitirganida maktabda o'tkazilgan kecha uning xayolida jonlandi-yu, yuragi gupilab urib ketdi. Tirkash kuz kechalari xirmonda ishlashni yaxshi ko'rardi. U baland xirmon ustiga chiqib, chalqancha yotib olar, nazarida osmon borgan sayin pastlab tushayotganday bo'lar, paxtaning yelkalariga iliqqina, yumshoqqina botishi ham, salqin shamoldan junjikib, seskanib ketishi ham - hamma-hammasi juda lazzatli edi. U rohat qilib yotganida pastdan mashinaning bo'g'iq ovozi eshitilar, kabina eshigi taraqlab ochilardi.

- Uxlab qoldingmi, hoy lo'li!

Tirkash haydovchilarning qo'polligiga parvo qilmas, o'zini shu qishloqning bir o'zbeki, bir farzandi hisoblardi. U xirmon ustidan sakrab tushardi-da, kuzovga panshaxa bilan paxta ortardi..

Keyin traktorchiga shogird tushdi. U omochlarni to'g'rilab borar, palaxsa-palaxsa bo'lib ko'chayotgan tuproq isi, kerosin hidi mast qilib qo'yganday boshi aylanib ketar, motorning guvullashi ham, traktor atrofida parvonaday aylanayotgan qarg'alarning qag'illashi ham gashtdi tuyulardi unga. Yigit o'sha tuproq isini, bahor qo'ng'irog'idan uyg'ongan yerning iliq nafasini, Tentaksoyning tishni qamashtirib yuboruvchi muzday suvlarini hech qachon, hech

nimaga alishmasligini, alisha olmasligini endi tushundi. Tushundi-yu, tishlari g'ijirlab ketdi.

...Tirkash yelkasiga kelib tushgan xivich zarbidan seskanib ketdi.

- Yurmaysanmi?

Dilor bir qo'lini biqiniga tirab, bir qo'lida xivich o'ynatib, jilmayib turardi. Atrof qorong'ilashib qolgan, shalaq arava allaqachon pastga tushib ketgandi.

Dilorning hokimona jilmayib turishi ham, o'tday yoniq ko'zlari, qirra burni ham birinchi marta xunuk ko'rinib ketdi unga.

- Turtmasdan gapir! - dedi u bo'g'ilib. G'azabdan yuzlari lovillab ketganini o'zi ham sezib turardi.

- Bechora oshiq! - Dilor birdan qah-qah urib kulib yubordi. Sukunat cho'kkan adirlar ustidan oqshom sharpasiday sirli, bo'g'iq aks sado keldi. Tirkash bir siltanib qizning xivichini tortib oldi-da, mayda-mayda qilib yerga otdi. Dilor hech nima bo'lmaganday hamon jilmayib turardi.

- Qishloqqa qaytamiz! - Tirkash juda muhim, aziz bir narsani tushuntirmoqchi bo'lganday, qizning yelkalaridan ushlab, o'tinch bilan silay boshladi. - Iltimos, Dilor, yo'q demagin! Ketishimizdan nima foyda, qayoqqa boramiz? Jon Dilor, xo'p degin, - u birdan qizni bag'riga bosib, shivirlay boshladi: - Tentaksoyga qaytamiz. U yerda mening otam, o'rtoqlarim, traktorim bor, bilasanmi, - u negadir bo'g'ilib ketdi. Tomog'iga tiqilib qolgan iliq bir narsani yutib, arang shivirladi, - bilasanmi, Dilor, u yerda mening... mening Vatanim bor. - Qizning soch tolalari yana yuziga tegib ketdi. Yana o'sha, kishini mast qilib yuboruvchi mayin is gurkirdi. - Dilor, xo'p degin, bitta xo'p degin...

Qiz siltanib chekindi. Endi u jilmaymas, ko'zlari o't bo'lib yonardi.

- Hech kim seni sudrab ketayotgani yo'q. O'zing kel-yapsan, - u birdan chinqirib yubordi. - Sen lo'li emassan, anqovsan! - keyin ko'zlari qisilib, kinoya bilan ovozini pa-



saytirdi. – Kim qo'yibdi senga duch kelgan qizga ergashib yurishni? Bor, qishlog'ingga boraver! Sen bilan ishim yo'q. Men bilan ham ishing bo'lmasin!

Dilor tuproq yo'ldan pastga qarab chopib ketdi. Tirkash uning shamolda hilpirab uzoqlashib borayotgan ko'ylagini ko'rib turar, ammo nima bo'layotganiga hali ham tushunolmasdi. U bir nafas ikkilanib turdi-da, qizning ketidan yugurdi. Tepaning yarmiga borganda, halloslab yetib olib, qo'lidan tortdi.

– Dilor!

– Qoch! – qizning ko'zlari nafrat bilan yonib turardi.

– Ketma, Dilor!

– Qoch, laycha!

Birdan Tirkashning vujudi muzlab qoldi. Boyagi qaynoq hislar o'rnini allaqanday yovvoyi kuch egalladi-yu, tarsakilab yubordi uni.

– Yo'qol! – dedi xirillab, – yo'qol!

U Dilorning kafti bilan yuzini ushlab qolganini ko'rdi. Keyin keskin burildi-da, qishloq yo'lini mo'ljallab chopib ketdi. Bir marta ham orqasiga qaramadi.

Arslonbob cho'qqisidan qip-qizarib oy chiqib kelar, tuproq yo'l oqarib ko'rinar, Tirkashning soyasigacha qaltirardi.

IV

Qish erta tushdi. Hali g'o'zapoyalar yig'ishtirib olinmasdan qor yog'di. Ertasiga havo charaqlab ochilib ketdi. Tirkash qor ko'rpasiga burkanib endigina uyquga ketgan yerni cho'chitib traktor haydar, qor bosgan dalalar oftob nurida ko'zni qamashtirib yarqirar, yakkam-dukkam g'o'zapoyalar taqdiridan noliganday shumshayib turardi. Traktor hali yaxlamagan dalada yengilgina suzib, muzyorar kemaday orqasidan qop-qora iz qoldirib borardi. U tushlikka

chiqish uchun motorni o'chirib, kabinadan sakrab tushdi-yu, paykal boshidagi tutzor yonida turgan qizni ko'rib qoldi. Boya, motorga suv quyayotganida ham ko'rganday bo'lgandi. Qiz sariq paxtalik kiyib, boshiga ko'k ro'mol o'rab olgandi. Uning bir qo'lini biqiniga tirab turishi tanishday ko'rindi yigitga. «O'tkinchilardan bo'lsa kerak». Tirkash shiypon tomonga burilib ketayotgan edi, qiz qo'l siltab imo qildi. Tirkash kirza etiklari bilan qor kechib, besh-o'n qadam yurdi-yu, qizni tanib qolib, yugurib ketdi. Yuragi yana o'sha sog'inch hislar bilan jo'sh urar, etikning sirg'anishiga ham, g'o'zapoyalarga qoqilishiga ham parvo qilmasdi. «Dilor, Dilor!» - derdi u pichirlab. Negadir quvonchdan entikar, nimaga quvonayotganini o'zi ham bilmasdi. U nafasi tiqilib yugurib keldi-yu, Dilorning nozik, ammo chayir qo'llarini kaftiga oldi. «Qo'li muzlab ketibdi», - deb o'yladi qizning yuziga tikilarkan. Dilorning rangi so'lg'inlashgan, ko'zlari cho'kkan, ammo hamon jozibali tabassum bilan jilmayib turardi. U, isib ketganday paxmoq ro'molining tugunini yecharkan, tirsagi bilan Tirkashning ko'kragiga turtdi.

- Haydab yubormaysanmi?

- Qachon kelding?

- Ertalab.

- Butunlaymi?

- Butunlay! - dedi Dilor beparvo. Tirkash qizning ko'zlariga bir qaradi-yu, shu bir og'iz so'zga ishonish mumkinligini tushundi.

- Jinni! - dedi u kulib.

Qizning yelkasiga ohista qo'l tashladi-da, qor bosgan dala yo'lidan qishloqqa - o'z hayotiga boshlab ketdi.

1964



URUSHNING SO'NGGI QURBONI

Shoikrom ayvon to'ridagi sandal chetida xomush o'tirardi. Allaqachon bahor kelib, kunlar isib ketganiga qaramay, hamon sandal olib tashlanmagani, ammo hech kim bu to'g'rida o'ylab ko'rmaganini u endi payqaganday g'ashi keldi. Bo'z ko'rpa ustidan yopilgan, shinni dog'i qotgan quroq dasturxon ham, hozirgina go'jadan bo'shagan sopol tovoq, bandi kuygan yog'och qoshiq ham uning ko'ziga xunuk ko'rinib ketdi. Ammo beparvolik bilan qo'l siltadi-yu, do'ppisini sandal ustiga tashlab yonboshladi.

Yarim kecha bo'lib qolgan, atrof jimjit. Faqat olislarda it uliydi. Ayvon to'sinidagi uzun mixga ilig'lik lampochka xira nur taratadi. Chiroq atrofiga o'ralashgan chivinlar bir zum tinmaydi. Hovlining yarmigacha ariq tortib ekilgan Qulupnay pushtalari orasida suv yaltiraydi. Onda-sonda rang olgan qulupnaylar ko'zga tashlanib qoladi. Qayoqdandir shamol keldi. Hovli etagidagi yong'oq shoxlari bir guvullab qo'ydi. Shoikrom uyqu elita boshlagan ko'zlari bilan o'sha tomonga qaradi-yu, ter hidi anqib turgan lo'la bolishga boshini tashladi. Shu ondayoq yana o'sha tovoqqa, bandi kuygan qoshiqqa ko'zi tushib, tag'in g'ashlandi. «Ziqna bo'lmay o'!» – deb o'yladi xotinini so'kib. – Azaldan qurumsoq edi, zamon og'irlashgandan buyon battar bo'ldi». Ichkarida chaqaloq yig'ladi. Beshikning g'irchillagani eshitildi. Bola xuddi shuni kutib turganday, battar big'illay boshladi. Kattasi ham uyg'onib ketdi shekilli, qo'shilishib yig'lashga tushdi. Shoikrom siltanib, qaddini rostladi.

– Ovozini o'chir, Xadicha!

Ichkaridan xotining beshikni mushtlagani, zar-dali tovushi eshitildi:



– Ovozi o'chsa koshkiydi! To'qqiz kechasida jin tekkan bunga!

«Kambag'alning ekkani unmaydi, bolasi ko'payadi o'zi, – deb o'yladi Shoikrom ijirg'anib. – Shu kunimdan ko'ra, urushga borib, o'lib keta qolganim yaxshiydi».

Uni urushga olishmadi. To'qimachilik kombinatida montyor yetishmasmida yo o'zi yaxshi ishlardimi, har qalay, uni olib qolishdi. Shoikrom urush boshlanishidan sal oldin uylangan edi. Urush bo'ldi-yu, zamona o'zgarib ketdi. Bir xil odamlar tirnoqqa zor. Uning xotini bo'lsa, yonidan o'tib ketsa ham boshqorong'i bo'laveradi. Xudo bergandan keyin tashlab bo'larmishmi, deb ketma-ket uchta qiz tug'ib berdi. Urushning qora qanoti uzoqlab ketgan bo'lsayam, erta-indin Gitlarning to'ng'iz qo'pishi ko'rinib qolgan bo'lsayam, hamon uning soyasi odamlar boshiga ko'lanka tashlab turibdi. Hali u qo'shninikida aza ochiladi, hali bu qo'shninikida.

Hovli etagidagi pastak eshik g'iyqilladi. Shoikrom kafti bilan ko'zini chiroqdan pana qilib qaradi-yu, shu tomonga kelayotgan onasini ko'rди. U uylanganidan keyin, otadan qolgan hovlini o'rtadan ikki paxsa devor olib bo'lishgan. Bungayam bir chekkasi Xadichaning injiqligi sabab bo'lgan edi. Har xil ikir-chikir gaplar chiqaverganidan keyin Umri xola ro'zg'oring boshqa bo'lsa o'zingga qayishasan, deb ularning qozonini bo'lak qilib berdi. O'zi kichik o'g'li Shone'mat bilan narigi hovlida qoldi.

Rangi unniqqan chit ko'ylak ustidan nimcha kiyib olgan Umri xola sharpaday unsiz yurib keldi-da, yapaloq «musulmon» g'ishtdan yasalgan zinadan ayvonga ko'tarildi.

– Hali uxlamovmiding? – dedi u zinadan enkayib chiqayotganida surilib ketgan ro'molini qayta o'rab.

– Ko'rmaysizmi, chaqaloq tinchimayapti. O'zim it-day charchaganman.



– Bola bo'lgandan keyin yig'laydi-da, – dedi Umri xola yupatuvchi tovushda. – Yotaver, bolam. – U yana o'sha unsiz odimlar bilan ichkari uyga kirib ketdi.

Qaynana-kelin bir balo qilib bolalarni tinchitishdi. Keyin ikkovlari boshlashib chiqishdi. Xadicha bir qo'lida choynak-piyola, bir qo'lida zog'ora non keltirib, dasturxon ustiga qo'ydi.

– Choy o'lib qopti, – dedi u zog'ora ushatarkan.

Umri xola Shoikromning yonboshiga, shaparak ko'rpachaga o'tirdi.

– Ol o'zing ham, – dedi u tomirlari bo'rtib chiqqan qo'llari bilan sochilgan uvoqlarni yig'ib og'ziga solarkan.

Shoikrom onasining barmoqlari tars-tars yori-lib ketganini endi payqadi. Ilgari ham shunaqamidi, yo'qmidi, eslay olmadi.

– Ovqatingdan qolmadimi? – dedi u cho'kkalab o'tirganicha choy quyayotgan xotiniga qarab.

Xadichaning uzunchoq sarg'ish yuzi qizardi. Aybdordek mahzun tovushda uzr so'radi:

– Qolmovdi-ya.

Shoikrom uning qizarganidan yolg'on gapirayotganini sezdi. Kim bilsin, ertalab o'ziga isitib berish uchun shunaqa deyayotgandir...

– Yo'q, bolam, ovqat kerakmas, – dedi Umri xola shoshilib. – Xayol surib yotib uyqim o'chib ketdi... – U bir lahza jim qoldi-da, o'ziga gapirganday sekin qo'shib qo'ydi: – Payshanba kuni Komil tayibning uyiga boruvdim. Har kuni nahorga bir kosadan qo'y suti ichsa, dard ko'rmaganday bo'lib ketadi, dedi.

– Hozir qo'y suti qatta, – dedi Xadicha. – Sigir suti otliqqa yo'g'-u... Shu paytda sigirimiz tuqqan bo'lardi-ya.

Shoikrom xotining gapini eshitmadi. Birdan uning ko'z o'ngida pastak deraza ostida shiftga tikilib yotgan ukasi jonlandi. Bir hovlida turib o'n kundan buyon holini so'ramaganiga afsuslanib, ichidan xo'rsiniq

keldi. Shone'mat Rossiyadan ko'chirib keltirilgan zavod qurilishida ishlay boshlaganida uni urushga olishmaganidan Shoikrom suyungan edi. Gap boshqa yoqda ekan. Ukasi sil ekan. Shuning uchun qoldirishgan ekan. Mana, uch oydirki, yerga yopishib yotibdi. Shoikrom o'n kuncha ilgari ishga ketayotib birrov kirib ukasidan hol so'ragan edi. O'shanda Shone'matning qoqsuyak bo'lib qolganini, katta-katta ko'zlari nimagadir chuqur ma'no bilan o'ziga tikilganini ko'rgan edi. «Yaqinda o'ladi, deb o'yladi u onasining ko'ziga qaramaslikka harakat qilib, – baribir o'ladi».

– Tuzukmi? – dedi u o'zi aybdorday qovog'ini solib.

– Shukur, – Umri xola qult etib yutindi. – Hozir uxladi. – Onasi shu topda chiqib ovora bo'lmagin, degan ma'noda, gapirganini Shoikrom tushundi.

– Ertalab xabar olaman, – dedi u onasi o'rnidan turganida.

– Sendan nega gina qilarkan, bolam, – dedi Umri xola ayvon labida to'xtab. – Ko'rib turibdi-ku. Ertalab chiqib ketasan, yarim kechada qaytasan. Bu kunlar unut bo'lib ketadi, bolam. – Zinaga yechgan kalishining bir poyi to'ntkarilib qolgan ekan, Umri xola oyog'ining uchi bilan to'g'rilaيمان deb, ancha ovora bo'ldi. Keyin zinalardan enkayib tushdi-yu, sharpaday unsiz yurganicha, hovli etagiga qarab ketdi. Pastak eshik g'iyqillab ochilib yopildi.

– Padariga la'nat shunaqa turmushning! – dedi Shoikrom bo'g'ilib. Keyin dasturxonni yig'ishtirayotgan xotiniga o'shqirdi: – Seniyam padaringga la'nat! Tumshug'ingni tagidan sigiringni yetaklab ketsa-yu, anqayib o'tirsang.

– Nega menga o'dag'aylaysiz? – Xadicha tovoqni qoshiqqa urib, yig'lamsiradi. – Nima, meniylam Ilhom samovarchining xotiniday so'yib ketsinmidi? Siz kechalari smenda bo'lsangiz. Men uchta jo'ja bilan jonimni hovuchlab o'tirganim yetmaydimi?!



Shoikrom xotinini tarsakilab yubormaslik uchun yuzini o'girib, tishini g'ijirlatdi. Suv qalqisa, loyqasi yuqoriga chiqqanday, zamon qalqiganidan buyon yomon ko'paydi. Erta bahorda ularning tug'ay deb turgan sigirini o'g'irlab ketishdi. O'sha kecha Shoikrom tungi smenada edi. Kechasi bilan sharros jala quyib chiqdi. Shoikrom tong-saharda bir nimani sezganday ko'ngli g'ash tortib, uyiga qaytdi. Kelsa, xotini, bolalari, onasi dod solib o'tirishibdi. Xadicha og'iroyoq emasmi, o'zi bilan o'zi ovora bo'lib, bilolmay qolibdi. Ertalab tursa, ko'cha eshik lang ochiq, yong'oqqa bog'log'liq sigir yo'q. «Shu paytgacha sigir tug'ardi, ukamning og'ziga aqalli bir kosa sut tutardim, – deb o'yladi Shoikrom o'kinib. – Qani o'shalar, qo'linga tushsa, chopib tashlardim». Shundoq deydi-yu, egasi ming poylasin, o'g'ri – bir. Mana, bundan ikki oycha ilgari lhom samovarchining xotinini pichoqlab ketishdi. Bechoraning bitta-yu bitta echkisi bor ekan. Hovliga o'g'ri tushganini bilib, xotin sho'rlik dod solibdi. Eri choyxonada ekan. Yugurib borib echkning arqonidan ushlaganmi, xullas, yetib kelgan qo'ni-qo'shnilar qora qoniga belanib yotganini ko'rishibdi.

– Shu kunda yana o'g'ri oralab qoldi, – dedi Xadicha ko'rpachani qoqib tancha chetiga solarkan. – Qulupnay qizarmasidan bitta qo'ymay terib ketyapti.

– Vahima qilma! – dedi Shoikrom qovog'ini uyib. – Bolalar terib yegandir. O'g'ri qulupnayga keladimi?

– Og'ziga bir dona olgan bo'lsa, buyurmasin. Nega kelmas ekan? Bir hovuchini opchiqib sotsa bir kosa jo'xori beradi. Ana, borib qarang, devorning bir cheti o'pirilib yotibdi!

– Vahima qilma! – dedi Shoikrom yana g'o'ldirab.

Ammo bu safar o'zining ham yuragi seskanib ketayotganini payqadi. Ko'nglida paydo bo'lgan g'ashlikni sezdirmaslik uchun hovliga tushdi. Sekin yurib, qulupnay

pushtalari oldiga keldi. Ariqlardagi suv chiroq nurida yaltirab, shamolda jimirlar, marjonday terilib rang olgan qulupnaylar suvga tegay-tegay deb turardi.

«Rost-da, – deb o‘yladi u pushtalar atrofida aylanarkan, – bir hovuch qulupnayga bir tovoq jo‘xori beradi. Tansiq narsa... Xadicha yolg‘on gapirmaydi. Bolalar yegan bo‘lsa, buyurmasin, deyapti-ku. Pishiq, yo‘latmaydi...» Bultur xotini xuddi shu qulupnay tufayli onasini ham qattiq ranjitgan edi. Umri xola bir hovuch qulupnay olgan ekan, Xadicha bolalarga non puli bo‘lar deb ekanmiz, norasidalarining nasibasiga tegmang, deb bobillab beribdi. Shoikrom o‘shanda onasining yoz bo‘yi kelini bilan yuzko‘rmas bo‘lib yurganini esladida, yana shu gap xayoliga keldi: «Xadicha anoyi emas, qurumsoq...» U aylanib yong‘oq tagiga bordi. Bordi-yu, chindan ham ko‘cha tomondagi devorning bir cheti o‘pirilganini, ostiga tuproq to‘kilganini ko‘rib, yuragi orqasiga tortib ketdi. Nazarida devorning kemtik joyidan biron mo‘ralab turganday bo‘ldi. Yong‘oq shoxlarining shamolda vishillashi ham, oyog‘i ostida to‘kilib yotgan devor tuprog‘i ham shubhali, vahimali ko‘rinib, darrov orqasiga qaytdi. Xadicha allaqachon uyga kirib ketibdi. U chiroqni o‘chirib, sandal chetiga yotdi-yu, ko‘nglidagi g‘ulg‘ula kuchayib ketaverdi. Kuzda o‘zi bilan ishlaydigan yigitning hovlisidagi so‘ri-tokdan g‘arq pishib yotgan uzumlarini o‘g‘irlab ketishganini esladi. Shamol borgan sari avjga chiqar, hovlidagi yong‘oq barglari shovillab, shoxlari shubhali g‘irchillar, allakim ship-ship qadam bosib, ayvon labiga kelayotganday bo‘lardi.

Xadicha rost aytadi. O‘zi kechalari smenada bo‘lsa, xotini Uchta jo‘ja bilan jon hovuchlab tong ottirsa, o‘g‘riga o‘ljaning katta-kichigi bormi? Qo‘liga nima ilinsa olaveradi-da. Bordi-yu, o‘zi yo‘g‘ida uyini o‘g‘ri bossa, xotini dod solsa, pichoqlab tashlasa. U yoqdan onasi



chiqsa, uniyam pichoqlasa... «Vijdonsizlar! Odamlarning boshiga kulfat tushganidan foydalanib qoladiganlarni qirish kerak».

Birdan xayoliga kelgan fikrdan uning vujudi titrab ketdi. Qora kunlari uchun, ne umidlar bilan tishida tishlab yurgan g'unajinini o'g'irlagani uchun, o'lim to'shagida yotgan ukasining oxirgi nasibasidan mahrum qilgani uchun, non puli bo'lar deb yetishtirgan mevasidan judo qilayotgani uchun shundoq qasos ol-sinki, o'sha xudo bexabarlardan.

U o'rnidan sakrab turib ketdi. Chiroqni yoqib, otilib hovliga tushdi. Hamon shamol o'kikir, osmonning goh u, goh bu burchida chaqmoq yaraqlab, yong'oq shoxlari shubhali g'iyqillar, ammo endi bular uni qo'rqitmas edi. U yonboshidagi oshxonaga kirdi-yu, cho'ntagidan gugurt olib chaqdi. Titroq qo'llari bilan qorayib ketgan devordagi mixga ilig'liq turgan ikki o'ram simni oldi. Bir vaqtlar urushdan oldin bu simlarni bazmlarga olib borar, odamlarning hovlisini mash'aladay yoritib berardi. Endiyam yaxshilikka xizmat qilsin! «Menga desa otib yubormaydimi! – deb o'yladi u ayvon labiga cho'qqayib o'tirganicha usti yopiq simni ochiq simga ildam ularkan. – Harna bitta haromxo'rni o'ldirganim. Bit-tasi o'lsa, boshqalari adabini yeydi». U chaqqon harakat qilar, a'zoyi badani terlab ketgan, ammo buni o'zi payqamas, faqat bir so'zni takrorlardi: «Menga desa otib yubormaydimi!» U simning ochiq qismini qulupnay pushtalari ustiga uloqtirdi. Sim ilonday bilanglab, pushta ustiga tushdi. Yopiq qismini ayvon etagidan olib o'tdi-da, bir uchini ustundagi ilgakka tiqib qo'ydi. Keyin birdan bolalar kechasi hovliga tushsa nima bo'ladi, degan xayol miyasiga keldi-yu, uyga kirdi. Xadicha yotgan joyida uyqusirab, boshini ko'tardi.

– Ha?

– Hovliga chiqma, bolalar ham chiqmasin, o'ladi! – dedi Shoikrom ko'zlari yonib.

Xadicha hech nimaga tushunmadi shekilli, «xo'p», dedi-yu, boshini yostiqqa tashladi. Zum o'tmay tekis, chuqur nafas ola boshladi. Shoikrom ayvon chirog'ini o'chirib, yana uyga kirdi. Har ehtimolga qarshi shundoq eshik tagiga, namatga ko'ndalang yotib oldi.

«Menga desa otib tashlamaydimi?» deb o'yladi, yana o'shanday zarda bilan. Shu topda negadir bolalarini emas, xotinini ham emas, ukasini o'yladi. Shone'mat bolaligida ham zaifgina edi. Shoikrom uni har kuni maktabdan o'zi olib kelar, ikkinchi smenada dars tuga-guncha poylab o'tirardi. Otasi o'lganida Shoikrom oltin-chida, ukasi ikkinchida o'qirdi.

O'shanda Shone'mat yig'lamagan, ammo ichikib kasal bo'lib qolgandi. Ona-bola uni avaylab katta qilishdi. Endi bo'lsa, besh kunligi qoldimi yo'qmi, aka bo'lib xabar ham ololmaydi. Shoikrom uxladi, yo'qmi, bilolmadi. Bir mahal bola yig'ladimi yo tashqarida shamolning guvullashi aralash dahshatli bir faryod qulog'iga kirdimi, anglay olmay qoldi. Sapchib o'rnidan turib ketdi. Ayvon chirog'ini yoqishi bilan qulupnay pushtasida muk tushib yotgan odam gavdasini ko'rdi-yu, dahshatdan qotib qoldi. Shu ondayoq xato qilganini, qotillik qilganini payqadi. Sim uchini shartta ilgakdan yulib olib, hovliga otildi. «Boshqalari qochdi», degan fikr lip etib xayolidan o'tdi. Pushtalar ustidan sakrab-sakrab yurib borarkan, oyog'i botib ketayotganini payqadi. Keyin buklanib yotgan odamdan uch qadam beriroqda to'xtadi-yu, birdan cho'kkalab qoldi. Bir lahza ko'zlari olayib tikilib turdi-da, ko'ksidan shamol g'uvurini ham, o'z vujudini ham larzaga soluvchi bir nido otilib chiqdi:

– Oyi-i-i!



U boshidan hushi uchib borayotganini elas-elas his qilib o'zini yerga otdi. Titroq qo'llari bilan loy changalagancha cho'kkalab, ko'ksiga mushtlay ketdi.

– Oyi! Oyijon!

Umri xola bir qo'li bilan unniqqan chit ko'ylagining etagini mahkam changallab olgan, etak ichida ikki hovuch pishgan-pishmagan aralash qulupnaylar ko'rinib turar, boshqa qo'li bilan esa, ilondek simni ushlab turardi. Shoikrom uning qulupnay qizili yuqqan, yorilib ketgan barmoqlarini, bo'rtgan tomirlarini aniq ko'rdi. Nariroqda, loyli ariq ichida uning kalishi yotar, chamasi, sim oyog'iga tekkanida yulib olmoqchi bo'lgan-u, qo'lga o'ralashib yiqilgan edi.

Shoikrom loyli marzadan emaklab borgancha, o'zini onasining quchog'iga otdi.

– Oyijon, oching ko'zingizni! – dedi u gezarib ketgan lablari bilan onasining muzday yuzidan o'pib. U anchadan keyin o'ziga keldi-yu, tepasida xotini turganini, qizchalari yig'layotganini payqadi. Boshini ko'tarishi bilan marza chetida cho'nqayib o'tirgan Shone'matga ko'zi tushdi. Necha haftalardan buyon o'rnidan jilmay yotgan ukasi, aftidan, qandaydir kuch topib emaklab chiqqan, ko'ylagining yelkaları osilib turar, katta-katta ko'zlari vahima bilan boqar edi. – Nima qilib qo'ydim, ukam! – dedi Shoikrom yana balchiqqa belangan kafti bilan yuzini changallab. Keyin tag'in onasining ustiga o'zini tashladi. U onasini ko'tarishga urinar, ammo onasining ikki buklangan gavdasi negadir hech tiklanmas edi.

– Sut ichmay zahar ichsam bo'lmasmidi, – dedi Shone'mat ovozi titrab.

Shoikrom bu ojiz, titroq tovushdan seskanib, ukasiga tikilib qoldi.

– Zahar ichsam bo'lmasmidi, – dedi Shone'mat yana o'sha ohangda. Aftidan, u yig'lay olmas, yig'lashga ma-

dori yetmasdi. – Kechayam aytuvdim, ko'nmadilar. Qulupnayga sut alishadi, dedilar.

Shoikrom boshqa hech nimani eshitmadi. Eshitolmadi. Foydasi ham yo'q edi.

Umri xolani peshin namoziga chiqarishdi. Go'ristondan chiqib kelishayotganida Shoikrom odamlarning o'zaro gapini eshitib qoldi:

– Urush tamom bo'пти, eshitdingizmi?

DEHQONNING BIR KUNI

Muyassar tong saharda uyg'onib ketadi-yu, Alijonning bir tekis chuqur-chuqur nafas olishiga quloq solib, jimgina yotadi. «Qachon qaytganini bilmabman ham», deb o'yladi u, satin ko'rpadan boshini chiqarib. Devordagi osma soat besh marta zang uradi. Uning titroq sadolari uyning shiftiga, zardevorlar, kirpechlar osilgan devorlarga yumshoqqina urilib, singib ketadi. Uy ichi yana jimjit bo'lib qoladi. Soat kaftgiri sukunat qo'ynida goh sekin, goh qattiqroq chiqillayotganday bo'ladi. Oy derazadan o'ychan mo'ralaydi. Muyassar erining yelkasidan quchgisi keladi-yu, o'ylab qoladi. «Charchagan, dam olsin...».

U o'rnidan ohista sirg'alib chiqadi. Sandiq ustida yotgan nimchasini kiyib oladi-da, yana erining tepasiga keladi, uzoq qarab qoladi. Alijonning keng, tarang peshonasiga mayda ter tepchib chiqibdi. «Bechoraginam, – deb o'yladi Muyassar undan ko'z uzmay, – biram toliqibdiki, do'ppisini ham olib qo'ymabdi».

U erining peshonasini kafti bilan avaylab artadi. Keyin ayvonga chiqadi. Ayvon labiga tegib turgan gultojxo'rozlar boshida, hovli etagida uyib qo'yilgan g'o'zapoyalar ustida shabnam yaltiraydi. Yum-yumaloq



to'lin oy qishloqni o'zining nurli yo'rgagiga o'rab, uyquga, shirin tong uyqusiga chorlaydi, unda-munda yulduzlar mudraydi. Ammo qishloq allaqachon uyg'ongan. Har qaysi hovlining burchagida tunnning baxmal pardasini parchalab o't yaltiraydi: odamlar tandirlariga olov yoqishgan.

Muyassar ham ayvondan chaqqon sakrab tushadi-yu, samovarga o't tashlaydi. Keyin o'choqboshidan suprani olib kelib, cho'kkalab o'tirgancha, xamir qoradi. Tog'orani dasturxon bilan o'rab-chirmab, hovli burchagidagi uyilib yotgan g'o'zapoyalar oldiga boradi. Bir quchoq g'o'zapoya olayotganida, qo'llarini havoda muallaq tutgancha to'xtab qoladi. Dastak devorning orqasidagi, qo'shni hovlidagi bir tup o'rikning duv to'kila boshlagan yaproqlari tong shamolida ohista pirpiraydi. Muyassarning yaqingina o'tmishini, kechagi kunlarini yodiga solganday shivirlaydi. Bir paytlar mana shu o'rik shoxiga arqon ilib arg'imchoq uchardi. Shu o'rikning g'o'rasini birinchi bo'lib o'zi yerd. Endi u sho'x qizaloq emas, kelin. Devor-darmiyon qo'shnisiga tushgan. Dadasi ham ularga - Muyassar bilan Alijonga o'z qo'li bilan fotiha bergan. «Alijon yaxshi yigit, o'zimizning sinashta bola. Yetim o'sgan. Bir-biriga ko'ngil qo'yibdi, bo'ldida!» degan.

Muyassar to'y kuni dadasi qanchalik uzundan uzun duo qilganini eslab, jilmayib qo'yadi-yu, g'o'zapoyani olib tez-tez yurib ketadi. Qoq-quruq g'o'zapoya gup etib yonadi, yuziga olov tafti uradi. U endi uy tomonga yurganida buzoq ma'raydi. Sigir ham Muyassarning qadam tovushlaridan uyg'onganday asta mo'rab qo'yadi.

Muyassar ayvon labidagi kattakon sirli chelakni ko'tarib, xashak isi anqib turgan og'ilxonaga kiradi. Nimqorong'i burchakda yotgan sigir pishillab o'rnidan turadi.

«Tagi ho'l bo'libdi, tozalash kerak», deb o'ylaydi u. Keyin sigirning yelinini ho'llangan eski sochiq bilan tozalab artadi-da, cho'qqayib o'tirgancha sog'a boshlaydi. Iliq sut tomchilari chelakka shovillab tushib, ko'pirib ketadi, bilaklariga sachraydi.

Chelak to'lganidan keyin qoziq atrofida aylanib, onasiga talpinayotgan buzoqchanning arqonini yechib yuboradi. Buzoq shodon dikonglab, sigirning tagiga kirib ketadi.

Muyassar bolalikdan odat bo'lib qolgan chaqqonlik bilan non yasaydi. Bir savat qilib tandir oldiga ko'tarib boradi, bitta-bittadan yopa boshlaydi. Oxirgi nonni yopadi-yu, yengil nafas oladi.

- Muyas!..

U erining ovozi eshitib, chaqqon burilib qaraydi. Beqasam to'nini yelkasiga tashlab olgan Alijon ayvon labida unga qarab turibdi.

- Keling! - deydi Muyassar obdastaga suv quya turib. Alijon ayvondan ildam tushib, gulzor labiga keladi. Muyassarga tikilib jilmayadi.

- Punktda navbat kutish yomon-da, Muyas... Har kecha yuztalab mashina qatorlashib ketadi. Qo'yib bersa tong otguncha turaverasan kishi, - deydi sekingina. Muyassar uning kecha uyga barvaqt qaytolmagani uchun uzr so'rayotganini tushunadi.

Erining baquvvat yelkasidan ushlab jilmayadi...

- Engashing.

Alijon ham uning arazlamaganini payqaydi-yu, boshini quyi soladi.

- Mana, boshim sizniki, - deydi kulib.

Muyassar suv quya boshlaydi. Alijon muzday suvdan seskanib, pishqira-pishqira yuvinadi.

- Yuvinayotganingizda har doim otga o'xshab pishqirasiz-a... Qarang, ko'yilagimni jiqqa suv qilib yubordingiz, - deydi Muyassar ho'l bo'lgan etaklarini ko'rsatib.



Alijon boshini ko'tarib, astoydil yalinadi:

– Hech bo'lmasa toychoq deng, Muyas.

Muyassar uning yosh bolalarday boshini bir yonga tashlab turishiga qarab, kulib yuboradi.

Shu ondayoq tandirdagi non esiga tushib, yuguradi. Qo'llari kuya-kuya bir savat non uzib oladi. Tong yori-shadi, tun qushi qop-qora qanotlarini yig'ib, qishloq ustidan olislarga uchib ketadi-da, chor-atrof odatdagi qiy-chuvga to'lib-toshadi.

Ikkovlari shosha-pisha shirchoy ichishadi. Alijon tushlik ovqatini belbog'iga tugadi-yu, mashinasining yoniga ketadi. Darvozaxona tomondan motorning gul-diragan ovozi eshitaladi. Kabina eshiklari qarsillab yopiladi. Muyassar uyni naridan beri yig'ishtiradi-da, ikki chetida qator-qator teraklar shovillab turgan toshloq yo'ldan dalaga tomon yurib ketadi. Uzoqda, tog' ortidan quyosh bosh ko'taradi. Qishloq suv quyganday jimib qoladi. Paxtazor katta-kichik hammani, maktab bolalari-gacha domiga tortgan.

Muyassar etakni beliga bog'lab olgancha paykalga sho'ng'iydi. Paxtalar yonog'iga ilingan qirov sekin-sekin shudringga aylanadi. U esini taniganidan beri o'rganib ketgan ishini tag'in qaytadan boshlaydi. Zum o'tmay etak to'lib-toshadi. Bora-bora beli zirqillab og'riy boshlaydi. Zax, yumshoq egat ichiga etakni ag'daradi-yu, yana qayta bog'laydi. Ko'z o'ngidan o'nlab, yuzlab, minglab chanoqlar birma-bir o'tadi. Goho, shunday boshi aylanib ketadiki, ko'zini yumsa, tasavvurida oppoq chanoqlardan boshqa hech narsa ko'rinmay qoladi. Ammo, u to'xtamaydi. Engashib oldinga intilaveradi, peshinga yaqin kun qizdira boshlaydi. Muyassar nimchasini yechib tashlab, tag'in g'o'zalar orasiga sho'ng'iydi. Shu payt muloyim kuz quyoshida erigan yumshoqqina havoni titratib, tabelchi Shoqosim akaning tanish ovozi yangraydi.

– Hoy, ho-oy, qizlarov, ovqatga-e-e! Uning tovushi paxtazor ustida anchagacha elas-elas sado berib turadi.

Muyassar tergan paxtalarini uyib, etakka bosadi, yukning og'irligidanmi, o'yga tolibmi, boshini quyi solgancha, xirmonga chiqib boradi. Shoqosim aka etakni temir taroziga qo'yib, toshni surarkan, salqi qovoqlarini lipillatib Muyassarga qarab qo'yadi. Burishiq yuzi oqarib ketganday bo'ladi: «Qirq sakkiz kilo... Mazangiz yo'q-ku, kelin!» Muyassar uning nimaga shama qilayotganini bilib g'ijinadi. «O'yin-kulgidan bo'shamay qolding», demoqchi-da! U bir gap bilan qayirib tashlagisi keladi-yu, yoshini hurmat qilib, o'zini tiyib qoladi. «Mayli, – deb o'ylaydi paxtani xirmonga ag'dara turib. – Bu odamning odati shu. Yuz yil asal bilan boqsangiz ham og'zidan shirin gap chiqmaydi». Qizlar kattakon qayrag'och soyasida, hovuz labida o'tirib, tushlik qilishadi. Qayrag'och shoxlarida yuz-yuzlab chumchuqlar chirqillaydi. Qayoqdandir shamol kelib, hovuz yuzidagi mayda-mayda jilolar yelkasiga minib oladi. Orqa tomondan mashina signali eshitaladi.

– Rais buva kelyaptilar! – deydi qaysidir qiz qo'ng'iroqday ovoz bilan. Baland bo'yli, qotma, ammo tetik rais ochiq chehra bilan hayqiradi:

– Hormanglar, qizlar!

Qizlar quvnoq salomlashishadi.

– Barakalla, qizlar! Yashanglar. Plan to'lgan kuni hammangizni Toshkentga – tomoshaga olib boraman.

– Naq Toshkentning o'zigami? – deydi orqaroqda o'tirgan qizlardan biri ishonqiramay.

– Naq Toshkentning o'ziga!

– Panoramaga ham tushamizmi?

Rais beg'araz qahqaha uradi:

– O'sha Panoramaga tushamiz-da!



Rais yaxshi odam. Chindan ham har yili qizlarni bir-ikki marta shaharga - teatrga olib boradi.

- Qani, - deydi u hammaga bir-bir qarab. - Kim eng yaxshi ishlasa, o'shani kelin qilaman. Xohlasa, mexanizatorlar kursiga jo'nataman.

Hovuzda kosasini yuvayotgan qop-qora qiz - E'tibor yelkasi osha o'girilib qarab, bijir-bijir qilib gapirib tashlaydi:

- O'zi bitta o'g'lingiz bor, qaysi birimizni kelin qilasiz. Uyam bo'lsa shaharda o'qiydi. Kim bilsin, hali bola chaqasini boshlab keladimi.

Hamma qah-qah urib kuladi, rais ham...

...Yana o'sha paykallar, chanoqlar, paxtalar... Muyassar yana ishga sho'ng'ib ketadi... Qo'llari yana chanoqlar ustida o'ynaydi.

Oqshom shafag'i yuziga kul tortganida paykaldan chiqishadi. Muyassar uyga qaytishdan oldin kanal bo'yiga keladi: sigirga o't yulish kerak. Muyassarning yonginasida chigirtka nag'masini boshlaydi. Oromli sukunatni chuquriyashtirib, uzoq tinimsiz chirillaydi. Suv yuzida baliq sakraydi. Cho'lp etgan ovoz eshitiladi-yu, yana sukunat quyilib keladi. Allaqayoqdan uchib kelgan baliqchi qush suvga sho'ng'iydi. Shu ondayoq qiyqirib havoga ko'tariladi. Muyassar qirg'oqda o'sib yotgan barra maysalarni shart-shurt yulishga tushadi. Allanechuk qadrdon, mast qiluvchi ko'katlar isidan boshi aylanib ketadi. Suv yuzi qop-qorayib qoladi. Eng avval uyg'ongan shoshqaloq bir yulduzcha kanal suviga sho'ng'iydi. Goh jilolarda ko'milib ketadi, goh yana qaytib chiqadi.

Orqa tomondan mototsiklning gurillagan tovushi eshitiladi. Mototsikl sukunatni tilka-pora qilib yaqinlashadi-da, uning yonginasida taqqa to'xtaydi.

- Yana jamoa xo'jaligining o'tini yulyapsanmi?

Muyassar qayrilib qaramasdanoq taniydi. O'sha - Shoqosim aka. U sekin boshini ko'tarib qaraydi. Tabel-



chi mototsiklining egaridan tushgisi kelmay, bir oyoqlab yerga tiralib turgan bo'ladi. Muyassar uning yuzini g'ira-shira qorong'ida aniq ko'rmasa ham, qovoqlari pir-pir uchib turganini payqaydi.

Bu odam shunday o'zi: otdan tushsa ham, egardan tushgisi kelmaydi. Bir vaqtlar rais bo'lgan. Unda Muyassar qizaloq edi. Bir kuni sigiri paxtazorga tushib ketgani uchun Qoravoy taqachining to'qqiz yashar o'g'lini o'lar holatda do'pposlagan.

Shoqosim aka haliyam o'sha kunlarini qo'msaydi. Menga odamlarning dimoq-firog'i emas, paxta kerak, deydi. Muyassar bu safar ham olishib o'tirmay, qishloqqa qaytadi.

U endi o'choqqa olov yoqqanida eshikdan ola sigir mo'rab kirib keladi. Muyassar gullarni payhon qilib tashlamasin, deb darrov arqonlaydi. Kattakon sirli chelak yana iliq, serko'pik sutga to'ladi. Muyassar buzoqchani yechib yuboradi.

Taom pishgandan keyingina Muyassar qattiq toliqqanini sezadi. Uch-to'rt jazni og'ziga soladi-yu, tovoqni berkitib qo'yadi. «Hali Alijon akam kelsa, birgalashib ovqatlanamiz». Lekin Alijon hali-beri qaytmasligini o'zi ham biladi. Terim kunlari haydovchilar kecha-kunduzning farqiga bormay qolishadi. Guzar tomondan baland muzika ovozi yangraydi. «Klubda kino bo'lyapti, – deb o'ylaydi Muyassar jimgina quloq solib. – Qanaqa kino ekan?» U uyiga kirib, elektr yoqadi. Burchakdagi toshoynaga o'zini soladi. Qora qosh, qora ko'z, mo'jazgina qiz unga qarab, jilmayib turadi. Birdan uning sho'xligi tutib ketadi-yu, o'zining aksini o'zi masxara qila boshlaydi. Tili-ning uchini chiqarib, boshini likillatib qo'yadi. Keyin mayin jilmayib, oyna tokchasidagi upani oladi. Upaga botirilgan paxtani yuziga yaqinlashtirishi bilan to'xtab qoladi.



«Yana qo'lim yorilibdi», G'o'zapoya tirnab tashlagan qo'llariga qaraydi. Tag'in jilmayib qo'yadi. Mana shu nozik, chayir barmoqlari, tiqmachoqday qo'llari bilan allaqachon o'ziga haykal bitgulik ishlar qilib qo'yganligi, bugun ham o'sha haykalga yana jilo bergani uning xayoliga ham kelmaydi. Keyin uxlab qolishdan cho'chib, yechinmasdan o'rniga cho'ziladi, kuta boshlaydi. Ana, ko'chadan mashina ovozi keldi. Muyassar ildam qaddini rostlab o'tirib oladi. Motor tovushi kuchaya-kuchaya yaqinlashadi-da, yana sekin-sekin uzoqlashib ketadi. «Yo'q, Alijon akam emas, Idora tomonga o'tib ketdi-ku». U shiftga tikilib, uzoq yotadi. Lekin endi motor ovozi kelmaydi. Itlar akillamaydi. Bedana ham sayramaydi. Qishloqni uyquning sukunat to'liqlari o'z bag'riga oladi.

Faqat qayerdadir – uzoqda alla eshitiladi. Qaysidir ona o'z kichkintoyining boshida qo'shiq aytyapti. Muyassar shirin jilmayib qo'yadi. Mana, bir yildan keyinmi, ikki yildan keyinmi o'zi ham ona bo'ladi. O'shanda o'zi ham shunaqa sokin kechalarga jon kiritib alla aytadi. Bir vaqtlar ayasi kenja ukasiga alla aytayotganida quloq solib o'rganib olgan. Uyqu uning ham kipriklarini aldab-aldab qovushtirib ketadi. Muyassar toliqqan oyoq-qo'llarini yozgancha, dong qotib uxlab qoladi. U tush ko'radi. Tushida jajjigina qizaloq emish. O'rikning shoxiga arqon tashlab arg'imchoq uchayotganmish. O'rik qiyg'os gullaganmish. Arg'imchoq har silkinganida uning boshidan bir dunyo gul sochilarmish. Arg'imchoq borgan sayin qattiqroq lopillarmish. U borgan sayin balandga, osmon-u falakka chiqib tusharmish. Yer ham, osmon ham, arg'imchoqning arqoni ham – hammayoq gul emish. Oqish pushtigul emish. U xandon urib, qiyqirib-qiyqirib kularmish. Ko'zlaridan yosh chiqib ketarmish... U tush ko'radi. Ammo oy fonusining piligini pasaytira boshlaydi.

Kunchiqar tomonda osmon sutday oqish rangga kiradi. Yangi kun boshlanadi...

1967

YANGA

Akmal qo'ng'iroq tugmasini bosishi bilan ichkari-dan ovoz eshitildi:

- Ana, Akmalxon keldilar.

«Kelinoyim», deb o'yladi u yangasini ovozidan tanib. Yangasi negadir uning ismiga «xon» qo'shib gapirardi. Akmal yangasi kelganidan quvondi. Har safar uni ko'rsa, onasini ko'rgandek bo'lardi.

Eshikni yangasining o'zi ochdi. Akmalning yelkasi-dan quchoqlab ko'rishdi. U yashil jemper kiygan, shtapel durra o'rab olgan, qoracha, ozg'in yuzida imanuvchan tabassum bor edi. Akmal uning qo'lidagi oddiy xo'jalik sumkasini ko'rib, ketishga hozirlanayotganini payqadi.

- Nega otlanib oldingiz? - dedi astoydil ranjib.

- Bolalar yolg'iz, - dedi yangasi tuflisini kiyarkan. - Qorong'i tushmasdan bora qolay.

- Akam bor-ku, - dedi Akmal hamon uning ketishini xohlamay.

Yangasi yana iymangan qiyofada jilmaydi:

- Choyxonaga chiqadilar, bilasiz-ku.

Yonbosh tomondagi oshxonadan parcha gulli xalat kiygan, oldiga kleyonka fartuk tutgan Klara chiqdi.

- Ovqatga turing desam, ko'nmayaptilar, - dedi u goh eriga, goh ovsiniga qarab.

- Mayli, o'zinglar boringlar, - yangasi eshik tutqichidan ohista tutib, tashqari chiqdi.

Akmal uni zinadan kuzatib qaytib kirganida, oshxonada jaz-buz eshitar, uyni piyozdog' hidi tutib ketgan edi.



- Kelinoyim qachon keluvdi? - so'radi u go'sht qovurayotgan xotinidan.

Klara achishgan ko'zini kaftining orqasi bilan artib, unga yuzlandi.

- Yaqinda.

- Biron yumushi bor ekanmi?

- Nima yumushi bo'lardi, pul so'raydi-da...

Akmal xotinining ovozidagi pichingni payqab, ko'ngli ranjidi.

- Necha marta pul so'radi sizdan? - dedi zarda bilan.

Klara kapgirni taraqlatib stolga tashladi.

- So'ramasa, endi so'raydi. Bir marta bersangiz, kelaveradi. Nima, bizning pul zavodimiz bormi?!

Klara oilasida yolg'iz qizligi uchunmi, kelin bo'lib tushgandayoq ovsinini xush ko'rmagan edi. Kvartira olib bu yoqqa ko'chib kelishguncha, ancha maydachuyda gaplar o'tgan, ularning ko'piga xotini sababchi bo'lganini Akmal bilardi, ammo indamagan edi. Hozir g'ashi keldi.

- Bizning pulimizga zor qaqshab qolgan joyi yo'qdir, - dedi ovozi bo'g'ilib. - Muhtoj bo'lgandir, biron narsaga kerak bo'lib qolgandirki, so'ragandir.

- Nega muhtoj bo'lsin?! Eri ishlaydi, o'zi ishlaydi. Rejasi bilan ishlatsin! - Klara gap tamom, degandek, indamay burilib, qozonini kovlashga tushdi.

Akmal xotinining xalat ostidan tirsillab turgan bo'liq yelkalariga, kapgirni chaqqon aylantirayotgan tilla uzukli qo'lga birpas qarab turdi-da, burilib, xonaga kirib ketdi. Hali uyga kirganida yangasi nimagadir tymanib, jilmayib turganini, nima uchun shoshilib ketib qolganini endi tushundi. Xotinining mix qoqqandek qarsillatib muomala qilishidan, o'zi bo'lsa jilovini shunchalik berib qo'yganidan g'ashi keldi. «Bo'ynini egib pul so'rab kelish osonmi? Qish kelyapti. Bolalardan birontasiga is-siq kiyim olmoqchidir. Topgani yetmayotgandir. Buning



ustiga akamning ichishi bor...» U divanga chalqancha yotganicha shularni o'ylar, o'ylagan sayin ko'ngli g'ash bo'lar edi. O'rtadagi eshik ochildi. Akmal xotini o'ziga qarab turganini payqab, indamay yotaverdi.

– Yana qancha yotasiz, – dedi Klara tag'in o'sha o'yib oluvchi ohangda. – Lolani kim olib keladi?

– Bilmayman, – dedi Akmal karavot tepasiga ilingan arabiy gilam gullarini tomosha qilgan bo'lib. – Bog'chaga har kuni men borishim shart emas.

– Bo'lmasa, ovqat qiling!

Akmal gilam tomonga o'girilib oldi.

– Masalan, men ovqat yemayman, – dedi sovuqqonlik bilan.

– Qarang-a, men sizning to'yib kelishingizni bilmabman. – Klara eshikni qarsillatib yopib chiqib ketdi. Zum o'tmay tashqi eshikning kaliti shiqirladi. Akmal o'sha alfozda yotganicha, xotinini ham, qizini ham emas, negadir yangasini o'ylardi.

Adham akasi uylanganda Akmal uchinchi kursga o'tgan edi. Mexanika-matematika fakultetida fanlar og'ir bo'lgani uchunmi, yo o'zining qobiliyati sustroqmidi, xullas, stpendiyaga ilinmadi. Onasi maktabda yigirma besh yil farroshlik qilib, pensiyaga chiqqan, uning nafaqa puli Akmalning joniga oro kirib turardi.

Yangasi kelin bo'lib tushganida ham qop-qora, ozg'in qiz edi. Akmal o'zidan nari borsa ikki yosh katta bu qizga avvaliga unchalik ko'nikolmay yurdi. Negadir undan o'zini olib qochar, yangasi paypog'inimi, maykasinimi yuvayotganini ko'rib qolsa, iymanar, onasiga «o'zingiz yuvmabsiz-da», derdi. Ammo onasining kun sayin nari ketayotganini, oyoq-qo'llari shishib, yotib qolganini Akmal bilardi. U har kuni o'qishga ketayotganida onasi yotgan xonaga kirib, undan ahvol so'rab o'tardi. Shunaqa paytlarda har doim onasining tepasida yangasi o'tirganini ko'rardi.



Xuddi shunaqa erta kuz kunlaridan birida u o'qishdan qaytganida, eshik tagida to'planib turgan odamlarni ko'rib, hammasiga tushundi. U qachondir shu hodisa ro'y berishi muqarrar ekanini bilardi. Ammo nazarida bu narsa hech kutilmaganda ro'y bergandek, allaqanday adolatsizlik bo'lgandek tuyuldi. U bir hovli xotinlar orasidan o'tib, onasi yotgan xonaga otilib kirdi. Qiziq, o'shanda u yig'lamadi. Yig'lay olmadi. Faqat tong saharda o'qishga ketayotganida onasining qilgan duosini esladi: «Tuproq olsang, oltin bo'lsin, bolam. Umring uzoq bo'lsin...»

O'sha kundan boshlab Akmal eng katta tayanchi yo'qolganini tushundi. Endi uning hayoti chalkashib ketgandek, allanima o'zgarishi kerakdek tuyulardi. O'qishdan ko'ngli soviy boshladi. Stipendiya olmasa, kap-katta yigit birovga tirik tovon bo'lib o'tirsa...

Uydagi hayot o'sha-o'sha davom etardi. Xuddi onasi bor vaqtdagiday har kuni karavotining boshidagi stol suyanchig'ida dazmollangan shim, oppoq ro'molcha, yoqasi qordek toza ko'ylak, cho'ntagida har kungi tushlik uchun pul. Akmal bularning hammasini yangasi qilayotganini bilardi. Akasining topgani o'zidan ortmaydi. Yangasi qurilishda ishlaydi. O'z erining tashvishi yetmaganday, tong-saharlab turadi. Akmalning kir-chiriga qaraydi. Yangasi og'iroyoq bo'lganidan keyin ta'tilga chiqdi. Hamon Akmalning yonidan pul arimasdi. Lekin, o'zi endi bu ahvolda yurish mumkin emasligini tushundi. O'qishdan butunlay aynidi. Bir kuni akasiga qat'iy qarorini aytdi:

- Men ishga kiranman.

Akasi tayinli bir gap aytnasa ham, Akmal uning qarshi emasligini bildi. Ertasiga u kech uyg'ondi. O'sha qish tongi aslo esidan chiqmaydi. Akmal uyg'onganida cho'yan pechkada o't guvullab yonar, yangasi pechka oldida cho'nqayib o'tirgancha xayolga tolgan, go'yo ux-

lab qolganga o'xshardi. Akmal pechka g'irasidan tushayotgan yog'duda yangasining dog' bosgan yuzini ko'rib, yanayam ozib ketganini, chehrasi g'amgin ekanini sezdi.

Karavot g'irchillaganini eshitib, yangasi yarq etib, unga qaradi. Ammo o'rnidan jilmadi.

– Akmalxon, men eshitdim, – dedi u past tovushda. Keyin bir zum jim qoldi-da, uf tortdi: – Mayli, bizni o'ylamay qo'yaqoling. Oyimning arvohini chirqillatgani qo'rqmaysizmi? Oyim sizni menga topshirib ketganlar.

Akmal yangasiga qaradi-yu, ko'zlarida yosh aylanayotganini, bu gaplarni yurakdan ezilib aytayotganini sezdi. Sezdi-yu, o'zining ham yuragi orziqib ketdi. Shu tobda yangasining ko'ksiga boshini qo'ygisi, dog' bosgan yuzlarini silagisi, nimadir deb uzr so'ragisi kelib ketdi. O'shanda u mana shu yangasi o'z onasiday aziz bir odam ekanini his qildi. Mana, u o'qishni ham bitirdi. Bola-chaqalik bo'lib, yangasidan ko'pda xabar ham ololmaydigan bo'lib qoldi... Eshik kaliti shiqirlaganini eshitib, Akmal qaddini rostladi. Yo'lakda Klaraning tovushi eshitildi:

– Televizor ko'rasanmi, Lola? Hozir multik bo'ladi.

– Yo'q, dadamga boraman...

Eshik ochilib, jamalak sochiga oppoq lenta taqib olgan Lola chopqillab kirdi-da, Akmalni quchoqladi. O'sha tomondan yana Klaraning ovozi keldi:

– Qo'y, Lola, dadangga tegma, chaqib olasan.

Akmal qizini yetaklab, yo'lakka chiqdi.

– Kelinoyim necha so'm so'radi?

Oshxonaga kirib ketayotgan Klara, haliyam o'sha gapmi degandek, burilib qaradi.

– Nimaydi?

Akmal indamay yotoqqa kirdi-da, Klaraning pardoz qutisini ochdi. Ularning puli, odatda, shu qutida turardi. Pul ajratib olayotganida oshxona tomondan tag'in Klaraning ovozi eshitildi:



- U pulga tegmang. Lolaga shuba olishim kerak.

Akmal indamay yo'lakka chiqdi. Tuflisining bog'ichini bog'layotganida tepasiga xotini kelganini ko'rib, qaddini rosladi. Klaraning rangi o'chib ketgan, nafis bo'yoq yurgizilgan bejirim lablari pirpirab turardi.

- Ularning bolasi bola bo'lganida meniki bola emasmi, - dedi u ovozi titrab. - Nega bolaning nasibasini qiyasiz, yo o'tqazib qo'ygan joyi bormi?

- Ovozingni o'chirasanmi, yo'qmi?! - dedi Akmal baqirib.

Klara hayron bo'lganidan eriga tikilib qotib qoldi. Ular laboratoriyada birga ishlashar, sevishib turmush qurishgan, to'rt yildan buyon biron marta eri unga san demagan, baqirmagan edi.

- Obora qoling, - dedi Klara yig'lamsirab. - Boryo'g'ingizni oborib bera qoling, o'sha gadoyvachchalarga!

Akmal yana bir dam tursa katta janjal chiqishini bilib, eshikni qars etib yopib, chiqib ketdi.

... Akmal shahar chekkasidagi hovlilarining temir darvozasini taqillatganda vaqt allamahal bo'lib qolgan, sutday to'lin oy pastak uy ro'parasidagi olchalarning sarg'aya boshlagan yaproqlarini allalar, mayin shabada esib turardi.

Eshikni nimcha kiyib olgan yangasi ochdi.

- Tinchlikmi, Akmalxon? - dedi xavotirli ohangda. Chamasi, Akmalning vajahatidan jahli chiqib turganini payqagan bo'lsa kerak.

- O'zim, - Akmal ichkariga kirib, gapni ataylab boshqa yoqqa burdi. - Akam keldilarmi?

- E, hali kelmaydilar. Bolalarni endi uxlatuvdim. Yuring.

- So'rida o'tira qolaylik, - dedi Akmal olma tagidagi temir panjarali so'riga imo qilib.



Yangasi uydan darrov ko'rpacha olib chiqdi. Akmal chinniday qilib supurilgan hovlidan yurib borarkan, dimog'iga gup etib rayhon isi urildi. Bu hid unga allanechuk qadrdon, allalovchi tuyg'ularni eslatdi. Onasi har yili rayhon ekar, «Rayhon fayzli bo'ladi, bolam», deb qayta-qayta takrorlar edi. Chindan ham mana shu hid butun hovliga qandaydir osoyishtalik baxsh etganday bo'lardi.

Akmal so'ridagi ko'rpachada yonboshlab atrofni kuzatdi. Loy tom ustidan shifer qoplanganini aytmasa, hech nima o'zgarmagan edi. O'sha ikki uy, bir ayvon, ustundagi uzun mixga bir tutam isiriq ilib qo'yilibdi. O'sha kaftdekkina, ozoda hovli, bo'yra bo'yi joyga ekilgan rayhon. Olma shoxiga ilingan lampochka. O'sha so'ri... So'rining shundoq yoniga ikki dona olma tushibdi. Sap-sariq... Oshxona tomondan yangasining o'tin yorayotgani eshitildi. Akmal o'girilib qaradi. Yangasi hovli etagidagi oshxona eshigi oldida cho'nqayib o'tirganча o'tin yorardi.

– Qo'ying, kennoyi, men ketaman, – dedi Akmal.

Yangasi, hozir, dedi-yu, ishini qilaverdi. Qiziq, oshxona ham, uning yonboshida devorga tirab tiklangan tandir ham o'sha-o'sha, tandir ostiga xuddi o'sha kezlardagi kabi o'tin taxlab qo'yilgan edi. Bir mahallar, Akmal bolalik chog'ida, onasi shu tandirda zog'ora non yopar edi. Tandirdan chiqqan birinchi zog'oraning yarmisini ushatib, sopol piyoladagi sutga to'g'rab berardi. Akmalga dunyoda ivitilgan zog'oradan lazzatliroq taom yo'qdek tuyulardi. U hozir ham o'sha non ta'mini sezganday yutinib qo'ydi-da, sekin entikdi. Erta kuz kechasiga xos chuqur sukunat cho'kdi. Faqat onda-sonda bir shamol kelib, olma yaproqlarini duv to'kib ketadi. Keyin yana sukut quyiladi. Olisdan teplovov tovushi keldi. Guldirab o'tayotgan poyezdning bir me'yorda guvillashi eshitildi. Ovoz pasaya-pasaya ti-



nib qoldi. Bu tovush Akmalga yana bolalik damlarini eslatdi.

Bir vaqtlar mana shu so'ri o'rnida supa bo'lardi. Onasi yotar chog'ida ko'loblatib suv separ, butun hovlini rayhon hidi tutib ketardi. Akmal onasi bilan Adham akasining o'rtasida ko'rpadan boshini chiqarib, osmonga tikilib yotar, uzoq vaqt uxlay olmay xayol surardi. U ishchi batalyoniga ketib, o'sha yerda vafot etgan otasini eslay olmas, ammo onasining bir gapi go'dak xotirasiga o'rnashib qolgan edi.

«O'lgan odamning joni osmonga chiqib, yulduzga aylanib qolarmish». Akmalning nazarida osmondagi eng yorqin yulduz otasining joni bo'lib tuyular; o'sha yulduzga uchib ketgisi kelardi. Hozir ham negadir o'sha tuyg'u yuragini qamrab oldi. Bolalik damlarga bir zum qaytgisi keldi. Laboratoriyadagi murakkab tajribalar-u Klaraning injiqliklari ham, bugungi dilsiyohlik ham, hammasi bachkana, mayda narsalar bo'lib ko'rindi. Qaniydi onasi tirilib kelsa-yu, bir kecha mana shu so'rida osmonga, yulduzlarga, to'lin oyga tikilib yotsa. Bir qo'lida choynak, bir qo'lida tuxum qovurdoq ko'targan yangasi temir zinalardan chiqib keldi. Akmal qaddini rostlab o'tirdi. Yangasi non ushatdi, choy quydi. Akmal ishtahasiz bir tarzda non kavsharkan, gapni nimadan boshlashni bilmay taraddudlanardi. Tayin gap-ki, Klara pulimiz yo'q degan, endi nima deydi? Xotinim sizni al-dagan ekan, deydimi?

- Asqar katta bo'pqolgandir, - dedi u anchadan keyin. Yangasining yuziga tabassum yugurdi.

- Ha, besh bilan o'qiydi. Dastyor bo'pqoldi. - U bir lahza jimib qoldi-da, yana jilmaydi. - Bu yil Laylo ham maktabga boradi.

Akmal bahona topilganiga suyunib ketdi.

- Shunaqami? Qarang, darrov maktabga boradigan qiz bo'lib qoldimi? - U hamon kulganicha, asosiy maqsad-

ga ko'chdi. – Layloga bironta sovg'a olmoqchi bo'lib yuruvdim. Hali durustroq gaplasha olmadik. Klaraning xabari yo'q, bugun men oylik oluvdim. – U cho'ntagidan pul chiqarib, dasturxon chetiga qo'ydi. – O'zingiz bironta qishlik kiyim olib berarsiz, kelinoyi...

Akmal yolg'on gapirayotganini, gaplari sun'iy chiqayotganini bilib, to'xtab qoldi.

Yangasi yarq etib, uning yuziga qaradi.

– Rahmat, Akmalxon, – dedi ohista tovushda. Uning ovozida zarda ham, o'kinch ham yo'q edi. – Bolalarning kiyimi yetarli, – dedi dasturxon popugini o'ynab. – Boshqa narsaga zarur bo'lib qoluvdi... Bilasiz, indinga oyim vafot etgan kunlariga o'n yil to'ladi. Shunga uzoq-yaqin qarindoshlarni chaqirmoqchydik. Ozroq yetmayturuvdi...

Akmal seskanib yangasiga qaradi-yu, haykalday qotib qoldi. Yangasi hamon dasturxon popugini o'ynab o'tirar, chamasi, hozir hamma narsani unutib, qaynanasining xotirasini o'ylar edi.

BAXT

Uch soatdan keyin Yangi yil kiradi. Uch soatdan keyin Munira o'ttizga qadam qo'yadi. Bu safar ham u Yangi yilni yolg'iz kutib olyapti. Unchalik ham yolg'iz emas. Narigi uyda jajji Nilufar uxlab yotibdi. Yaxshiyam baxtiga shu qaqajon qizcha bor ekan. O'z onasidan Munirani yaxshi ko'radi. Ishdan kelishi bilan bo'yniga osiladi.

Bugun Munira singlisi bilan o'tirishmoqchi edi. Bo'lmadi. Sayyoraning odati shu o'zi. Bir gapni aytishga aytib qo'yadi-da, oxirida aynib qoladi. Bolasi besh yoshga chiqibdi-yu, o'zi yosh bolaga o'xshaydi. Boya qizchasini bog'chadan olib keldi-da, Muniraga topshirib, ko'chaga yugurdi. Munira nima gapligini surishtirgan



edi, zinadan qaytib chiqib, «aynoniy o'zimning opajonimdan», deb u yuzidan, bu yuzidan o'pdi-da, ketdi-qoldi.

Muniraning bir o'zi yana mung'ayib qolaverdi.

U sekin-sekin yurib, oshxonaga kirdi. Kosadagi guruchni shoshilmasdan yuva boshladi. Guruch yuziga qalqib chiqqan oppoq suvni to'karkan, negadir onasini esladi.

Munira yetti yoshidami, sakkizdami opa-singil baravar ko'kyo'tal bo'lishgandi. O'shanda onasi unga guruch yuvilgan suvni ichirgani Muniraning esida qolgan. Guruch suvi allaqanday ko'pikli, bemaza edi. Munira-ku, o'sha bemaza suvni uch-to'rt qultum ichdi-ya, Sayyora «lo'lilik» qilib, hammayoqni buzib yubordi. O'shanda oyisi «senlarni odam qilguncha o'zim ado bo'laman», deb yig'lagandi.

Umuman, oyisining chehrasi negadir hamisha ma'yus ko'rinar, ayvon burchagida turadigan oyoq mashinada ish tikayotganida ham, uy yig'ishtirayotganida ham boshini bir yonga tashlagancha xayolga cho'mib yurardi. U ish tikayotganida bir ashulani ko'p qaytarardi. Qayta-qayta eshitgani uchunmi, o'sha so'zlar Muniraning xayoliga muhrlanib qolgan:

*«Oh, urarman, oh urarman,
Ohlarim tutgay sani,
Ko'z yoshim daryo bo'lib,
Baliqlari yutgay sani»...*

Munira maktabga qatnab, esini tanigandan keyin, onasi nima uchun «oh urgani»ni tushundi. U otasini es-es tanir, baland bo'yli, mo'ylovli bu odamga tuzuk-quruq mehr qo'yib ulgurgan ham emasdi. Sayyora tug'ilganidan keyin ko'p o'tmay otasi qayoqqadir g'oyib bo'ldi. Munira bu «sir-sinoat»ni ham keyin, esini tani-

ganda tushundi: otasi ularni tashlab ketgan ekan. U bir narsani – onasiga ko'maklashishi zarurligini juda erta tushundi. Oltinchi sinfda o'qiyotganida oyoq mashinada ish tikishni o'rgandi. Sakkizinchi sinfni bitirganidan keyin Oloy bozori biqinidagi tikuvchilik atelyesiga ishga kirdi.

... Qozon qattiq-qattiq qaynab, Muniraning xayoli bo'lindi. U guruch soldi-da, oshxona derazasini qiya ochdi. Musaffo qor havosi yopirilib kirdi. Deraza ortidagi daraxtlarning shoxi qordan ishkomdek egilib ketgan. Bu ham kamlik qilgandek, oq ukparlar to'zib yotgan pastak osmondan momiq zarralar yog'ilaveradi, yog'ilaveradi. Go'yo butun tabiat yangi tug'ilgan chaqalog'-u, samo uni pokiza yo'rgakka o'rayotgandek. Ro'paradagi to'rt qavatli uy derazalarida chiroqlar mash'ala bo'lib yotibdi. Shodon kuy yangraydi.

Ha, bugun bayram... Munira suvni tortgan guruch ustiga tovoq yoparkan, sekin xo'rsinib qo'ydi. Bugun bayram, Yangi yil kiriyapti. U ohista yurib, yotoqqa kirdi. Nilufar sochlari to'zigancha uxlab yotar, peshanasi terlab ketgandi. Munira qizchanning peshanasini kafti bilan ohista artarkan, jilmayib qo'ydi. «Shayton-ey! Hali qo'shni bolalar bilan rosa chana uchdi. Sovuq elitgan». Shu ondayoq u archa chiroqlarini yoqishi kerakligini esladi-yu, ildam o'rnidan turdi. Qaysi kuni archani bezatishayotganida Nilufar hadeb chirog'ini yoqib bering, deb xarxasha qilgan, o'shanda Munira Yangi yil kechasi archaning chirog'ini Qorbobo yoqib beradi, deb ishon-tirgan edi.

U tez-tez yurib mehmonxonaga kirdi-da, chiroq marjoni ulangan simni ilgakka tiqdi. Shu ondayoq qizil, yashil, sariq, yana ko'pdan ko'p anvoyi rangdagi jajji chiroqlar yondi-yu, xona birdaniga allanechuk sukutbaxsh, munis bo'lib qoldi. Munira sehrlanib qolgandek, archa ro'parasida bir zum qotib turdi. Keyin divanga borib



o'tirdi. Ancha o'tirdi. Tashqarida hamon kuy sadolari yangrar, deraza ortidan o'tayotgan odamlar shodon shovqin solishar, qah-qah urib kulishar, bularning hammasi ichkaridagi, mana shu xonadagi sukunatni, tanholikni yanayam chuqurlashtirayotganga o'xshardi. Qiziq, bunaqa kunda, bayram kunida yolg'iz qolsang, g'alati bo'larkan. Go'yo butun dunyo bir taraf-u, yolg'iz o'zing bir taraf.

Munira olti yildan buyon Yangi yilni bir o'zi kutadi. Har gal xuddi shunaqa ahvolga tushadi. To'g'ri, u ham shu paytda eri bilan, bola-chaqalari bilan gavjum uyda o'tirishi mumkin edi. Bo'lmadi... Hayot shunaqa ekan. Inson hamma orzusiga bir yo'la yetavermas ekan...

Zokirjon yaxshi yigit edi. Qaddi-qomati kelishgan, og'ir-vazmin... Ular Zokirjonning «marshrutka»sida tanishgan edilar. Munira har kuni marshrut taksida uyiga qaytar edi. Zokirjon shu mashinani haydardi. Bir-birlariga yulduzlari to'g'ri kelib qoldimi, yo Muniraning o'zi ko'hlikmidi, xullas, «haydovchi yigit» unga tinchlik bermadi. Uyidan chiqsa, ko'cha boshida kutadi. Ishdan qaytayotganda atelye ro'parasidagi bekatda mashinasi bilan poylaydi. Muniraning g'ashi kelgandek bo'ladi-yu, ammo, «haydovchi yigit» yo'lini poylab turishini juda-juda xohlaydi... Munira endi bilsa, o'sha kunlar hayotining eng shirin damlari ekan. Birov intiqlik bilan senga talpinib turganini his etishdan kattaroq baxt yo'q ekan. Ha, Munira baxtiyor edi. Ammo baxt bilan baxtsizlik doim yetaklashib yuradi. To'satdan onasi o'lib qoldi. Yurak dardi tutdi-yu, «Tez yordam» mashinasi yetib kelguncha tamom bo'ldi. Faqat bir og'iz so'z aytdi: «Singlingni xo'rlama, bolam. Otasi yo'q edi. Endi men ham yo'qman, senga topshirdim...»

Munira onasining ruhi oldida Sayyorani yetim qilib qo'ymaslikka qasam ichdi. Bitta irmoq to'xtab qolgani bilan daryo suvi qurimaydi. Hayot o'z

yo'lidan ketaverdi. Oy o'tdi, yil o'tdi, bir kuni Zokirjon dardini aytdi.

- To'yni tezlashtirmasak bo'lmaydi. Uydagilar qo'y-mayapti.

Munira ikki yo'l orasida qoldi. Sayyorani tashlab qayoqqa boradi? O'n olti yashar qizaloqning taqdiri nima bo'ladi?

Munira rostini aytdi.

- Singlim hali o'zini eplay olmaydi. Men oyimlarga va'da berganman.

Oradan yana oy o'tdi, yana yil o'tdi. Ular hamon bir-birlariga talpinishar, ammo, endi Muniraning ko'nglida qandaydir mavhum xavotir bor edi. Zokirjon bilan ko'rishganida negadir ko'ngli bir nimani sezayotgandek zirqillab turardi.

Bu orada Sayyora maktabni bitirdi. Zokirjon o'sha taklifini yana qaytardi. Munira yana rostini aytdi.

- Singlim institutga imtihon topshirmoqchi, kirib olsin-chi...

- Keyin-chi? - dedi Zokirjon qandaydir begona shiddat bilan. - Keyin nima bo'ladi?

- Keyin... - Munira tutilib qoldi. Keyin nima bo'lishini o'zi ham bilmasdi. Baribir, Sayyoraning qismati bir yoqlik bo'lmaguncha tinchiy olmasligiga aqli yetib turardi. - Axir, siznikiga singlimni ergashtirib borolmayman-ku, - dedi Zokirjonga termilib.

U Zokirjonning jahli chiqqanini hech ko'rmagan edi. Shu kuni ko'rdi.

- Nima, siz men bilan yashaysizmi, singlingiz bilanmi? Singlingiz siz uchun yashamasa kerak, axir?

- Nima qilay? - Munira yerga qaradi. - Boshqa ilojim yo'q.

- Mening ham boshqa ilojim yo'q. Men sizga ichku-yov bo'lolmayman. Yoshim o'ttizdan oshdi. Shuncha yil uylanmay yurib, malomatga qolganim ham yetadi.



Munira yarq etib qaradi-da, Zokirjonning ko'zlarida, o'zi uchun qarddon bo'lib qolgan, kechalari tushiga kirib chiqadigan oqil ko'zlarida g'azab olovini ko'rdi. Ko'rdi-yu, ko'ngli bo'm-bo'sh bo'lib qoldi.

- Men sizning qo'lingizdan tutib qolayotganim yo'q. Yo'lingiz ochiq. Tamom.

U kechalari singlisiga bildirmay, ko'rpaga burkanib yig'lasa ham, Zokirjonni olisdan ko'rganida yuragi ko'ksidan o'tilib ketgudek bo'lsa ham, tutqich bermadi unga. Kech kuzda uning to'yi bo'lganini eshitdi. Munira esdan og'ib qolsam kerak, deb o'ylagan edi. Yo'q, odam chidar ekan. Munira chidadi. U Zokirjonni ayblay olmasdi.

Sayyora o'qishga kirdi. Ajab, Zokirjon rost aytgan ekan. Singlisi Munira uchun yashamasligini isbot qildi. Erta bahorda Munirani quchoqlab yig'ladi:

- To'y qilmasak bo'lmaydi. Tushunyapsizmi, opajon, bo'lmaydi.

Munira tushundi. To'y qilmasa bo'lmasligini, Sayyoraning o'zi uchun ham, paxta terimida hasharga borishganida uni yaxshi ko'rib qolgan uchinchi kurs talabasi uchun ham yomon bo'lishini tushundi. O'zi ne umidlar bilan yig'ib qo'ygan seplarining hammasini singlisiga berdi. Ataylab Zokirjon bilan borib olishgan uzugini ham, ta'til puliga olgan gilamini ham, kassa o'ynab yiqqan puliga xarid qilgan chinni servizlarini ham- hammasini... Onasining ruhi shod bo'lishini, singlisi baxtini topganini o'ylab quvondi. Yelib-yugurib xizmat qildi. Faqat kuyovjo'ralar qarsbadabang qiyqiriq bilan eshikdan kirib kelishganida, to'ylar muborakni aytishganida nuqul xayoliga Zokirjon kelaverdi. Chidab turolmadi: ko'zlaridan tirqirab yosh chiqib ketdi.

Singlisini uzatganidan keyin u qandaydir o'ychan, odamovi bo'lib qoldi. O'tirishlarga borsa, dugonalari zimdan bir-biriga imlayotgandek bo'ladi. Unga shirin muomala qilishsa, ko'ngli yarimligi uchun yetim boladek yupati-

shayotganga o'xshaydi. U ishdan yupanch topdi. Butun mehrini ishiga berdi. G'ayrati, halol mehnati bilan obro' topdi. Faqat ko'nglining bir chekkasi bo'm-bo'sh. Go'yo Zokirjon Muniraning ko'ngliga nomini o'yib yozgan-u, o'zi g'oyib bo'lgan. O'zi bo'lmasa ham, nomi o'sha o'yilgan joy har kuni, hech qursa bir marta sanchib qo'yadi.

...Bu yoqda singlisi tag'in bir ishkal orttirdi: shoshqaloq bodomga o'xshab erta gullab qo'yib, sovuq urib ketgan qizlarning qismati shunaqa bo'ladi o'zi. Uchinchi bosqichda o'qiyotganida (qizalog'i bir yarim yoshda edi) Sayyora yig'lab keldi. Eri o'qishni bitiribdi. Qishlog'iga olib ketmoqchi emish.

- Obketsa, juda yaxshi, - dedi Munira. - Er qayerda bo'lsa, xotin shu yerda bo'ladi-da!

- Erim o'lsin, - dedi singlisi bobillab, - u yoqdayam xotini bor ekan! Menga bildirmagan ekan, o'qishdan haydolib ketmaslik uchun menga uylangan ekan, xohlasang, shu - ikkinchi xotin bo'lib turaverasan, xohlamasang - katta ko'cha, deyapti!

O'sha kuni Munira singlisini birinchi marta tarsakilab yubordi. O'zi urib, o'zi yig'ladi... Shu kecha onasi tushiga kiribdi. Oyisi negadir nuqul uning boshini silar emish. Qo'llari yumshoq, issiq emish...

... Shundoq bo'ldi. Sayyora ikki latta, bir sochig'ini ko'tarib qaytib keldi. Qiziq, turmushi buzilganiga chandon kuyunmadi ham. O'qishni bitirib, ishga kirib ketdi. Munira mana shu qizaloqqa - Nilufarga bog'lanib qoldi. Qaqajon ham o'zining onasi qolib, Muniraga yopishadi. Ayajon deydi, eshikdan kira solib, bo'yniga osiladi. Shunaqa paytlarda Munira o'zining ham baxti ochilishi, go'dak isidan mast bo'lishini tasavvur qilib, entikib ketadi. Qiziq, har gal Yangi yil kirayotganda shuni o'ylaydi...

Kim bilsin, balki o'sha baxt endi kirib kelar. Ana, soat zangi o'n marta vazmin jarangladi. Demak, ikki soat qopti.



Nilufar uyg'ondi shekilli, karavotchasining g'ichirlagani eshitildi. Zum o'tmay, eshik unsiz ochildi-da, sochlari to'zg'ib ketgan qizaloq ko'zini ishqalab chiqdi. Burchakka, archa tomonga qaradi-yu, birdan qichqirib yubordi:

– Voy, Qorbobo keldimi, aya?

Munira kulib yubordi.

– Keldi.

– Archaning chirog'ini yoqdimi?

– Ko'ryapsan-ku, Qorbobo kelib, archaning chirog'ini yoqib ketdi. Nilu uyg'onib suyunsin, dedi. – Munira qizaloqning qo'lidan tutdi. – Yur endi, yuvinamiz, osh suzamid.

Nilufar uch-to'rt qadam yurdi-da, to'xtab qoldi.

– Sizga-chi, – dedi to'satdan. – Sizga nima obkeldi Qorbobo?

– Mengami... – Munira o'ylanib qoldi. – Menga... Baxt olib keldi.

Nilufarning labi cho'chchaydi.

– Nega meni uyg'otmadingiz?

Munira qizaloqning astoydil xafa bo'lganini ko'rib, quchoqladi.

– Nimaydi?

– Qorbobodan menam baxt so'rardim.

Munira kulib yubordi.

– Voy, puchug'-ey, sen nima qilasan baxtni?

– Sizga beraman! – Qizaloq ko'zlarini katta-katta ochib, ta'kidladi. – Keyin-chi, sizda-chi, ko'-o'-o'p baxt bo'ladi!

Muniraning yuragi qalqib ketdi. Qizchani bag'riga bosib, u yuzidan-bu yuzidan o'parkan, ko'zlaridan tirqirab yosh chiqib ketdi. Shu alpozda uzoq o'tirdi. Unsiz yig'ladi. Bu – quvonch yoshlarimidi, o'kinchmi o'zi bilmasdi...

Ostonada esa Yangi yil eshik qoqib turar, yaxshi niyatli kishilarga baxt ulashadigan, norasida go'daklarning orzusini mustajob qiladigan Yangi yil kirib kelmoqda edi... Umr esa o'tmoqda..

UZUN KECHALAR

Yosh yozuvchi Marat Azizov nashriyot direktori-
dan ranjidi. Shu yil uning yangi kitobi chiqishi kerak edi.
Direktor nashriyot rejasidan chiqarib tashlabdi. Qog'oz
yetishmayapti, dedi u nochor qiyofada.

Marat avvalgi kitoblari tez tarqab ketganini bilar
edi. Yotig'i bilan tushuntirishga harakat qildi. Baribir
natija chiqmadi.

- Vazirga uchrashing, - dedi direktor. - Buni men
hal qilolmayman.

Odamlar o'qimay, yillab do'konda chang bosib yota-
digan kitoblarni chiqarishadi, deb o'yladi Marat ikkin-
chi qavatga - vazirlikka chiqib borarkan. Tag'in qog'oz
yetishmaydi deyishadi.

U vazirni tanimas, ammo yosh ijodkorlarni yaxshi
ko'rishini ko'p eshitgan edi. Xotirjam gapirishim kerak,
deb o'yladi u zalvorli eshikning qubbador tutqichidan
ushlab tortar ekan.

Qabulxona eshigidan yuqorigacha guldor poyandoz
to'shalgan edi. Xonaning ikki chetida qator-qator stul-
lar. Deraza tagidagi stol yonida kotiba o'tirardi. U tirsak-
larini mashinka qopqog'iga tiragancha allaqanday kitob
o'qir, zangori darparda tutilgan derazadan tushayotgan
quyosh nurida qizg'ish hindiy ro'moli, qisqa yengli atlas
ko'ylagi lovillab yonardi.

- Mumkinmi? - dedi Marat hamon eshik tutqichini
qo'yib yubormay.

Qiz kitobdan bosh ko'tardi-da, negadir jilmaydi. Uning
chehrasi tiniq, jilmayganida ko'zlarida allanechuk jozibali
bir o't porlab ketar edi.

- Keling, - dedi u sekin.

«Chiroyli qiz ekan, - deb o'yladi Marat, guldor po-
yandozdan avaylab yurib borarkan. - Nimagadir qabul-
xonada doim chiroyli qizlar ishlaydi». Shu payt u qizning



qo'lidagi kitobni tanib qoldi. Zangori muqovasidan tanidi. Bu o'zining kitobchasi, universitetni bitirayotgan yili chiqqan qissasi edi. Ilgarilari u birovning qo'lida kitobini ko'rib qolsa hayajondan yuragi gursillab ketardi. Yo'q, keyin-keyin ko'nikib qoldi. Hozir ham kitobga qaramaslikka harakat qilib, yonboshdagi eshikka imo qildi.

- Domla bormilar?

- Qobil Qodirovich shu yerdalar, - qiz yana jilmaydi. - Ammo bugun qabul yo'q. Chorshanba kuni kelasiz. Men ro'yxatga yozib qo'yaman. - U kitobchani stol chekasiga qo'ydi-da, qalam-qog'oz oldi.

- Familiyangiz?

- Azizov.

- Ismingiz?

- Marat.

Qiz yozishdan to'xtab, yarq etib bir unga, bir kitobchaga qarab qo'ydi.

- Qayerda ishlaysiz?

Marat qizning shubhalanayotganini ko'rib, jilmaydi.

Qiz qoshini chimirib, sovuqqina so'radi.

- Kasbingiz bormi?

- Bor, - dedi Marat. Keyin iymanib aytdi. - Yozuvchi... Yosh yozuvchi.

Qiz qalamini stol ustiga qars tashladi.

- Hazilni yomon ko'raman!

- Men ham... - Marat shartta burildi-da, poyandoz bo'ylab shaxdam-shaxdam yurib ketdi. Xona o'rtasiga yetganida eshik ochilib, qizg'ish sochli sepkildor qiz bosh suqdi.

- Hilola... - U Maratni ko'rdi-yu, qizarib ketdi. Salom berib yo'l bo'shatdi.

Oti Hilola ekan-da, deb o'yladi Marat. Ammo, kotiba tomonga burilib qaramadi. Eshikni ohista yopib, chiqib ketdi.

– Kim u, Zamir? – dedi Hilola hozirgina yopilgan eshikka imo qilib. – Taniysanmi?

– Vuy, tanimadingmi? – Zamira xona o'rtasida turib qolgan, sepkildor yuzi hamon lovillab yonar edi. – Marat Azizov shu-da! Kursimizda uchrashuv bo'lganida ko'rganman.

– Men bo'lsam... – Hilola xijolatdan qizarib, kitobchani qo'liga oldi. – Hazillashyapti deb o'ylabman.

– Urishdingmi?

– Qayoqdan bilay? – dedi Hilola bo'shshib. – Men Marat Azizov katta kishi bo'lsa kerak, deb yurardim.

– Voy, hali uylanmagan-ku. – Zamira bilag'onlik qilib, uning qo'lidagi kitobni ko'rsatdi. – Shu kitobda o'zini yozgan-da! U doim o'zining boshidan o'tganlarni yozadi. – Zamira bir nafas xayol surib turdi-da, so'radi. – Kimda ishi bor ekan?

Hilola uning ko'zidagi ayyor tabassumni ko'rib, ataylab beparvo gapirdi:

– Qobil Qodirovichning oldiga kirmoqchi ekan.

Zamira sekin uf tortdi:

– Men vazir bo'lsam, uning iltimosiga darrov xo'p derdim... Chiroyli-a?

Hilola o'zining qizara boshlaganini payqab, deraza tomonga qarab oldi.

– Bor, xonangga chiq!

Zamira qarsak chalib, kulib yubordi.

– Ehtiyot bo'l, Marat Azizovning muxlislari ko'p.

Hilola unga qayrilib qaramas, ammo shu topda qilayotgan tegajakligi yoqar edi. U kitobchani shoshilinch varaqlar, bir narsani o'ylardi: «O'zining boshidan o'tganlarni yozar ekan-da». Hilola Maratning boshqa hikoyalarni ham o'qigan, har gal yangi qo'shiq eshitganday rohat qilib, hayajonlanib o'qigan edi.

Nega chorshanbada kelasiz dedim, – deb o'yladi u, deraza ortida ohista silkinib turgan sarg'ish chinor



yaproqlaridan ko'z uzmay. Dushanbada ham qabul bor edi-ku.

Chorshanba degan kun Hilolaning xayolida hech qachon shunchalik ko'p charx urmagan edi. U tong oti-shi-yu, kech kirishini hech qachon shunchalik orziqib kutmagandi. Ora-chora Zamira kirib qolar, xuddi Hilolaning ko'nglidagini bilib turganday Marat Azizovdan gap ochar, har safar: «Ehtiyot bo'l, yozuvchining muxlisi ko'p bo'ladi», deb qo'yar edi.

Hilola parvo qilmadi. U yozuvchilar go'zallikni yaxshi ko'radi, deb ko'p eshitgan. Shundoq ekan, bo'pti-da, Hilola chiroyli qiz.

O'sha kuni u o'ziga oro berdi. Sochini chiroyli qilib turmakladi. Yangi kofta kiydi.

Marat kirib kelganida u derazadan sershovqin ko'chani tomosha qilib turar edi. Ammo eshikni ochgan kishi xuddi shu – Marat ekanligini ichki bir tuyg'u bilan sezdi-yu, burilib qaradi. Yuragi tipirchilab urib ketganini, yuzlari lovillab yonayotganini payqab, beixtiyor jilmaydi.

– Mumkinmi? – Marat xuddi o'sha kundagidek oq ko'ylak, qora shim kiyib olgan, eshik tutqichidan ushlab turardi.

– Keling, – Hilola ovozi titrab, salom berdi.

Marat bo'sh stullarga qarab so'radi.

– Mening navbatim keldimi?

– Qobil Qodirovich chet elga ketdilar, – dedi Hilola xotirjam gapirishga urinib. – O'n besh kunlardan keyin keladilar.

– Mayli, o'n besh kundan keyin kelaman.

U endi burilib ketayotgan edi, Hilolaning ko'nglida allaqanday savol borligini bilib to'xtadi.

– Bir nima so'ramoqchimisiz? – dedi qizning ko'zlariga tikilib. Shu ondayoq xayoliga yana o'sha

fikr keldi. Chiroyli qiz. Kim bilsin, aqli qanaqaykin. Ko'pincha qizlar o'zining go'zalligini payqasa, aqlini ishlatmay qo'yadi-ku...

Hilola qizarib-bo'zarib, tortmadan kitobchani oldi.

- Shu sizning kitobingizmi?

Marat indamay bosh silkidi.

- Qanaqa qilib yozasiz?

Marat beg'araz kuldi.

- Stol yoniga o'tirib yozaveradi-da. - Shunday dedi-yu, qizning o'zi bilan gaplashgisi kelib turganini sezib, yuragi iliq hayajondan tipirchilab ketdi. O'sha - birinchi marta ko'rganidan buyon bu qizni ko'p o'ylaganini, ammo negadir unutishga harakat qilganini eslab, jilmaydi. - Bu ham bir kasb-da, Hilola.

- Baribir tushunolmayman.

- Yaxshi, - dedi Marat uning ko'rishgisi kelib turganini sezib. - Xohlasangiz bugunog tushuntirishga harakat qilaman. Kechqurun soat oltida anhor ko'prigi oldida ko'rishamiz.

U qizning roziligini so'rab ham o'tirmadi. Borishi aniqligini bilib, keskin burildi-da, chiqib ketdi.

Ular anhor yoqalab borishar edi. Suv jimgina oqar, qop-qora to'lqinlar ustida qirg'oqdagi chiroqlar shodasining aksi silkinib turardi. Qayerdadir tramvaylarning horg'in nolasi eshitiladi. Kuz havosida kech ochilgan gullarning o'tkir, nozik isi kezadi.

- «So'ngan yulduz shu'lasi»da o'zingizni yozganmisiz?

Marat taqqa to'xtadi-da, Hilolaning ko'zlariga tikildi. Neon lampalar nuri ostida qizning chehrasi biroz rangsiz, ammo jozibali ko'rinar edi.

- Kim aytdi sizga?

- O'zim... - Hilola yolg'on gapirganidan uyalib, yuzini o'girdi-da, sekin-sekin yurib ketdi. - Men ham-



ma yozuvchilar o'zining boshidan o'tganini yozadi, deb o'ylayman.

- Yo'q! - Marat keskin bosh chayqadi. - Unaqa bo'lsa kundalik yozib qo'yaqolgan ma'qul emasmi?

Hilola tushunmadi.

- Hammasini ichingizdan to'qib chiqarasizmi? Bo'l-masa yozganlaringiz yolg'on ekan-da.

Marat anchagacha indamay bordi-da, so'radi:

- O'sha kitobdagi gaplarga ishondingizmi, axir?

Hilola yuvosh bosh silkidi.

- Men Feruzani xuddi o'zimga o'xshatdim.

- Demak, yolg'on emas ekan-da.

Hilola baribir tushunmadi.

- Siz yozuvchilarga maza! - dedi o'ylanib. - Ilhom kelganda kitob yozasizlar. Hamma sizlarni maqtaydi...

- Ilhomning o'zi nima? - dedi Marat uning gapini bo'lib.

Hilola soddalik bilan yelkasini uchirib qo'ydi.

- Bilmasam... Ilhom parisi, ilhom gulshani yana al-animalar deyishadi-ku. - U o'girilib qarab, yana yelkasini uchirdi. Shu topda shunchalik sodda, shunchalik yaxshi ko'rinib ketdiki, Marat uning bilaklaridan mahkam ushlagancha, qah-qah urib kulib yubordi. Jimjit bog' ustida Maratning kulgisi jaranglab aks sado berdi. Qaysidir chinor shoxida mudroqqa ketgan qushlar guv etib, qorong'i osmonga ko'tarildi.

- Hammasi mavhum gap! - dedi Marat kulgidan nafasi qaytib. - Ilhom hammada ham, bo'ladi. Ilhom - tez, oson, maza qilib ishlash degani. - Keyin u birdan jiddiylashdi-da, sekin qo'shib qo'ydi. - Goho oylab-yil-lab qiynalib, bitirolmay yurgan ishingizni bir kunda bajarib qo'yasiz. Shunaqa ishlaysizki, o'zingiz ham rohat qilasiz...

Qizg'ish chiroq yonib turgan simyog'och tagidagi harrakka o'tirishdi.

Hilola unga zimdan qarab qo'ydi. Marat oyoqlarini chalishtirib, tizzasiga kaftini qo'ygancha, indamay o'tirar, suvga tikilib nimanidir o'ylar edi. Hilola endi boyagi gaplardan zerika boshladi. U, Maratdan boshqacharoq, o'zi ham ma'nosini tushunib yetmagan sirliroq gap kutar edi.

- Shu yerni juda yaxshi ko'raman, - dedi Marat o'ychan ovozda. - Nimagadir tinch, yolg'iz his qilgim keladi o'zimni. Shaharning shovqinidan bezib ketadi odam.

- Dam olish kuni bizlar paxtaga chiqamiz, - dedi Hilola ishxonadagi yangilikni eslab.

- Ha, kuz keldi, - dedi Marat. - Pushkin aytgan ma'yus va o'ychan fasl.

Hilola kechadan beri o'ylab yurgan savolini esladi.

- Hamma yozuvchilar avval she'r yozib, keyin hikoyaga o'tadi, deyishadi. Siz ham she'r yozganmisiz?

- Yozganman. Haliyam yozaman. O'zim uchun.

Hilola tushunmadi.

- Nega o'zingiz uchun?

Marat kuldi.

- Chunki e'lon qilishga yaramaydi.

- Unda nega yozasiz?

- Aytyapman-ku, shunchaki, ko'nglimda borini qog'ozga tushirish uchun.

Hilola uning o'zi uchun yozgan she'rini eshitgisi keldi.

- Shunaqalardan birontasini o'qib bera olasizmi? Men uchun!

Marat bir zum o'yga toldi.

- Bo'пти, - dedi nihoyat. - Faqat kulmaysiz. Kuz haqida shunaqa mashqim bor edi... - Ancha muddat o'yga tolib o'tirdi-da, qandaydir past, shikasta ovozda o'qiy boshladi.



*Samoda turnalar shodasi,
Gohida oh chekib o'tarlar.
Samoda bulutlar podasi,
Gohida yosh to'kib o'tarlar.
Bilmadim, bu nening talqini,
Bog'larda erta kuz salqini...*

*Arg'amchi uchmoqda mezonlar,
Daraxtlar to'kmishlar ohorin.
Ingranar kasalmand xazonlar,
Yod etib o'tkinchi bahorin.
Bilmadim, bu nening talqini,
Bog'larda erta kuz salqini...*

*Tunlarim uyqusiz va serg'ash,
Hadikli tushlarni ko'rarman.
Har sahar turarman va yakkash
O'zimdanda ohista so'rarman:
Bilmadim, bu nening talqini,
Bog'larda erta kuz salqini...*

Marat ko'zlarini suvga tikkan ko'yi o'qiyotgan satrlarda allaqanday ma'yus ohang, kuzning mungli manzarasi ko'rinib turar, Hilola xazon shitirlagan bog'lar orasida yurib borayotgandek edi.

Marat jimib qoldi.

- Davomi-chi? - so'radi Hilola.

- Davomi yo'q! - Marat qandaydir sinq ohangda kuldi. - Aytdim-ku, shoir emasman, deb. So'ng negadir boshqa mavzuga o'tdi. - Kecha universitetda birga o'qigan o'rtog'imdan xat oldim. Qishloqda o'qituvchilik qiladi. Maktab bolalarini dalaga haydab ishlatadigan xo'jalik raisini tuman gazetasida tanqid qilgan ekan, ishdan haydaliydi. - Marat chuqur xo'rsindi. - Albatta, ayb faqat raisda emas...

Hilola uning ezilib gapirayotganini ko'rib, achindi.

– Dunyoda yomonlar ko'p-da... Qo'ying, o'ylamang ...

Marat tag'in siniq jilmaydi.

– Yomon odam... Siz hali yozuvchilarga mazza, kitobini yozib yuraveradi, dedingiz. Faqat o'zining dardini yozgan odam yozuvchi emas. Avvalo, boshqalarning dardini o'ylaydi. Hatto, siz aytayotgan yomonlarni ham tushunishga harakat qiladi. Axir, tug'ilganida hamma ham pok bo'ladi-ku! Qalamkash dushmanidan ham do'st axtarishga urinadi.

Hilola yana zerika boshladi.

– Ketaylik-a, – dedi Marat uning istagini payqab.

Ko'prikdan o'tib ketishayotganida Marat panjaraga suyanib, to'xtab qoldi.

– Ana siz! – dedi bolalarcha xushchaqchaq ohangda.

Hilola muzday temir panjaraga kaftini bosganicha, hayron bo'lib suvga qaradi.

– Ana, ana, suzib yuribsiz, – dedi Marat suv yuzida qalqib turgan ingichka oyni ko'rsatib. – O'sha sizsiz-da!

Hilola, yuragida iliq tuyg'ular uyg'onib, Maratga mehr bilan qarab qoldi. Endi u boyagidek o'ychan, vazmin emas, go'dakdek sodda bo'lib qolgan edi.

– Kino yoqdimi? – dedi Hilola yelkasi osha burilib qarab.

U nafis pushtirang jemper kiyib olgan, sochini baland qilib turmaklagan edi.

Marat yo'lkada sochilib yotgan xazonlarni shitirlatib bosib borarkan, orqaga qarab qo'ydi. San'at saroyining yaxlit oynalaridan nur yog'ilib turardi.

– Yo'q, – dedi u o'ychan ovozda. Keyin yana xazonlarni shitirlatib bosib bordi-da, o'sha xayolchan alpozda davom etdi. – Bir ayolning eridan ajralishini oqlash



uchun butun qishloq ahlini qop-qoraga chiqarish shartmikin?

Hilola kuldi:

- Agar o'sha qishloqda ayolni tushunadigan odam bo'lmasa-chi?

- Nahotki? - Marat xuddi kasbdoshlari bilan bahslashayotgandek, qizishib ketdi. - Nahotki, butun boshli qishloq qop-qora bo'lsa? Nahot, o'sha xotinning o'z iz-zat-nafsini himoya qilishga urinayotganini tushunadigan bironta odam topilmasa?

Hilola bir nafas jim bordi-da, hozirgina ekranda ko'rgan voqealardan yana hayajonlanib ketdi.

- Sizning «Bir lahzalik quvonch» hikoyangizda ham shunga o'xshash voqea tasvirlangan edi. Lekin, siz unda xotinni emas, erni himoya qilgansiz. - U jilmayib, Maratga qarab qo'ydi. - O'sha hikoyangiz menga yoqmagan.

Marat to'xtab qoldi. Hilola ham uch-to'rt qadam yurib bordi-da, pastak arg'uvon soyasida to'xtadi. Marat uning chehrasini aniq ko'rmasa ham, jilmayayotganini bilib turardi.

U, bundan uch yil ilgari jurnalda chiqqan hikoyasini esladi. Institutni bitirgan o'qituvchi qiz kursdoshiga turmushga chiqadi-yu, dala hayotining romantikasiga berilib, erining qishlog'iga jo'nab ketadi. Ammo, qishloq hayotiga ko'nikolmay, eridan ham, sevgisidan ham voz kechib, shaharga qaytib keladi. O'sha paytlarda tanqidchilar hikoyaning hayotiy asar ekanini aytib, maqtashgan edi.

- Nimasi yoqmadi? - dedi Marat imkon boricha sovuqqon gapirishga urinib. Keyin sekin Hilolani qo'ltiqlab oldi. U, bu qizdan o'zi izlab yurgan fazilatni topganiga quvonar, Hilola o'zining ijodiga qiziqqa boshlaganidan shod edi.

- Aytdim-ku, - dedi Hilola hamon jilmayib. - Siz erni himoya qilib, xotinni qoralagansiz. Er xotinni o'z huk-

miga bo'ysundirishga nima haqqi bor? Qishloq erning vatani bo'lsa, shahar xotinning vatani emasmi?

Marat boshini quyi solgancha borarkan, chuqur xayolga toldi. U hikoyada erni ham, xotinni ham himoya qilmagan, faqat shiorlarda yoziladigan gaplar puch ekanini, hayot bo'yoqlari ko'p ekanini yozgan edi.

– Yozuvchi xolis bo'lishi kerak, Hilola, – dedi u xo'rsinib. – Men hech qachon birovni qoralab, birovni oqlamayman. Turmushda faqat oq, faqat qora bo'yoq bo'ladi degan gap yolg'on.

– Bilmadim, – Hilola bilagini uning kaftidan bo'shatdi. – Har holda, siz yigit tomonini olgansiz.

Katta-katta oynalaridan nur sochilib turgan tramvay bekatga kelib to'xtadi.

– Xayr, – dedi Hilola Maratning qo'lini qisib.

– Kim bilsin, – deb o'yladi Marat, yoylaridan chirsilatib cho'g' sachratib ketayotgan tramvay ketidan qarab qolarkan. – Balki, chindan ham tarafkashlik qilgandirman. Balki, nohaqdirman.

Uning ko'nglini doim tark etmaydigan bir g'ashlik, o'z yozganlaridan qoniqmaslik tuyg'usi yana kemira boshladi.

Ular arg'amchi uchishardi. Qayiqcha borgan sayin balandroq ko'tarilib tushar, Hilola qo'rquv ichida arg'amchining yon tarafidagi yo'g'on simlarni mahkam ushlab olgan, yuragi gupillab urardi. Har safar qayiqcha tepaga ko'tarilayotganida Maratning qoracha chehrasini, shabadadan peshonasiga yoyilib tushgan sochlarini, hayajondanmi, quvonchdanmi, qisilib ketgan ko'zlarini ko'rar edi. Arg'amchi pastlayotganida esa, ko'ylagining etaklari shamolda ko'tarilib ketmasligi uchun engashib olishga harakat qilardi.



– Bo'ldi! – dedi u kulgi aralash qiyqirib. – Bo'ldi, Marat aka.

Marat arg'amchini yanayam qattiqroq silkita boshladi, Hilolaning boshi aylanib ketdi. Pastda navbat kutayotgan bir to'da odamlar ham, arg'amchi yuqorilaganida aniq ko'rinayotgan daraxtlarning uchi, olisda, quyosh botib ketgan ufqda yonib turgan shafaq ham xira bir tumanlik ichida aylana boshladi. Uning ko'z o'ngida faqat Maratning chehrasi qoldi.

– Bo'ldi... – dedi u yalinib. Keyin bir qo'lini qo'yib yubordi-da, beixtiyor Maratning yelkasidan ushlab oldi. Maratning terlagan sochlari peshonasiga tekkanini sezib, hayajon bilan ohista shivirladi.

– To'xtating...

Shu payt Maratning lablari uning qulog'i ostida sekin pichirladi:

– Ko'p sog'inadigan bo'lib qoldim, Hilola.

Hilola unga qaramaslikka harakat qilib, yana yalindi.

– Tushaylik...

Arg'amchi sekinlay boshladi. Hilola Maratning o'ziga hamon tikilib turganini bilar, ammo yiqilib ketishdan qo'rqib, qo'lini uning yelkasidan tortib ololmasdi.

Marat bu qizni chindan ham ko'p sog'inadigan bo'lib qolgan edi. Hilola uning qalbidagi sovuq bir bo'shliqni to'ldira boshlagan, u ko'pdan buyon bitmay kelayotgan yarasiga endi malham topganday edi...

Hilola pastga tushganidan keyin bir lahza oyoqlari titrab turib qoldi.

– Yerning qadri o'tdi-a, – dedi Marat kulib. – Doim uni tepkilab yuramiz-u, bir qadam uzilsak, sog'inib qolamiz. Har gal samolyotga chiqishim bilan shuni o'ylayman. – U bir nafas o'ylanib turdi-da, so'radi. – Qayoqqa boramiz?

Hilola yelkalarini uchirib qo'ydi.

- Anhorni yaxshi ko'rasiz-ku. - U Maratning gapini eslatib, tegajaklik qildi. - Tinch, yolg'iz his qilgingiz keladi o'zingizni...

Ularning harraki band edi: bir juvon kolyaskadagi bolakayni tebratib o'tirardi. Izlay-izlay bir oyog'i shundoq suvga botib turgan harrak topishdi. O'tirishlari bilan Marat yana suvga tikilib qoldi.

Bir ozdan keyin, ularning yonidan yo'g'on sochini bitta qilib o'rgan qiz baland poshnalarini taqillatib o'tib ketdi. Nariroqqa borib to'xtadi-da, ular tomonga qarab qo'ydi.

Marat qizning harakatlarini kuzata boshladi. Kutgan odami kelmabdi, deb o'yladi u. Qiz uch-to'rt qadam u yoq-bu yoqqa borib keldi-da, tuflisining ingichka uchi bilan yo'lkada yotgan toshni tepdi. Tosh chilp etib suvga tushdi. Anhordagi chiroqlar marjoni chil-chil bo'lib ketdi, nurli tasmaday silkina-silkina yana joyiga keldi. Hikoyaga yaxshi detal deb o'yladi Marat.

- Yaxshi qiz ekanmi?

Marat burilib qaradi-yu, Hilolaning o'zidan ko'z uzmay o'tirganini ko'rdi. Ammo nimani so'rayotganini daf'atan tushunmadi. Keyin birdan tushundi-da, boshini sarak-sarak qildi.

- Yo'g'-e... Men butunlay boshqa narsani o'ylayotgandim.

- Marat aka, - dedi Hilola shubhali ohangda. - Institutni bitirguncha ham hech kim bilan yurmaganmisiz?

Marat uning ko'zlarida qat'iy bir ifoda ko'rdi-yu, qalbining eng chuqur joyidagi ham alamli, ham sog'inchli tuyg'u yana tug'yon urdi. Ha, u yaxshi ko'rgan edi. So'ngan yulduz shu'lasida o'zining ham natijasiz muhabbati tasvir etilgandi. Hozir o'sha so'ngan yulduzning yoniq shu'lasida yana yarq etib ketdi.

- Ya'ni, birovni yaxshi ko'rganmisiz, demoqchisiz-da, - dedi u iloji boricha xotirjam gapirishga urinib. - Ha, yaxshi ko'rganman!



- Keyin-chi?

Marat Hilolaning ovozida sovuq qat'iyat borligini sezib, yanayam xotirjamroq gapirdi.

- Keyin uzoqlashib ketganmiz.

- Undan keyin-chi?

- Undan keyin yana ikkita qizni uchratdim. - Marat kuldi. - Ular mendek dovdirni yoqtirishmadi.

Hilola boshini quyi solgancha o'tirar, iztirob chekayotgani bilinib turardi.

Marat uning qo'llarini mahkam ushladi-da, kaftini qattiq qisgancha, hayajondan ovozi titrab, iltijo qildi.

- Hilola, qo'ying... Nima keragi bor shu gaplarni! - U kafti bilan qizning iyagidan ko'tarib, o'ziga qaratdi. - Hilola...

Hilola ko'zlarini chirt yumib oldi. Uning qalbi titrab, hozir Marat o'zini o'pishini bilar edi. Endi uning qarshisida yozuvchi Marat Azizov emas, oddiy yigit Marat, mana shu g'alati bola qolgan edi.

Maktabni bitirish kechasida Baxtiyor degan bola Hilolani birinchi marta o'pgan, tirnog'ining uchidan peshonasigacha o'pib chiqqan, sen bo'lmasang o'zimni o'ldiraman, deb yig'lagan edi. Hozir u Maratning ham yolvorishini, yig'lagudek yolvorishini kutardi.

Ammo Marat o'pmadi ham, yolvormadi ham.

Hilola sekin ko'zlarini ochdi-yu, Maratning butunlay boshqa tomonga qarab o'tirganini ko'rib, hayron qoldi. O'n qadamcha narida, qorong'i burchakda yelkalari turtib chiqqan bir chol hassasining uchi bilan ariqchaga to'lib qolgan xazonlarni titkilab turardi. Marat hamon Hilolaning iyagidan tutib turar, ammo choldan ko'z uzmas edi. U Hilolaning o'ziga qarayotganini sezdi shekilli, so'radi:

- Bilasizmi, shu chol nimani o'ylayapti?

Hilola ijirg'anib, bosh chayqadi.

- Yo'q! Siz yozuvchisiz. Siz biling!



Marat kuldi.

– Men ham bilolmay qiynalyapman-da! Balki, xazon bo'lgan umrini o'ylayotgandir. Balki, shu yerda birinchi bor sevgilisi bilan uchrashgandir. Odam umri poyoniga yetib qolganini payqay boshlasa, qilgan xatolarini ko'p eslaydi-ku...

Hilola noxushlik bilan yuzini o'girdi.

Marat uning ko'ngli cho'kkanini sezdi. Hilolaning kaftini olib, yuziga bosdi.

– Hilola, menga hamroh kerak, ko'makchi kerak, – dedi hayajon bilan. – Ba'zan o'zimga o'zim shunchalik xunuk, ojiz ko'rinib ketamanki!..

Hilola uning yuzlari lovillab turganini sezdi, kaftini tortib olmadi.

Goho, sutdek oydin kechalari hovli o'rtasidagi supadami, chorpoyadami yotganingizda birdan uyg'onib ketasiz. Oppoq nuri bilan sukunat selini yog'dirayotgan to'lin oyga tikilsangiz, to'satdan yurag-ingiz ko'ksingizga sig'may tipirlab ketganini his qilasiz. Qandaydir sehrli, notanish olamga kirib qolgandek bo'lasiz.

Marat ko'pdan buyon ana o'sha olam tasavvuri bilan yashar edi. Shu kecha uyg'onib ketdi-yu, birdan o'zi ko'pdan buyon aniq tasavvur qilolmay yurgan olamni ko'zgudek ravshan ko'rdi.

Karavotdan sakrab turdi-da, qo'shni xonaga, kuz havosida muzday bo'lib qolgan, pastak shiftiga qog'oz qoqilgan xonaga o'tdi. Titroq qo'llari bilan chiroqni yoqdi-yu, ustiga gazeta to'shalgan jajji stol qarshisiga o'tirdi. Bir yarim yildirki, mana shu stol yoniga kelishga yuragi betlamay yurar edi. Bir yarim yildirki, o'sha sirli olam xayolida tunlari uyqusiz kezib chiqar, ammo unga kirolmay azob chekar edi. Bu – ijod olami edi!



U bu olamga kirish uchun Rimning tengdoshi bo'lgan Afrosiyobni qarichma-qarich kezib chiqdi. O'rta Osiyoda yaqingacha aniq fanlar yo'q edi, degan bema'ni da'voni rad etish dardida bir yarim yil yondi. Tarixning chang bosgan so'qmoqlarini kipriklari bilan avaylab tozalagudek bo'ldi.

Bir yarim yildirki, bo'lajak kitobining qahramonlari uning atrofida aylanib yurardi-yu, ammo tutqich bermasdi. Mana, bugun ular birdaniga o'z oyog'i bilan Maratning qalbiga kirib keldi. Marat ularning chehrasidagi har bir tukigacha, ko'nglidagi har bir niyatigacha aniq ko'ra boshladi. Mayhum bir olamda qochib yurgan qahramonlar endi uni o'z ortidan ergashtirib ketdi.

Marat sharsharadek oqib kelayotgan fikr-tuyg'ularini to'kib sola boshladi. Qo'llari titrab, egri-bugri harflar bilan yoza ketdi.

Endi uni hech kim, hech nima bu aziz olamdan sug'urib ololmaydi.

Eshik g'iyqillab ochilganidan keyingina Marat tong yorishib qolganini bildi. U hamon qog'ozdan bosh ko'tarmay, ko'z qiri bilan qarab qo'ydi. Ostonada boshiga tivit ro'mol o'rab olgan onasi turar edi.

~ Keling, – dedi Marat vaziyatni o'zgartirmay.

Ona uning keting degan ma'noda aytganini tushundi. O'g'lining odatlariga allaqachon ko'nikib ketgan edi. Yo'tib dam ol, demoqchi bo'ldi-yu, bunaqa paytlarda uning o'jar, injiq bo'lib qolishini bilgani uchun sharpa-day siljib chiqib ketdi.

Onasi bir qo'lida choynak, bir qo'lida qand ko'tarib kirganida Marat ikki bobni bitirgan edi. Uning ko'zlari achishar, ko'p chekkanidan bo'lsa kerak, yuragi sanchardi.

Hilola eshikdan kirib keldi-yu, deraza supachasiga tirsagi bilan tayanib turgan Zamirani ko'rib, quvonib

ketdi. Qobil Qodirovich hali ishga kelmagan, qabulxona bo'sh edi. Tashqarida havo bulut bo'lgani uchun oqish qandillar ertalabdan yoqib qo'yilibdi. Zamira uning qarshisiga yugurib keldi-da, quchoqlab oldi.

- Palto oldim, - dedi sepkilli yuzi quvonchdan qizarib.

- Voy, bir ko'ray!

Zamira deraza supachasida yotgan o'rog'liq qog'ozni ochdi.

- Kiyib ko'rgin, senga ham loyiq shekilli.

Palto Hilolaga loppa-loyiq keldi. Bu - o'zi qachondan buyon orzu qilib yurgan to'q kulrang palto edi.

- Qayoqda bor ekan? - dedi u yalingudek bo'lib.

Zamira sarg'ish qoshlarini uchirib kuldi.

- Ho-o, yozuvchi akangiz topib bersin... - U yana tegajaklik qildi. - Topib bo'пти! Qog'oz qoralashdan boshqa narsani bilmaydi. Kecha qanaqa bo'ldi? - dedi u paltoni qog'ozga o'rarkan.

Hilola undan sir yashirmas, kecha ham visolga ketayotganini aytgan edi.

- Yaxshi. - U Maratning kechagi gaplarini eslab, shirin jilmaydi. - Hech tushunolmayman bu bolani! Bir qarasang, chollarga o'xshaydi, bir qarasang, yosh bolaga aylanib qoladi.

- Yangi hikoyaga qahramon izlayotgandir-da, - Zamira jilmayib turib, uf tortdi. - O'rtog'im bechora!.. Kecha sen bilan ko'rishgan, bugun boshqasi bilan uchrashadi. Yozuvchining xotini bitta bo'lmaydi. Institutimizda uchrashuv bo'lganidan keyin ham bir qiz Marat Azizovga xat yozaverib, esi ketgan edi.

Ilgarilari Hilola Zamiraning hazillariga parvo qilmasa ham, bora-bora jahli chiqadigan bo'lib qolgandi. Hozir yana g'ashi kela boshladi.

- Xat yozsa yozaversin! - dedi ataylab beparvo ohangda. - Menga nima?!



Zamira shodon kulgancha, uni quchoqlab oldi.

– Rostini aytyapman-da, o'rtoqjon. Mana! – U sumkasini titkilab, buklog'lik gazeta chiqardi. – Yozuvchining qanaqa odamligini yozganidan bilsa bo'ladi.

Hilola gazetani beparvo qo'lga oldi. Bu - universitetning ko'p tirajlik gazetasi edi. Uchinchi sahifada Maratning «Iztirob» degan hikoyasi bosilibdi.

Zamira chiqib ketishi bilan Hilola hikoyani shoshilib o'qiy boshladi. Bu Maratning talabalik davrida yozgan o'rtamiyona hikoyasi edi. Hikoyada sevgisiga xiyonat qilgan yigitning iztiroblari tasvirlangan ekan.

Hilola hikoyani o'qidi-yu, ko'nglida og'ir g'ashlik uyg'ondi. Shu kuni u kechgacha qanday ishlaganini bilmadi.

Marat tahririyatga tushdan keyin keldi. Yo'lakda muharrirga duch kelib qoldi. Muharrir sovuqqina salomlashdi-da, o'tib ketdi.

Marat tushundi. Uch kun ishga kelmaganim uchun ranjigan. Ammo, u parvo qilmadi. Hozir dashnom eshitishdan ham, ishdan haydalishtan ham cho'chimasdi. Mana, to'rt kundirki, u o'zga bir olamda – o'z asarining olamida yashayapti. To'rt kundirki, kecha-kunduz qulog'i ostida mayin bir kuy jaranglab turibdi. Bu kuy unga kuch bag'ishlab, qalbini nurli tuyg'ularga to'ldirib yuboryapti. Bu kuy to'xtamaguncha u hech nimani tan olmaydi!

Kechqurun Marat Hilola bilan uchrashishi kerakligini esladi. O'sha – oxirgi marta ko'rishganlarida u yangi spektaklga tushamiz deb, va'da bergan edi.

Marat yetib kelganida Hilola kattakon oynavand afisha oldida turardi. Xuddi oqqushga o'xshaydi deb o'yladi u, Hilolaning qo'lini qisarkan. Chindan ham Hilola oq ko'ylak, oq kofta, oq tufli kiyib olgandi.



Marat, Hilola o'zining oyoqlariga tezgina qarab qo'yganini ko'rdi-yu, beixtiyor shimi dazmollanmagani esladi. Soqol masalasi ham chatoq bo'lsa kerak, deb o'yladi u.

- Bugun teatrga tushmaymiz!

Hilolaning ko'ngli bir qalqib tushdi.

- Nega? - dedi ovozi titrab. Hilola oilada kenja qiz bo'lganidanmi, erka edi. U kecha, dasigasiga janjal qilib, teatrga kiyish uchun ataylab oq ko'ylak oldirgan edi.

- Nega? - dedi Hilola alam bilan Maratning ko'ziga tikilib. Shu topda uning ko'zlari qizarib ketganini, rangi sarg'ayib, labining ikki chetida chuqur-chuqur chiziqchalar paydo bo'lganini payqadi.

Marat yangi spektakl ham Afrosiyob tarixi mavzusida ekanini eshitgandi. U kitobini bitirmaguncha bironta tomosha ko'rmaslik, bironta kitob o'qimaslikka qaror qilgan edi. Fikri chalg'ib ketishidan qo'rqardi.

- Ishim bor, - dedi u. Yangi narsa yozyapman degisi kelmadi. Tug'ilmagan bolaga ot qo'yishning nima keragi bor. Kim bilsin, balki asar yaxshi chiqmas. U yozayotganini boshqalar u yoqda tursin, o'zidan ham qizg'anardi.

- Nima ish? - dedi Hilola umidsiz ohangda. U negadir Zamiraning gaplarini esladi. Bugun sen bilan ko'rishadi, ertaga boshqasi bilan...

- Ketamiz, - Marat uni qo'ltiqib oldi-da, trolleybus bekatiga boshladi. - Keyin, - dedi jilmayib. - Keyin ayta-man, xo'p?

Hilola trolleybusga chiqib ketdi. Marat esa o'z olamiga yo'l oldi.

Nihoyat Marat qissasiga nuqta qo'ydi. Uch haftadan buyon vujudini larzaga solib, kecha-kunduzning farqiga bormay ishlashga majbur etgan fikr-u tuyg'ulari



nihoyasiga yetdi. Ko'p qahramonlar taqdiri o'zi boshda o'ylaganidan o'zgacharoq bo'lib chiqdi. Ko'p qahramonlar uni qo'g'irchoqdek o'ynatib qo'ydi.

Marat qattiq toliqqanini, yiqilgudek bo'lib qolganini shundagina payqadi. Ammo ruhi tetik, kayfi chog' edi. U, yaxshi asar yozganini bilardi.

Shu kunlar davomida Hilola bilan ham durustroq gaplashmaganini, qiz undan qachondir, negadir ranjib qolganini tush kabi g'ira-shira esladi. Vazir qabuliga hamon kirmaganini, tahririyatning bironta ishini qilmaganini endi o'ylay boshladi.

Tahririyatda chindan ham ish to'planib qolgan ekan. Marat boshi bilan sho'ng'ib ketdi. Xatlarni ko'zdan kechirdi. Yosh qalamkashlar bilan gaplashdi. Kechga yaqin Hilolaga qo'ng'iroq qilib, ko'rishishni iltimos qildi.

U endi plashini kiyib, chiqib ketayotgan edi, qo'ng'iroq jiringlab qoldi.

Yosh shoirlardan birontasi she'rining taqdirini so'rasa kerak. U bir qo'li bilan plashining tugmalarini qadarkan, boshqa qo'li bilan go'shakni ko'tardi.

Qandaydir notanish ayol ovozi uni so'radi.

- Men eshityapman, - dedi Marat oxirgi tugmani halqadan o'tkazarkan.

Go'shak uzoq vaqt jimib qoldi-da, yig'i ovozi eshildi.

Marat hayron bo'lib, joyiga o'tirib qoldi.

- Kechirasiz, kimsiz? - dedi devordagi soatga tezigina qarab olib. O'n besh daqiqa qolibdi.

- Siz meni tanimaysiz, - notanish ovoz yig'i aralash xo'rsindi. - Siz bilan maslahatli ish bor.

Marat ertaga keling demoqchi bo'ldi-yu, aytolmadi, ko'ngli bo'lmadi.

- Keling hozir, - dedi yana soatga qarab, - ikkinchi qavatdaman.

Marat go'shakni qo'ydi-da, chiroqni yoqdi. Hilola kutib qoladigan bo'ldi-da, deb o'yladi ko'ngli g'ash bo'lib.

Bir ozdan keyin eshik ochilib, ostonada ko'hlikkina qiz ko'rindi. Plashining yelkalari, qo'lidagi yomg'irpo'shi ho'l edi. Yomg'ir yog'ayotgan ekan, Maratning ko'nglidagi g'ashlik kuchayib ketdi. Hilola xafa bo'ladi-da.

Qiz ichkariga kirishga qo'rqqandek, hamon ostonada turardi.

- O'tiring, - dedi Marat divanni ko'rsatib.

Qiz divanning bir chekkasiga omonat o'tirdi-da, qizarib ketgan ko'zlari bilan unga qarab qo'ydi.

- Vaqtingizni oldimmi?

- Nima bo'ldi, singlim? - dedi Marat plashini yechib, stul suyanchig'iga tashlarkan. - Nega xafa bo'lyapsiz?

Qiz unga bir qarab qo'ydi-yu, yana ko'zlarida yosh qalqidi.

- Men sizni yaxshi bilaman. - Qizning o'pkasi to'lib, hiqillab qoldi. - Siz yaxshi, olijanob odamsiz.

Marat gapining davomini kutib, indamay o'tiraverdi.

Qiz plashining cho'ntagidan ro'molcha olib, ko'z yoshlarini artdi.

- Bir yigit bor edi. - Qiz yuzini deraza tomonga burib oldi. - Bir-birimizni yaxshi ko'rardik. Men dars tayyorlagani uning yotoqxonasiga borib turardim... - Qiz jimib qoldi-da, birdan ho'ngrab yubordi. - U meni aldab ketdi. Armiyaga ketib qoldi.

Marat tushundi. Ko'nglini kemirayotgan g'ashlik boshini sirqiratib yubordi. U kafti bilan peshonasini changallagancha, so'radi:

- Endi nima qilmoqchisiz?

Qiz yarq etib unga qaradi.

- O'zimni o'ldiraman!

- Bo'lmagan gap! - Marat qo'lini shartta tushirdi-da, sovuqqina gapirdi. - O'zini o'ldiradigan odam avval e'lon qilib, keyin o'ldirmaydi.



Qiz achchiq haqiqatni shundoqqina ko'z o'ngiga keltirib qo'ygan Maratga hayron qarab qoldi.

- Onangiz bormilar? - dedi Marat biroz yumshoq ohangda.

Qiz asabiylik bilan qo'l siltadi.

- Ular nimani tushunardi? Eski odam... Erga beramiz deb yotishibdi.

«Qachondan buyon sen yangi odam bo'lib qolding! - deb o'yladi Marat g'ijini. - Duch kelgan odamga quchog'ini ochish yangilig-u, nomusli bo'l deyish eskilikmi? Nomusning qadrini muncha arzonlashtirmasa bular?»

U sigaretaning uchini asabiy ezg'ilab chekdi. Marat ko'pdan buyon shu gaplarni o'ylab yurardi. Mana, yana bir misol. U o'zini bosib oldi. Bu qiz tanbeh eshitgani emas, maslahat so'ragani kelgan-ku.

- Xat yozyaptimi? - dedi u xotirjam ohangda.

- Erga tegib ketaver, debdi. - Qiz uf tortdi.

- Nega shunaqa deb yozganini bilasizmi?

Qiz ma'yus bosh chayqadi.

- Sizga ishonmayapti!

Qiz bunisini hech o'ylab ko'rmagan bo'lsa kerak, kipriklarini hayron pirpiratdi:

- Nega ishonmaydi?

- Siz har safar yig'lab yozavermang, - dedi Marat uning savolini eshitmagandek. - Endi siz qancha yalinib yozsangiz, u shuncha uzoqlashib ketaveradi.

- Nima qilay bo'lmasa? - dedi qiz o'kinch ohangida.

- Ertaga uning xatlarini olib keling, - dedi Marat o'rnidan turib. - Birgalashib javob yozamiz. Men aytib turaman, siz yozasiz.

U plashini kiydi-da, eshikni ochdi.

- Kelishdikmi, ertaga yozamiz.

Qizning ko'nglida umid chirog'i yarq etib ketdi shekilli, sekin shivirladi.

- Rahmat....



Marat simyog'och tagida yelkalarini qisib, yomg'irdan junjikib turgan Hilolani uzoqdan ko'rdi-yu, yuragi zirillab ketdi.

Plash kiymagan ekan. U, qop-qora yo'lkada yomg'irdan yaltirab yotgan chiroq nurlarini bosib yugurib bordi-da, Hilolani bilaklaridan tutib, o'ziga qaratdi.

- Kechiring!

Hilola Maratning qo'lini siltab tashladi. Uning sochlari ham, pushtirang jemperi ham ivib ketgan, rangi so'lg'in edi.

- Kechiring, - dedi Marat yana yalinch ohangda. Keyin plashini yechib, Hilolaning yelkasiga tashladi.

- Qoching! Uyatsiz! - Hilola plashni siltab tashladi. Uning ho'l yengi Maratning yuziga shapillab urildi.

- Xayr! - Hilola keskin burildi-da, sumkasini silkitganча, ko'lmak suvlarni sachratib chopib ketdi.

Marat narigi simyog'och tagida unga yetib oldi. Muzday yelkalaridan ushlab, entikkanча shivirladi.

- Tushunsangiz-chi, axir. Bir qiz bilan gaplashdik. Birov yordam so'rab turganida tashlab ketolmayman-ku.

Hilola shartta burilib qaradi. Uning so'lg'in yuzidan yomg'irmi, ko'z yoshimi oqib tushar edi.

- Sizning qizlaringiz ko'p, - dedi u ovozi titrab. - Odamlaringiz ko'p!

- Bugun shunaqa bo'lib qoldi-da, nima qilay? - Marat plashini yana uning yelkasiga tashladi. Hilola tag'in siltab yubordi. Plash loyqa ko'lmak suvga tushdi.

- Shilqimlik qilmang, - dedi Hilola yig'i aralash. - Teatrغا borganda-chi, kutubxona oidida ko'rishganimizda-chi, muzeyga bormoqchi bo'lganimizda-chi! - U yana chopib ketdi.

Marat egilib plashni oldi. Hilolaning qadam tovushlari tez uzoqlashib borardi. Shundagina u bu qizni



sevib qolganini, qattiq sevib qolganini chuqur his etdi. Yuragining bir parchasi uzilib ketayotgandek yana uning ketidan yugurdi. Bog' chetida yetib olib, qo'lidan tutdi.

Yomg'ir hamon shivalab yog'ar, Marat endi plash loy bo'lganini, uni Hilolaga kiygizib bo'lmasligini o'ylab qiy-nalardi.

- Hilola, unda, - dedi nafasi qisilib. - Unda men bir narsa yozayotgan edim.

- Narsa yozaman deb hammadan kecha qoling. - Hi-lola endi yig'lamas, ovozida temirdek qat'iyat bor edi.

- Boshqa ilojim yo'q edi, - dedi Marat o'ychan.

- Ilojim yo'q deng?

Marat uning titrab turgan lablariga qarab, boshini quyi soldi.

- Yo'q.

Hilola bunday javobni kutmagan edi. U Maratning yalinishini xohlardi.

- Bo'lmasa, - Hilola ovozi qaltirab takrorladi. - Bo'lmasa mendan kecha qoling!

Marat hamon boshini quyi solib turar, asfalt yo'l-kaga yopishib yotgan xazonni tufisining uchi bilan ezg'ilar edi.

- Men aytgandim, - dedi u sokin ohangda. - Menga do'st kerak, hamroh kerak, degandim...

- Yo'q, aytasangiz-chi, ijodingiz uchun mendan kecha qoling. O'zingizdan boshqa hech kimni o'ylamay qo'ya qoling!

Marat uning ko'zlarida g'azab borligini ko'rib, ko'ngli og'ridi. Nahotki u chindan ham faqat o'zini o'ylayotgan bo'lsa?! U, shu kungacha biron marta durustroq o'ylab ko'rmagan gaplarni Hiloladan eshitib, hayron bo'ldi. Axir, u odamlarga o'xshab bashang kiyinishni, ziyofat-larga borishni, uy-joy solishni shunchaki mayda gaplar deb yurardi-ku. Nahotki, kelib-kelib eng yaqin odami

bo'lib qolgan, qalbining nurli bir parchasiga aylangan mana shu qiz unga ta'na qilsa.

- Ayting! - dedi Hilola, hamon lablari titrab. Ko'zlarida sovuq o't yaltirab ketdi.

Shundagina Marat bu qiz uni hech qachon tushuna olmasligini, o'zi o'ylaganidan ko'ra kattaroq e'tibor talab qilishini chuqur his etdi.

- Hilola, - dedi qizning ko'zlariga qaramaslikka harakat qilib. - Men boshqacha yashay olmayman, balki ikkimiz ham adashgandirmiz. Siz to'g'ri aytyapsiz. - U bir lahza o'ylanib turdi-da, ma'yus jilmaydi. - Bir umrlik tashvishimga sizni sherik qilishimning nima keragi bor?

U keskin burildi-da, chiroq nurida yaltirab yotgan xalqob ustidan sakrab o'tdi. Nariroqqa borib qayrilib qaradi. Hilola xalqob oldida boshini quyi solib turardi.

Marat tomog'ini alamli bir o't yondirayotganini payqadi-yu, plash ushlagan qo'lini baland ko'tardi.

- Xayr, - dedi ovozi titrab. - Mendan ranjimang. - U oxirgi so'zlarini iloji boricha xotirjam aytishga harakat qildi. - Baxtli bo'ling, Hilola!

Hilola u tomonga salgina egilgandek, ishonchsiz bir qadam qo'ygandek bo'ldi. Ammo, Marat endi qayrilib qaramadi. Ilondek yaltirab yotgan yo'lkadan o'z soyasini bosganча, sekin-sekin yurib ketdi.

Hamon yomg'ir savalar, daraxtlarning sarg'aygan yaproqlari chiroqlar nurida xira yitillar edi. Allaqayoqda xazon tutayotgan bo'lsa kerak, achchiq bir is dimog'ini kuydirardi.

U plashini osiltirganча, ko'lmak kechib borar, boya tahririyatga yig'lab kelgan baxti qaro qizning achchiq qismatini o'ylar, o'zi esa qayoqqa ketayotganini bilmas edi.



UMR SAVDOSI

Xurshida ishdan kelsa, Qumri xola ayvon o'rtasida cho'kkalab olgancha ko'rpa qavib o'tiribdi. Enkayib olgani uchunmi, mushtdek gavdasi yanayam kichrayib qolganga o'xshaydi. Xurshidaning onasiga rahmi keldi. Bechoraga qiyyin. Bir yildirki, To'lqinjonni uylantirish tashvishida. To'y qilish osonmi? Goh unisi yetishmaydi, goh bunisi.

– Bo'ldi endi, oyi, charchab qolasiz, – dedi Xurshida sumkasini ayvon burchagidagi stulga qo'yib. – To'y er-taga boshlanayotgani yo'q-ku!

Qumri xola boshini ko'tardi. Oyoqlari uvushib qolgan ekan, og'riqdan yuzi burishib, tizzalarini uqaladi.

– Ko'nglim g'ash, bolam, – dedi to'satdan.

Xurshida tushunmadi.

– Nima bo'ldi?

– Ertalab borsam, darvozasi taqa-taq yopiq. Avval oqshomdan yotib olib, kech peshingacha uxlaydi shekil-li bular.

Xurshida kulib yubormaslik uchun teskari qaradi. Kampiri tushmagur-ey! Bundan chiqdi xo'roz qich-qirmasdan quda bo'lmishnikiga borgan. O'zining kal-layi saharlab borganini bilinmaydi-yu, aybni qudalarga ag'daryapti. Nuqul yulduzi chap kelyapti-da, shular bilan!

– Qiz bola degan kun yoyilguncha yotmaydi, yal-payib!! – Qumri xola pisanda qildi. – Darvozasining oldi supurilmagan...

Qumri xolaning odati shu. Saharlab turib oladi. Xurshida esini tanishi bilan uniyam shunga o'rgatgan. Qiz bolalik uy jig'adek taxt bo'lishi kerak, uyat bo'ladi, deb azonlab hovli supurtiradi.

– Kelinning akasi icharkan. Uniyam eshitdim! – dedi Qumri xola hamon o'sha tajang ohangda. – Otasiniyam og'zi shaloq, deyishyapti.

Onasining keyingi gapi Xurshidaga yoqmasdi. O'zi-ku: «Uylanasanmi, yo'qmi? Tanlaganingni ayb», deb To'lqinjonni holi joniga qo'ymadi. Oxiri, To'lqinjon yoqtirgan qizini aytdi. Qumri xola uch-to'rt marta sovchilikka borib, oq o'rab keldi. Ammo, negadir keyin aynib qoldi. Goh kelinni dangasa deydi, goh quda xolani ezma, deydi. Mana, endi akasining ichishi bahona bo'lib turibdi.

– Kelin ham icharkanmi, oyi, bir so'ramapsiz-da, – dedi Xurshida achitib.

Qumri xola ip qatimini shaxd bilan tortarkan, Xurshidaga chaqchayib qaradi.

– Tappi tappidan uzoqqa tushmaydi, bildingmi?

– Bizlar ham oppoq emasmiz-ku, oyi! – dedi Xurshida. – Quda tomon surishtirsa bizlardan ham ayb topar. Mana, men... – U bir zum jim qoldi-yu, xayoliga kelgan gapni qaytarmadi: – Meniyam turmushim buzilgan. Ular ham surishtirib yurgandir. Kuyovning opasi nega erdan chiqqan, deb. Gapni kovlasa gap chiqaveradi-da!

Qumri xola to'satdan mung'ayib qoldi.

– Sening turmushing buzilgan bo'lsa... Shu ish shunaqa bo'lganiga... o'zing sababchisan... Endi To'lqinning turmushi shunaqa bo'lmasin, deyman-da, bolam.

Onasining birdan bo'shashib qolishi, taskin ohangida gapirishi Xurshidaga og'ir botdi. Dushmaning tosh bilan urgani nima-yu, do'sting paxta otgani nima? Yo'q, onasi ta'na qilayotgani yo'q. Achinib gapiryapti. Shunaqa-yu, baribir qalampirni shakarga botirib yegan bilan shirin bo'lib qolmaydi-da.

Xurshida siltab-siltab igna tortayotgan onasiga bir zum qarab turdi-da, indamay ichkariga kirib ketdi. Shu topda u oyisi ketidan mo'ltirab qarab qolganini his qilar, his qilgan sayin yuragi ezilardi.



Qiz bola bo'yiga yetganidan keyin g'alati bo'larkan. O'z uyingda ota-onang bag'rida turasan-u, baribir bu xonadon ertami-indin senga begona bo'lib qoladigan-dek, go'yo, albatta, qandaydir o'zgarish bo'lishi shart-dek tuyulaveradi.

Xurshida, ayniqsa, sovchilar kelganida buni chuqur his qilar, shuning uchun eshikdan uzun-qisqa bo'lib kirib kelayotgan xotinlarni ko'rsa, allaqanday begona-sirab turardi. Bora-bora ularni ko'rsa g'ashi keladigan bo'ldi. Qumri xola bo'lsa, sovchilar bilan ochilib-sochilib so'rashar, kuyov bo'lmishni ipidan-ignasigacha surishtirardi. Sovchilar ketgandan keyin Xurshidaga nasihat qilardi:

- Qizlik uy – bozor, bolam! Shoh ham keladi, gado ham. Boshingda otang bo'lmasa. Munosib joyingni topgin, deyman-da, qizim.

Xurshida tutaqib ketardi:

- Hech qanaqa bozor-pozorni bilmayman, tushundingizmi? Menga dallol kerakmas.

Shunday derdi-yu, hayotida bo'ladigan o'zgarishni kutib yurardi. Bu o'zgarish to'rtinchi iyun kuni bo'ldi. Shu kuni u o'n to'qqiz yoshga to'lgan edi. Kechqurun atel-yeda birga ishlaydigan dugonalarini uyga chaqirmoqchi bo'ldi. Bozorga tushdi. Chillaki, gilos, yangi pomidor xarid qilguncha kun qizib ketdi. Bir qo'lida sumka, bir qo'lida to'rxalta ko'tarib, bekatga keldi. Aksiga olib avtobus ham kelavermadi. Bir mahal qizil lyuks «Jiguli» osoyishta silkinib, Xurshidadan xiyol nariroqda to'xtadi. Xurshida qo'l ko'tarmagani uchun ham e'tibor bermadi. Lekin o'sha tomondan ovoz keldi:

- Qayoqqa borasiz, singlim?

Bir ozdan keyin boyagi savol yana qaytarildi:

- Sizga aytyapman.

Shundagina Xurshida bu gap o'ziga tegishli ekanini bilib, burilib qaradi. Mashinasining rangiga mos – qizil

vodolazka kiyib olgan yigit bir oyog'i ichkarida, bir oyog'i yerda, shu tomonga qarab turardi.

- Qayoqqa borasiz? - dedi u yana.

Xurshida shaxsiy mashinaga o'tirishni umuman xushlamasdi. Hozir ham chimirilib:

- Hech qayoqqa! - dedi-yu, teskari qarab oldi. U motorning guvullashini, mashina jo'nab ketishini kutib turardi. Chindan ham eshik qarsillab yopildi. Ammo motor gurillamadi. Boyagi yigit uning ro'parasida paydo bo'ldi.

- Qo'lingizda yuqingiz ko'p ekan, - dedi Xurshidaga jiddiy tikilib.

Xurshida uning silliq taralgan sochlariga, chimirilib turgan qoshiga bir lahza qaradi-yu, ko'zini olib qochdi:

- Qancha so'raysiz?

Yigit kulib yubordi:

- Savob ham kerak-ku odamga!

- Unaqa bo'lsa o'tirmayman.

Yigit yana kulib, uning sumkasiga qo'l cho'zdi:

- Bo'пти, benzin haqini berarsiz.

Xurshida mashinaning parolon g'ilof qoplangan orqa o'rindig'iga o'tirarkan, yigit so'radi:

- Qayoqqa hayday?

- Ko'kchaga!

Xurshida endi uyga yetguncha bir og'iz ham gapirmaslikka ahd qildi.

Anchagacha indamay ketishdi. Xurshida yigitning ro'paradagi oynachadan o'ziga qarab qo'yayotganini his qilar, shuning uchun ko'chalarni tomosha qilib borar edi.

- Issiqqa qolib ketibsiz? - dedi yigit orqaga burilib. Xurshida mo'ylov qo'ygan yigitlarni yomon ko'rardi. Ammo, haydovchining mo'ylovi o'ziga juda yarashib tushganini ichidan tan oldi. Indamay ketaverdi. - Issiqqa qolib ketibsiz, deyman? - Yigit yana savolini qaytardi.



- Shundoq bo'ldi! Endi otimni so'rang! Qayerda o'qishimni so'rang! Iloji bo'lsa, yigitim bor-yo'qligini ham bilib oling! - Xurshida bu gaplarni shu qadar jahl bilan bidir-bidir qilib aytib tashladiki, o'ziyam hayron qoldi.

Yigit bunaqa zarbani kutmagan bo'lsa kerak, anchagacha jimib qoldi. Keyin orqasiga qaramasdan sekingina gapirdi:

- O'zining tug'ilgan kunida o'zi bozor qilgan odamni birinchi ko'rishim.

Endi Xurshida esankirab qoldi. Xuddi uning yuzini yaxshiroq ko'rib olgisi kelgandek oldinga egildi.

- Siz... Qayoqdan bilasiz? - dedi ko'zlarini pirpiratib.

- Men hamma narsani bilaman! Telepatman. - Yigit orqasiga qarab jilmaydi. Shunda Xurshida uning mo'ylovi o'ziga yarashganini yana bir bor his etdi-yu, xayoliga kelgan fikrdan uyaliib, ko'zini olib qochdi. - Siz hech nimani aytmay qo'ya qoling, - dedi yigit hamon jilmayib. - Otingizni ham, bugun necha yoshga to'lganingizni ham, hammasini bilaman. Siz bo'lsa meni bilmaysiz. Shuyam insofdanmi? Keling, siz ham meni tanib oling. Otim - Anvar...

Xurshida qarasa gap gap bilan-u, mashina boshqa yoqqa burilib ketyapti.

- Ko'kcha u yoqdamas, - dedi u ovozini balandlatib. - O', yo'lni bilmaysizmi?

- Bilaman! Bir minutga!

Zum o'tmay mashina pastak, oynaband magazin ro'parasida to'xtadi. Anvar ko'cha chetidagi sement ariqchadan hatlab o'tdi-da, magazinga kirib ketdi. Xurshida o'tiraverishini ham, tushib ketishni ham bilmay turgan edi, Anvar ichkaridan bir savat gul ko'tarib chiqdi. Xurshida shundagina bu gul magazini ekanini bildi.

Anvar negadir orqa eshikni ochib, savatdagi gulni shundoqqina Xurshidaning oyog'i tagiga qo'ydi.



- Nima qilyapsiz? - dedi Xurshida oyog'ini nari surib.

- Tug'ilgan kuningiz bilan chin qalbidan tabriklayman. Iloyo baxtli bo'ling! - Anvar qo'lini shunaqa qoyilmaqom qilib ko'ksiga qo'yidiki, Xurshida kulib yubordi:

- Artistmisiz, nima balo?

- Artist bo'lsam, jon derdim. Eplolmayman. Aspirantman.

Anvar rulga o'tirdi-yu mashinani g'izillatib haydab ketdi. Qiziq, endi u Xurshidalarning ko'chasiga yetguncha bir og'iz ham gapirmadi. Faqat Xurshidaning yuklarini, savatdagi gulni tushirayotganda sekingina: «Yaxshi dam olinglar», deb qo'ydi.

Xurshida hech qachon tug'ilgan kunini bunchalik xushchaqchaq nishonlamagan edi. Qizlar bilan rosa o'ynashdi, yarim kechagacha xursandchilik qilishdi. U ora-chora negadir Anvarni eslab qo'yar, ammo o'sha zahoti uni xayolidan haydashga urinardi. Yaxshi yigit ekan. Odamgarchiligi bor ekan. Shu bilan nima bo'пти? Endi qaytib ko'rishamizmi, yo'qmi? Ko'chada uchragan bir odam-da!

Shunaqa deb o'ylardi-yu, baribir ko'nglida noaniq umidga o'xshash bir narsa aylanaverardi. Kechasi mehmonlarni kuzatayotganida xuddi o'sha mashina yana kelib qoladigandek, beixtiyor atrofga alangladi. Er-tasiga, indiniga, ko'chalarda yurganida ham qizil «Jiguli ko'rinsa» burilib qaraydigan bo'ldi. Oradan bir haftami, o'n kunmi o'tdi. U, endi Anvarni xayolidan chiqara boshlaganida yana ko'rishib qolishdi. Xurshida uzoqdan kelayotgan qizil «Jiguli»ni ko'rdi-yu, negadir yuragi jiz etdi. Mashina uning ro'parasiga kelib to'xtadi.

- O'qishga ketyapsizmi? - Anvar o'tirgan joyida cho'zilib, eshikni ochdi. Xurshida ikkilanib orqa o'rindiqqa o'tirarkan, unga qarab qo'ydi.



- O'qishga kirolmaganman, ishlayman, e'tiboringiz uchun! - dedi ta'kidlab. - Men to'g'rimda hamma ma'lumotga ega odam shuniyam bilmaysizmi?

Anvar kuldi:

- Ochig'ini aytsam, otingizniyam bilmayman.

- Qiziq bo'ldi-ku! - Xurshida yelka qisdi. - Bo'lmasa tug'ilgan kunimni qayoqdan bildingiz?

- Ko'zingizdan! - Anvar jilmaydi... - Qalay, ziyofat yaxshi o'tdimi?

Xurshida indamay bosh silkidi.

- O'sha kuni sizning baxtingiz uchun men ham ichdim.

- Yolg'on! - Xurshida qo'l siltadi.

- Yolg'on gapirsam, yorilib o'lay!

Xurshida kulib yubordi.

- Qo'ying, hali bola-chaqangizga kerak bo'lasiz.

- Shunaqami, a? Aytaqoling, sizga judayam kerakmanmi?

Xurshida gap suyuqlashib ketayotganligidan g'ashi keldi-yu, ammo shunga yaqinroq mavzu davom etishini baribir xohlardi. Shuning uchun indamay qo'yaqoldi.

Ertasiga Anvar uning ishdan chiqishini poylab turdi. O'zining ishxonasiga olib bordi. Kibernetika bo'yicha ilmiy ish qilayotgan ekan. Hozircha laboratoriyada kichik ilmiy xodim bo'lib ishlarkan. Xurshida allaqanday chizmalar, yaltiroq apparatlar bilan to'la nimqorong'i xonaga kirib qoldi.

- Bizning ishimiz suratlar bilan bog'liq, - deb tushuntirdi Anvar. - Xohlasangiz, sizniyam suratga tushiraman...

O'sha kundan boshlab u Anvarning laboratoriyasiga tez-tez borib turadigan bo'ldi. Laboratoriyaning yarim qorong'iligi ham, turli vaziyatlarda suratga tushish ham endi uni cho'chitmas edi.

Uyda bo'lsa sovchilar bozori qaynar, Qumri xola har kuni yangi gap topib qo'yardi. Kuyov bo'lmishning biri zavuch emish, yana biri pekarniyda ishlarkan. Matasikli bormish. Tag'in bittasi peravodniylik qilarkan. Moskva-dan gilam olib kelarkan.

...Bir kuni Xurshida onasining ro'parasiga o'tirib oldi-da, ochiq-oydin qilib aytib qo'ya qoldi:

- Qing'ir-qiyshiq sovchilaringizga aytib qo'ying, oyil! Mening tanlaganim bor. Eskilik sarqitidan qachon qutulasiz?

Onasi Xurshida kutgandek sapchib tushmadi. Faqat so'radi:

- Kim o'zi u? Qanaqa odam?

- Yaxshi odam. Aspirant. Yaqinda olim bo'ladi. - Onasi birovning matasiklini gapirgani uchun Xurshida ham ataylab qo'shib qo'ydi: - Mashinasi bor, «Jiguli».

Ertasiga u uyiga sovchilar ko'p kelayotganini gap orasida qistirib qo'ydi. Anvar odatdagidek masalani ko'ndalang qo'ydi:

- Bo'pti, ertagayoq ZAGSga ariza topshiramiz.

Hamma ish ko'ngildagidek ketayotganida Qumri xolaning qaysarligi tutib qoldi. Ikkala oyog'ini bir etikka tiqib turib oldi.

- Mening ko'chada qolgan qizim yo'q! Uylanadigan odam besh-olti marta sovchi yuboradi, odam qo'yadi. Otini bilmasam, zotini bilmasam. Yo'q, bo'lmaydi!

Xurshidaning bir kulgisi kelar, bir jahli chiqardi.

- Nimaga tushunmaysiz, oyil? Besh marta sovchi yuborish degan qonun qayerda yozilgan? Anvar aka Qashqadaryodan kelgan. Ota-onasi yoshligida o'lib ketgan ekan. Dallo'ning nima keragi bor?

- Ota-onasi bo'lmasa, qarindosh-urug' bordir, ishonasi, xo'jayinlari bordir. O'zim boraman.

Xurshida kuldi:



- Ishxonasiga borganingiz bilan nimani tushurardingiz? Kibernetikaga aqlingiz yetadimi? O'zim ming marta borganman ishxonasiga, bildingizmi!

Qumri xola baribir bo'sh kelmadi:

- Sen echki emassanki, duch kelgan odamga yetaklatib yuborsam. Bo'lmaydi.

- Balki hali qalin ham so'rarsiz?

- Tag-taxtini surishtirmay turib bermayman! Bo'lmaydi.

Qumri xola bo'lmaydi, degani bilan to'y to'xtab qolmadi. Anvarning tog'asi bor ekan, o'sha o'rtaga tushdi. To'y boshlandi-yu, Qumri xola zada bo'lgan qushdek mung'ayib qoldi.

Bahor kunlari g'alati: to'satdan jala quyadi-yu, yer-ko'kni shalabbo qilib yuboradi. Ketidan yarq etib oftob chiqadi. Olam yashnab ketadi. Zamin-u osmon tarovatli bir isdan - bahor isidan mast bo'lib qoladi. Xurshidaning hayotida ham shunday bo'ldi. U Anvarni butun vujudi bilan sevib qoldi. Muhabbati evaziga baxt quyoshi unga jilmayib boqdi-yu, butun dunyo yashnab ketgandek bo'ldi. Qizil lentani ko'ndalang taqib olgan ZAGS mudirasining nutqi, peshonasiga qo'g'irchoq qo'ndirilgan mashinada sayr qilishlar, gul isi, may hidiga qovushgan charog'on restoran... U baxtiyor edi. Baxt degan lazzatli tuyg'u hayotiga shunchalik tez kirib kelganiga ba'zan o'zi ham hayron qolardi. Nazarida onasi ham uni tushungandek edi. Faqat to'ydan keyin Qumri xola Anvarning Yunusoboddagi ikki xonali uyiga bormadi. Umuman bormadi. Ziyoni yo'q, oyim shunaqa bir lovillaydilar-u o'chadilar, deb yupatdi Xurshida erini.

To'ydan keyin bir hafta o'tgach, nikoh sayliga chiqishdi. Avgustning o'rtalari edi. Bunaqa paytda dengiz yangi sog'ilgan sutdek iliq bo'larkan. Bir kuni ikkovlari oydin kechada cho'milishdi. Qiziq, Xurshida suzgan sayin qo'lining uchidan sachragan tomchilar xuddi mar-

variddek yaraqlab ko'rinardi. Bunday lazzatli manzarani, xuddi, shunaqa paytda dengizda cho'milgan odamgina biladi. Xurshida qorayib, yanayam husni ochilib qaytdi.

Bir kuni Anvar ishdan tashvishliroq qiyofada keldi.

– Chamadonni tayyorlang, – dedi to'satdan.

– Yana qayoqqa boramiz?

– Siz emas, men ketaman. – Anvar endi osoyishta tushuntirdi. – Ilmiy ishim bo'yicha Leningradga borishim zarur bo'lib qoldi. Domla chaqiribdi.

– Anchagami? – Xurshida birdan ichi huvillab qol-gandek, eriga termildi.

– Nari borsa, bir oy.

Xurshida kuzatib qo'ymoqchi edi, Anvar uni ayadi. Vokzalga chiqartirmadi. Ikki xonali katalakda Xurshida yolg'iz qoldi. Hovlida, mahallada odamning yolg'izligi bilinmaydi. Ammo, katalakdek xonada bir kun tanho qolgan kishi yorilib ketay deydi. Bunaqa joyda qo'ni-qo'shnilar nimagadir salomlashishdan nariga o'tmaydi. Xurshida uch kunda siqilib ketdi. Ishga boray desa, Anvarning gapiga kirib bo'shab olgan. U o'z uyiga bordi. Qumri xola haliyam jahlidan tushmagan ekan. Xurshida ikki kun turgan edi, sekingina tushuntirdi:

– Uzatilgan qiz uyga kelib yotib olmaydi. Qo'ni-qo'shnilar halitdan gap qilyapti.

– Bo'lmasa yuring biznikiga, – dedi Xurshida.

– Yo'q, bolam. Og'zimga so'z olganman.

Xurshida umrida birinchi marta onasini yomon ko'rib ketdi. Ona degan ham shunchalik bemehr bo'ladimi? U uyiga keldi. Televizor, bilan andarmon bo'ldi. Har kun yildek cho'zilar, aksiga Anvardan na xat, na xabar bor edi. Ba'zan Dilbar degan o'rtog'i kelib turar, ammo uning ham o'z tirikchiligi bor edi. Kunduzi ishga boradi, kechqurun o'qishga...



Bir oqshom eshik jiringlab qoldi. Xurshida ochib qarasa, sim ro'mol o'ragan ayol, do'ppi kiygan olti-yetti yoshlardagi bola turibdi. «Qishloqdan kelishibdi, – deb o'yladi Xurshida ayolning yaltiroq ro'moliga, beo'xshovroq osilib turgan jemperiga qarab. – Adashgan odamlarga o'xshaydi». U hamroh topilganiga quvonganday, beixtiyor ichkariga taklif qildi.

– Kelinglar! – dedi yo'l bo'shatib.

Ayol dadil ichkariga kirdi. Bola sho'xgina ekan. Birpasda yugurib borib, magnitofon qulog'ini buray boshladi.

– Akbar, tek o'tir! – dedi ayol jerkib. Keyin Xurshidaga qaradi. – Siz Xurshidaxonsiz-a?

Xurshida hayron bo'ldi.

– Men sizni tanimayroq turibman, – dedi iymanib.

– Tanib qolarsiz. – Ayol xotirjamlik bilan jemperini yechib, stul suyanchig'iga tashladi. Uning bepisandligi, kinoya qilib gapirishi Xurshidaning g'ashiga tegdi. Kim o'zi bu? Nimaga oliftagarchilik qiladi?

– Kimsiz o'zi? – dedi u qoshini chimirib.

– Ketdimi? – Ayol negadir iljaydi. – Ancha bo'ldimi?

– Kim ketadi?

– Uzum obketdimi, tarvuzmi?

Xurshida shaxd bilan o'rnidan turib ketdi.

– Menga qarang! – dedi tahdid bilan. – Maynavozchilikni yig'ishtiring! Kimsiz o'zi?

Ayol o'g'liga qarab qandaydir notabiiy, asabiy qiyqirib kuldi:

– Dadang Sibirga ketibdi, o'g'lim. Uzum obketibdi. Shu yerda kutib o'tirsang, senga velosiped olib keladi.

Bolakay ko'zlarini katta-katta ochib, onasiga tikildi:

– Qachon, buvi, qachon?

– Unisini manavi ayachangdan so'raysan! – deb ayol Xurshidani ko'rsatdi. Yana o'sha g'ayritabiiy ohangda kuldi. – Qachon qaytaman degan Akbarning dadasi?

Xurshida nimanidir tushungandek bo'ldi-yu, ichida bir narsa uzilib ketdi. Bemador bir holatda eshikka suyanib qoldi.

Ayol tantana qilgandek, yana qiyqirib kuldi.

– Sizniyam mashinasiga o'tqazib, qo'lga tushirdimi? Sizgayam aspirantman, dedimi? Sizniyam to'y bo'lmasidan ishingizni to'g'rilab qo'ydimi? Hech kimim yo'q, yetimman, degandir? Bir oy ichida to'y qildimi? Svadebniy puteshestiyaga olib borgandir, hoynahoy? Endi ilmiy ish bilan Leningradga ketgan bo'lsa kerak.

Ayol har gapi bilan Xurshidaga bir tarsaki tushirayotgandek bo'lar, bundan rohatlangandek, vahshiylarcha qiyqirib kular edi:

– Leningradda pishirib qo'ygani yo'q! Novosibirskka ketgan. Uzum obketgan.

Xurshida boshidan hushi uchib borayotganini his qilib turar, yuragi gursillab urar edi.

– Yolg'on! – U yer tepinib chinqirib yubordi. – Yolg'on! Yolg'on!

Keyingi daqiqada u vahshiylarcha kulayotgan xotinga tashlandi. Boshidagi sim ro'moliga chang soldi. Ammo, shu on iztirobga to'la bir chinqiriq yangradi-yu Xurshidaning qo'llari havoda muallaq qotib qoldi.

– Buvi! Buvijon! – Boyadan beri magnitofon oldida o'ralashib yurgan bolakay o'qdek otilib kelib, onasiga yopishdi. Shundagina Xurshida ayolning ko'zlaridan oqib tushayotgan yoshni ko'rdi. Ayol negadir kalovlanib o'rnidan turdi. Bir qo'li bilan bolaning boshini silay boshladi, bir qo'li bilan Xurshidaning yelkasidan quchdi.

– Peshonang sho'r ekan, singlim! Ko'zingga qarasang bo'lmasmidi? – Shunday dedi-yu, yelkaları silkinib, yig'lab yubordi.

O'sha kecha tun bo'yi ikki kundosh hasratlashib chiqishdi. Bola uxlab qolgan, uy nimqorong'i, ayolning



ovozi g'amgin, ammo o'ktam edi. U asli andijonlik ekan. Texnikumda o'qib yurganida Anvarning qo'lga tushibdi. Es-hushini yig'ib olguncha, Anvarning ikkinchi xotiniga aylanib qolibdi.

– Siz uchinchisisiz! – dedi u qandaydir kinoya-siz ohangda. – Xorazmda ham xotini bor. Ammo ishni pishiq qiladi. Zakonniy ajrashadi.

Xurshida ich-ichidan toshib kelayotgan yig'ini arang bosib yotardi. Zakonniy ajrashganining nima foydasi bor? Bu bilan dardi yengillasharmidi?

Anvar hech qanaqa olim emas, suratlash ekan. Goh u, goh bu institut laboratoriyasida suratlash bo'lib ishlab yurarkan. Kuzda allaqanday sheriklari bilan Sibir shaharlariga borib, uzum sotarkan. Manavi kooperativ uylar-u mashinalar, restoranlar-u dengiz sayohatlari shundan ekan. Xurshida bu gaplarning tush bo'lib qolishini juda xohlardi. Qani endi to'xtovsiz gapirayotgan mana shu xotin ham, divanda pishillab uxlayotgan anavi bola ham tush bo'lsa. Tush bo'lsa-yu u uyg'onib ketsa. Yo'q, tush bunaqa bo'lmaydi!

– Balki, biron narsa tama qilib keldi, dersiz. Yo'q, hech nima kerakmas. Toshkentda qarindoshlarimiz bor. Shularnikiga keluvdim. Bu gaplarni eshitib qolib, sizni ogohlantirib qo'ygim keldi. Agar yaxshi ko'rsangiz, mahkam ushlang. Anvar tullak yigit.

... Ona-bola zinadan tushib ketayotganida Xurshida birdan uyga yugurdi. Kecha bolakay o'ynagan yaponcha magnitofonni stoldan yulqib oldi-da, zinalardan chopib tushdi.

– Ma, Akbar! – dedi bolaga tutqazib. – Baribir shu... seniki.

Kundoshi qarshilik qilgan edi, qo'ymadi.

– Baribir menga kerakmas. Endi kerakmas.

Lovillab turgan gulxanga suv sepilsa nima bo'ladi? Achchiq, bo'g'uvchan hovur ko'tariladimi? Hozir shun-

day bo'ldi. Xurshidaning lovillab turgan muhabbatiga suv sepildi. U o'zining achchiq hovuriga o'zi bo'g'ilib qoldi. Nima qildi u? Nima qilib qo'ydi? Shirin gaplariga uchdimi? Mo'ylovigami? Bir savat guligami? Mashinasigami? Balki jaraq-jaraq pullariga uchgandir. Nimasiga uchdi? Hammasiga! Mashinasida kataysa qilish yoqarmidi? Yoqardi. Judayam yoqardi. Restoranlarga kirish, dengizga borib cho'milish, qorong'i laboratoriyaga kirib o'pishish yoqarmidi? Yoqardi. O'zi-ku surat-kashni aspirantdan, ucharni olimdan ajratolmas ekan, nega surishtirmadi? Nega onasi surishtiraman desa, bir chekkaga yig'ishtirib qo'ydi? Eskilik sarqiti, deb to'yga ham chandon aralashtirmadi. Eskilik sarqiti emish! Sarqit kim?! Oyisimi, o'zimi?! Oyisining ko'ngli bir narsani sezgandirki, oyoq tirab turib olgandir.

U Anvar kelsa nima qilishini bilmas edi. Albatta, bo'yniga olmaydi. Uylanganini ham, bolasi borligini ham aytmaydi. Ana o'shanda boplaydi. Shunaqa boplasinki, erkak bo'lganiga ming pushaymon qilsin.

Qiziq, Anvar hech nimadan bo'yin tovlamadi.

– Nima qipti? Avvalgi xotinlarim bilan zakoniy ajrashganman. Uzum masalasi... Nima, men o'g'irlik qilayapmanmi? Odamlarning hojatini chiqarayapman. Buyam savobli ish... Ilmiy ish ham bo'ppolar. Biron mirzaquruq domlaga qurug'idan cho'zsam, uch oyda nomzodlik dissertatsiyasini yozib beradi.

– Nega meni aldadingiz? – dedi Xurshida alamdand to'lg'anib.

– Qiziq ekansiz, to'yni tezlashtiring, degan menmi, sizmi?

Xurshida alam ichida uni tarsakilab yubordi, Anvar bir rangi o'chdi-yu, indamadi.

– Bo'ldimi? – dedi kulishga harakat qilib. – Alamingizdan chiqdingizmi endi?



Xurshida bu odam bilan o'rtalarida kattakon jarlik paydo bo'lganini his qildi. Bu jarlik ikkovlarini ikki sohilga uloqtirib tashladi. Kim bilsin, balki ilgari ham jarlik bo'lgandir-u, Xurshida ko'rlik qilib, narigi sohilga qadam bosgandir.

... Ayvon tomondan Qumri xolaning tovushi keldi.

- To'lqinjonning to'yi yurishib qoldi, ovsinjon! Shunaqa-yu, ko'nglim g'ashroq. Kelinning akasi icharkan. Otasiniyam og'zi shaloqroq deyishadi.

- Sinang, o'rgilay, obdan sinang. Qush uyasi-da ko'rganini qiladi. Keyin kuyib, alangasiga isinib o'tirmang, ovsinposhsha!

OQ BULUT, OPPOQ BULUT

Badiiy asar ham tirik inson kabi tug'iladi. Uning ham qismati bo'ladi... Bu hikoyaning tarixi qiziq. U bundan ko'p yillar avval yozilgan. Ammo, keyinchalik e'lon qilingan kitoblarga kiritilmagan. Sababi shuki, ko'p o'tmay yaratilgan «Ikki eshik orasi» romanida ham shunga o'xshash tasvir bor: ikki yigitchaning jonini garovga qo'yib, suvga kalla tashlashi manzarasi. Yozuvchi o'zini o'zi takrorlashga haqqi yo'q. Lekin bu hikoyadagi yechim, xulosa butunlay boshqacha. Asar bugungi kitobxonni ham hayajonga solishi, hayot va muhabbat degan sehrli narsa haqida o'ylashga undashiga umid qilaman.

MUALLIF

Samolyot yomg'irdan qorayib yotgan beton yo'lka-dan shiddat bilan yugurgilab bordi-da, birdan muallaq to'xtab qolgandek bo'ldi. Yomg'ir tomchilari muttasil chiziq tortayotgan illyuminator oynasidan tashqariga qaradim. Samolyot qiyalab uchib borar, yerdagi ulkan rezervuarlar, aeroportning yo'laklari lipillab ortda qolar, olisda esa, qorayib turgan o'rmon ko'zga tashlanar edi.

Zum o'tmay atrofni quyuyq tuman o'rab olgandek bo'ldi. Bunaqa paytda samolyot silkinaverib odamni bezor qiladi. O'zimni chalg'itish uchun boya aeroport-da olgan gazetani yana ko'zdan kechira boshladim. Ammo uni o'sha yerning o'zidayoq o'qib bo'lgandim. Shuning uchun hafsalasizlik bilan suyanchiqqa boshimni qo'yib, ko'zimni yumdim. Bilmadim, qancha fursat o'tdi, bir mahal yonbosh tomondan ayol kishining ovozi keldi:

- Gazetangizni ko'rib bersam maylimi?

Yonimga kelib o'tirgan ayolga e'tibor bermagan ekanman. Burilib qaradim. Qaradim-u, esankirab qoldim.

- Dilafro'z misiz? Nima qilib yuribsiz bu yerda?

U quralay ko'zlarini suzib, qandaydir bosiq, ammo o'ktam ovozda kuldi.

- Nima, samolyotda sizdan boshqa odam uchmasligi kerakmi?

- Yo'g'e, men... shunchaki, sizni bunaqa vaziyatda uchrataman deb, hech o'ylamagandim.

Dilafro'z tag'in o'sha, o'zining go'zalligini biladigan ayollarga xos bosiq, xiyol erkaroq ovozda kulib qo'ydi.

- Durust, tanidingiz... Men qarib qolgan bo'lsam kerak, deb qo'rquvdim... - U bir zum o'yga toldi-da, yana kulimsiradi. - Ko'rishmaganimizga ham o'n sakkiz yil bo'пти.

Men unga endi yaqindan, sinchiklab qaradim. Dilafro'z chindan ham ancha o'zgargan, to'lishib, qandaydir viqorli ayollarga o'xshab qolgandi. Faqat ko'zlari, kulganida ich-ichidan yonib ketadigan quralay ko'zlari, o'zining malohatiga ishongan ayollarga xos xotirjam kulgusi o'sha-o'sha edi. Hozir unga shuni aytishim kerakligini bilardim. Ammo, og'zimdan boshqa gap chiqib ketdi:

- Men sizni tushimda ko'rib turaman. Haliyam...

Ha, men uni hanuz tushlarimda ko'rib turishim rost edi. Men Dilafro'zni har gal bir xil tush ko'raman.



U oppoq ko'ylakda birdan paydo bo'lib qoladi. Quralay ko'zlarida o't yonib, allanimalarni gapiradi, kuladi... Keyin to'satdan g'oyib bo'ladi.

O'shanda, o'ninchi sinfda o'qib yurganimizda u kunora tushimga kirib chiqardi. Sochlari chiroyli turmaklangan, oppoq ko'ylakda, ko'zlarida tabassum... Butun maktabda eng chiroyli qiz shu - Dilafro'z edi. U boshqa maktabdan o'tgan yangi qiz bo'lgani uchunmi, bir-birini sensirab gaplashadigan sinfdoshlarning hammasi uni sizlab chaqiradi. Dilafro'z darsning birinchi kuni oppoq ko'ylak kiyib, eshikdan kirib kelganidayoq uni sevib qoldim. Kechalari uyquga ketish oldidan Xudodan yolg'iz bir narsani tilar edim. Uni tush ko'rsam, tushimda aqalli bir marta qo'lidan tutsam... Ertalab darsga borganda, o'zini ko'rganda esa undan qochishga urinar, xuddi arazlagan odamdek uzoqroqdan o'tishga harakat qilardim. Nazarimda, Dilafro'z osmon-u falakdan, oppoq bulutlar orasida suzib yurgan afsonaviy malakka o'xshar, unga gapirish, tikilib qarash gunoh edi men uchun.

Ochig'ini aytganda, sinfimizdagi bolalarning ko'pi oshiq edi unga.

Hatto, Abjal degan atanimiz ham Dilafro'zning sharpasini sezishi bilan muloyim tortib qolardi. Asli ismi Abdujalil bo'lsa ham fe'li yomonligidan Abjal deb laqab olgan bu bola qo'pol, to'nkamijoz edi. Ammo butun sinf undan hayiqar, allaqanday bezorilar to'dasiga qo'shilib yurishini bilardik. Abjal bilan faqat bitta bola - tulkidek ustomon Umar oshnachilik qilar, ikkovi doim birga yurishar, shuning uchun bolalar unga Dum deb laqab qo'yishgan edi.

Muhabbat odamni chalg'itadi, deyishadi. Ishonmayman. Muhabbat odamga mislsiz kuch-qudrat bag'ishlar ekan. O'sha yili shu qadar yaxshi o'qiy boshladimki, avvallari uch olsa ham kuyunmaydigan, besh olsa ham suyunmaydigan mendek beparvonning buncha-

lik bilag'on bo'lib qolganiga o'qituvchilar ham, uyda akalarim ham hayron edi. Men bo'lsam, darsda qoyilmaqom qilib javob berayotganimda besh olishni emas, Dilafro'zni qoyil qoldirishni o'ylardim.

Bitirish imtihonlari cho'zilgandan cho'zilib, hammamizning sillamizni quritib yubordi. Bolalar miyasi achib ketganidan nolir, bu azoblardan tezroq qutulishni tilar, men bo'lsam, imtihonlar yanayam cho'zilishini ichimdan orzu qilardim. Maktabni bitirsak, Dilafro'z bilan bir umr vidolashadigandek...

Esimda, o'sha kuni kimyo fani imtihonidan bir kun avval yig'ildik. Negadir o'qituvchimiz kelmadi. Ko'pchilik tarqalib ketdi. Saraton issig'idan qizib ketgan, bo'r isi anqib turgan sinfda o'n chog'li bola qoldik.

– Yaqinda imtihonlar tamom! – dedi bolalardan biri orzumandlik bilan. – Keyin hammamiz har qayoqqa husht!

Parta ustiga minib o'tirgan Abjal do'rillab kuldi.

– Biz qayoqqa ketsak ham Dilafro'zni obketamiz! – Bu gapni u shunchalik bepisandlik bilan aytdiki, o'rnimdan sakrab turib ketdim.

– Nima-a? – dedim cho'zib. – Sen...

Olib ketasanmi, deyishga tilim bormadi. Olib ketish u yoqda tursin, Dilafro'z mana shu Abjalning yoniga kelishini tasavvur qilishning o'zi dahshat edi men uchun.

Abjal boyagidan ham bepisandroq ohangda kuldi.

– Iye, sen nega jirillaysan? Eshitib qo'y! Men Dilafro'zxonni...

U yog'i qandoq bo'lganini bilmayman. Bir mahal ikkalamiz polda dumalashib aylana boshladik. Abjal sochimdan changallab turib, boshimni uch-to'rt yerga urgan edi, ko'z o'ngim qorong'ilashdi-yu, hech nima ko'rinmay qoldi. O'zimga kelganimda Nizom degan o'rtog'im suyab o'tirardi. Amallab o'rnimdan turdim. Og'zim negadir sho'rtang edi. Kaftim bilan artgan edim,



qo'lim qon bo'ldi. Abjal yo'l-yo'l ko'ylagining yirtilgan yoqasini g'ijimlaganicha kimyoviy formulalar yozilgan taxta oldida turar, hansirab nafas olardi.

- Agar yana bitta gapirsang, yo sen o'lasan, yo men! - Bu gapni shu qadar ishonch bilan aytdimki, atrofni o'rab turgan bolalarning nafasi ichiga tushib ketdi.

- Unaqa bo'lsa bir yoqlik qilish kerak bu masalani. - Boyadan beri oxirgi partada o'tirgan Dum sekin-sekin yurib yaqin keldi. Quvlik bilan hammaga bir-bir qarab chiqdida, yelkasini uchirib davom etdi. - Dilafro'zni Abjal yaxshi ko'rishidan xabarim bor edi. Endi Ergash yondan chiqqan yonqoziq bo'lib qoldi. - U menga imo qildi. - Yigitchasiga biron chora topish kerak endi.

Nizom rangi o'chib, uning oldiga bostirib bordi.

- Gapni aylantirma, Dum! Nima demoqchisan?

- Biron narsadan garov o'ynashsin, ora ochiq bo'ladi-*qo'yadi!*

- Masalan?

- Masalan... - Dum mushkul muammo qarshisida qolgandek, peshonasini tirishtirdi. - Masalan, Bo'rijarga kalla tashlashdan. Kim omon chiqsa...

- Dumingni likillatma, Dum! - Nizom nafrat bilan undan yuzini o'girdi. - Ergash yaxshi suzolmasligini bilib, jo'rttaga aytyapsan.

Men kaftim bilan og'zimni artgancha, ularning bahsini beparvo eshitib turardim. Go'yo bu gaplarning menga mutlaqo aloqasi yo'qdek. Faqat «Bo'rijar!» deyishganida bultur bir sinfdoshimiz temiryo'l ko'prigidan kalla tashlab, suvdan chiqmagani esimga tushdi. Uning jasadini bir haftadan keyin allaqaysi to'g'ondan topib kelishgan edi.

- Xo'sh, nima bo'пти? Garovni erkak kishi o'ynaydi. - Dum har ehtimolga qarshi Abjalning yaqinrog'iga borib, ovozini balandlatdi. - Yigit degan do'ppi tor kelganida viyt deb qochmaydi.

Sekin o'rnimdan turdim.

- Ketdik.

Nizomning rangi quv o'chib ketdi.

- Jinnimisan! Vey, ahmoq bo'ldingmi?

- Hozirmas, - dedi Abjal hamon ko'ylagining yirtig'ini g'ijimlarkan. - Ertaga soat o'nda, ko'prik ustida.

Dum qo'li bilan Nizomga imo qildi:

- Nizom sening sekundanting bo'ladi. Men Abjalga sekundantlik qilaman.

O'sha oqshom yarim kechagacha xayolan Dilafro'z bilan gaplashib yotdim. Qani endi bir marta ko'rsam, oxirgi marta ko'rib qolsam... Yo'q, u olisda edi. Oq, op-poq bulutlar ustida edi. Aksiga olib, o'sha kuni aqalli tushimga ham kirmadi.

Ertalab karaxt bo'lib uyg'ondim. Boshim lo'qillab og'rir, negadir xuddi yig'lagan odamdek ko'zim achishardi.

Ko'chaga chiqsam, darvoza oldida Nizom turibdi.

- Borma! - dedi qo'l siltab. - Bilasan-ku, Abjal bandit! Tegirmonga tushsa butun chiqadi. Nima, joningdan to'ydingmi?

Ko'nglimning bir chekkasida Nizom to'g'ri aytayotganini bilib turardim. Ammo, o'zim ham tushunib yetmagan qandaydir qaysar tuyg'u nuqul olg'a itarardi. Qaytaga yaxshi emasmi? Sen o'lib ketasan, Dilafro'z hammasini eshitib, zor-zor yig'laydi... Seni sevmaganiga, qadringga yetmaganiga pushaymon bo'ladi. Abjal-dan bir umr nafratlanib yuradi.

- Menga qara, Nizom, - dedim sovuqqonlik bilan. - Qo'rqayotgan bo'lsang bormay qo'yaqol, menga sekundantning keragi yo'q.

Nizom bora-borguncha meni ham, Abjalni ham, hamma g'alvani boshlagan o'sha Dumni ham so'kib bordi. Menga bu gaplar ta'sir qilmas, xayolim boshqa yoqda edi. Dilafro'z qayoqdaykin hozir? Nima qilayotganiyin?



Ko'prik ustiga yetib kelganimizda hech kim yo'q edi. Kun ertalabdan qizib ketgan. Yaltirab yotgan temiryo'l izidanmi, qoramoyga belangan shpallardanmi, chuchmal hid anqib, nafasni olgudek bo'lardi. Ko'prik chetiga o'rnatilgan liqildoq panjaraga suyanib, pastga qaradim. Yuqorida yoyilib oqayotgan suv shu yerga – temiryo'l ostiga kelganida keskin torayar, ikki cheti betonlab qo'yilgan o'zandan shiddat bilan oqib o'tib, narigi tomondan otilib chiqib ketar edi. Shuning uchun bo'lsa kerak, yuqoridan sarg'ayib kelayotgan suv narigi tomondan ko'piklanib, oppoq oqarib chiqardi. Jarning u yuzida sap-sariq qamishzor ko'zga tashlanar, yanayam nariroqda botqoqlik qorayib ko'rinardi. Terak bo'yi pastlikda ajdardek vishillayotgan Bo'rijarga qarashim bilan yuragim orqaga tortib ketdi.

– Qalay, yuraging po'killab qolmadimi?

Do'rillagan ovoz egasini tanib, burilib qaradim. Abjal bir qo'lida portveyn shishasi, bir qo'lini beliga tiragancha kinoyali iljayib turardi. Nariroqda esa, Nizom bilan Dum yuzma-yuz turishar, Nizom qo'lini paxsa qilib, jahl bilan allanimalarni tushuntirar edi.

– Ketar jafosida otib olasanmi? – Abjal shunday dedi-yu, shishani chaqqon ochdi. Boshi ustida baland ko'targanча, qulqillatib icha boshladi. U har yutinganida do'rdoq labining ikki chetidan qip-qizil vino sizib tushar, ko'ylagining yoqasidan toshib, pastga oqar edi. Turqi ko'zimga shu qadar jirkanch ko'rinib ketdiki, ijirg'anib yuzimni o'girdim.

Dilafro'zni shunga topshirib qo'yamanmi? Shungaya! Undan ko'ra bir marta emas, o'n marta cho'kkanim yaxshi emasmi? Abjal vinoni ichib bo'ldi-da, kaftining orqasi bilan labini artdi. Shishani uloqtirib yubordi. Shisha temiryo'l chetidagi qirrador toshlar ustiga tushib, chil-chil sindi.



- Qani, tashla tangani! - Abjal Dumga qarab qichqirdi. - Tashla, toleyimizni sinab ko'raylik!

Dum darrov jilpanglab yetib keldi.

- Mana bu 20 tiyinlik, - dedi qo'lidagi tangani ko'z ko'z qilib. - Qayog'ini tanlaysan?

Abjal kayfdan qizargan ko'zlarini suzib, qo'l silkitdi.

- Menga baribir.

- Sen-chi?

- Mengayam!

- Bo'lmasa bunday...

Uzoqdan eshitilgan gudok tovushi Dumning gapini bo'ldi.

- Shoshma, poyezd o'tib ketsin! - dedi u bilag'onlik bilan. - Hammasi qoidasi bilan bo'lishi kerak... Erkakchasiga...

Shiddat bilan kelayotgan teplovoz yaqinlashib qolganda yana bir signal berdi-da, vagonlarni sudragancha guldurab o'tib ketdi. Yo'l chetidagi mazut sachragan, qovjirab qolgan o'tlar silkinib-silkinib tag'in qaddini rostladi. Zum o'tmay pastda yana Bo'rijarning guvillashi eshitila boshladi.

- Gap bundoq, 20 tiyin deb yozilgan tomoni tushsa, Ergash birinchi bo'lib kalla tashlaydi. Orqasi tushsa - Abjal. - Dum shunday dedi-da, tangani chirillatib osmonga otdi.

- Mana, Nizom, sen ham ko'r! - Dum shpalga tushgan tanga ustiga engashdi. - Qarasang-chi!

Nizom ikki temiryo'lning qoq o'rtasida karaxt bo'lib turar, chamasi, bu garovning shunchaki o'yin emasligiga haliyam ishonmas edi. Men bo'lsam allaqachon hukm qilingan odamdek xotirjam edim.

- Mana, o'zing ko'r! - dedi Dum negadir quvonib. - Chuv tushdi. Birinchi bo'lib Ergash tashlaydi.

- Bekor aytibsanlar! - Nizom jon holatda baqirib yubordi. - Senlar Ergashni o'ldirmoqchisan!



Men qizib yotgan relsga o'tirdim-da, indamay tuflimning bog'ichini yecha boshladim. Paypog'imni yechayotganimda negadir Nizom ham, u bilan g'ijillashayotgan Dum ham jimib qolishdi. Tuflimni bir chekkaga qo'yib, o'tirgan joyimda burilib qardim-u behush odamdek angrayib qoldim. O'n qadamcha narida Dilafr'o'z turardi. Xuddi o'sha - tushlarimda ko'rgandek oppoq ko'ylak kiygan, sochlari chiroyli turmaklangan Dilafr'o'z turardi. U, oq tuflisi bilan shpallarni bitta-bitta bosib, yaqin kela boshladi. Nima bu? Oppoq bulutlarning menga qilgan so'nggi saxovatimi?

- Tinchlikmi? - dedi u yaqin kelib.

- Tinchlik, - Dum noqulay iljaydi. - Cho'milmoqchimiz.

Dilafr'o'z menga o'girildi.

- Ergash, siz ham cho'milmoqchimisiz?

Men shundagina o'zimga keldim. Uning ro'parasida yalangoyoq, bema'ni alpozda o'tirganim uchun mulzam bo'lib, sekin o'rnimdan turdim.

- Shunaqa, - dedim iloji boricha sovuqqon ohangda, - cho'milmoqchiman.

Dilafr'o'z keskin Abjalga burildi.

- Nima, men ko'chada tushib yotgan chaqamanmi, orqamdan garov o'ynaysizlar?!

Dilafr'o'z Abjalga gapirdi-yu, mening ichim muzlab ketdi. Uning bu qadar shiddatli ohangda gapirganini hech eshitmagan edim. Ko'zimni qayoqqa yashirishni bilolmay qoldim.

- Kim yetkazdi? - Abjal labini bir chekkasi bilan iljaydi. - Hech kim sizni chaqirgani yo'q-ku!

Abjalning Dilafr'o'zga kinoya qilishi vujudimni qaqshatib yubordi.

- Menga qara, o'v! - dedim ovozim titrab. - Gapni ko'paytirma. Boshladik!

Abjal oyog'ini rels ustiga qo'yganicha tuflisining bog'ichini yecha boshladi. Shu payt hech kutilmagan voqea bo'ldi. Dilafro'z Dum bilan Nizomning orasidan o'tdi-da, Abjalning yelkasiga qo'lini qo'ydi.

- Quloq soling.

Abjal boshini ko'tardi.

- Xo'sh?

- Men... - Dilafro'z Abjalning boshiga xiyol egildi. Ko'zlarida allaqanday o't yonib turardi. - Men sizni yaxshi ko'raman. Shuni bilmochimidingiz?

Quloqlarim shang'illab, ko'z o'ngim qop-qorong'i bo'lib ketdi. G'ira-shira tumanlik orasida Abjalning bir zum angrayib qolganini, keyin qaddini rostlaganini ko'rdim. Yuragim gursillab urayotganini, oyoqlarimdan mador ketib borayotganini sezib turardim.

Zum o'tmay qirrador toshlar ustiga cho'kkalab qoldim. Kechalari tushimga kirib chiqadigan Dilafro'z shumi? Xayolimda bulutlar orasida suzib yuradigan Dilafro'z shumi? Hozirgina osmonda uchib yurgan Dilafro'z birdan yerga tushdi. Yo'q, yerdan ham pastroqqa tushib ketdi... Ana, u ketyapti.

Abjalning, hamma yomon ko'radigan, hamma jirkanadigan Abjalning qo'lidan tutib ketyapti! Bundan chiqdi, Abjal kecha bekorga gapirmagan, bundan chiqdi ilgariyam...

Abjal uning oppoq bilagidan tutib borar, u esa tas-madek rels ustidan dorbozlarga o'xshab ehtiyotkorlik bilan muvozanat saqlab yurib ketar edi. Go'yo bir umr shunday yuradigandek. Go'yo Abjal bir zum qo'lini qo'yib yuborsa, yiqilib ketadigandek. Bir necha qadam yurishgandan keyin u orqasiga burilib qaradi. Keyin yana... Men yuzimni chirt o'girdim-u, boshimni changallab qoldim.

Anchadan keyin hushim o'zimga keldi. Ro'paramda Nizom turardi. U aftimga tikilib turdi-da, qandaydir quruq ohangda so'radi:



- Qalay, o'lishingga arzirkanmi?

- Senga nima! - dedim jinnilardek baqirib. - Sening nima ishing bor? Yo'qol, toshingni ter!

Ertasiga kimyo imtihonidan uch oldim. Chiqsam, maktab darvozasi oldida yaproqlarini chang bosgan olcha tagida Dilafro'z iljayib turibdi. Ko'zimga shu qadar xunuk ko'rinib ketdiki, yuzimni teskari o'girdim. Shitob bilan o'tib ketayotgan edim, chaqirdi:

- Ergash...

- Nima! - dedim baqirib. - Abjal kamlik qilib qoldimi? Birpas sabr qilsang chiqadi! - Shunday dedim- u, yugurib ketdim.

Keyin... hammasi tamom bo'ldi. Maktab ham. Muhabbat ham... Toshkentdek shahri azimda institutga kirishga ko'zim yetmasdi. Omadim chopdimi, yaxshi tayyorgarlik ko'rdimmi, harqalay Temiryo'l transporti injenerlari institutiga kirdim. Ora-chora Nizomdan xat kelib turardi. Ikki marta Dilafro'z seni so'radi, adresingni beraymi, degan mazmunda ham yozdi. Ko'nglimda quvonchga o'xshash bir nima yilt etgandek bo'ldi-yu, o'sha zahoti so'ndi. Uning Abjal bilan yetaklashib ketayotgani, men bo'lsam ahmoqona bir alpozda temiryo'l chetida angrayib o'tirganim ko'z o'ngimga kelib, aravasini tortsin degan mazmunda javob yozib yubordim. Shunda ham har gal uni eslasam, yuragimning bir cheti jiz etib qo'yardi... Bora-bora jizillamaydigan bo'ldi... To'rtinchi kursni bitirgan yilim uylandim. Shunda ham qachondir ko'ngil qo'ygan kishingni unutish og'ir bo'larkan, uning qismatiga befarq qaray olmas ekansan. Dilafro'z Andijon Tibbiyot institutida o'qiyotganidan xabarim bor edi. O'sha yili u ham turmushga chiqqanini eshitdim. Yo'q, yuragimda rashk yoki iztirob emas, o'kinchga o'xshashroq bir narsa uyg'ondi. Uyg'ondi-yu, so'ndi. Faqat bir narsaga hayron qoldim. Dilafro'z Abjalga emas, boshqa yigitga turmushga chiqibdi...



Keyin bular ham unutildi. Faqat onda-sonda tushlarimga oppoq ko'ylak kiygan Dilafro'z kiradigan bo'ldi.

O'n sakkiz yil oz muddat emas. Dilafro'z chindan ham o'zgargan, ammo o'ktam kulgisi, quralay ko'zlarining kiborona boqishi o'sha-o'sha edi.

- Men sizni tushimda ko'rib turaman, - deb takrorladim uning ko'ziga tikilib.

- Yo'g'e! - Dilafro'z ko'zlaridan o't chaqnaib kuldi. - Nahotki?

- Bu gapni sizga yoqish uchun aytayotganim yo'q. Bor gap shu.

- Qarang-a, men shuncha harakat qilsam ham siz sira tushimga kirmaysiz.

Bu gapni u yarim hazil bilan aytdi. Biroq, mening ko'z o'ngimda yana o'sha sovuq manzara jonlandi. Uning Abjal bilan yetaklashib ketgani-yu, men ayanchli qiyofada termilib qolganim. Harchand o'zimni tutishga urinsam ham bunday pallada aytish mumkin bo'lmagan eng ahmoqona gap og'zimdan chiqib ketdi:

- Abjalni hech ko'rasizmi?

U yarq etib qaradi.

- Kimni-i-i? - dedi cho'zib.

Kuldim.

- Abjalni-da! Esingizdan chiqdimi?

Dilafro'z ko'zimga uzoq, sinovchan tikilib turdi-da, negadir istehzoli kuldi.

- Boshimga uramanmi uni?! - dedi qoshini chimirib.

Esankirab qoldim.

- Axir o'shanda...

Dilafro'zning ko'zlariga sezilar-sezilmas iztirob sharpasi soya solib o'tgandek bo'ldi. Biroq, zum o'tmay kulimsirab so'radi:

- Doktorlik ishingiz bitib qoldimi?

- Siz... siz qayoqdan bilasiz? - dedim battar hayratlanib.



- Men shunaqa bilag'onman! - Uning gap ohangida yashirin istehzo bor edi. - Hammasini bilaman! Qachon nomzodlik dissertatsiyasini yoqlaganingizni, Guli bilan to'yingiz o'n to'rtinchi iyun, shanba kuni bo'lganini. To'ng'ich o'g'lingiz may oyida tug'ilganini... Xotiningiz hamshira bo'lib ishlashini... Aytaveraymi? - U kuldi. Ammo bu safar kulgusida o'ktamlilik yo'q edi. Buni o'zi ham sezdi shekilli, yuzini o'girib, boshini quyi soldi...

Vujudim birdan bo'm-bo'sh bo'lib qoldi. Samolyot hamon guvillab uchib borar, nazarimda mening qalbimda ham allanima guvillab junbushga kelgan edi...

Nimaga u sening hayotingni miridan-sirigacha biladi? Ilmiy ishingniyam, qachon uylanganingniyam... Nimaga? Nega u Abjalning nomini eshitganda ijrig'andi? Demak, Abjaldan nafratlanar ekan-da?! Xo'sh, o'shanda ko'prik ustida o'zingni ayanchli qiyo-fada qolib ketganingni o'ylaysan-u, nega Dilafro'zni o'ylamaysan? O'shanda Dilafro'z uchun, maktabning eng go'zal, eng mag'rur qizi uchun o'zi yomon ko'rgan, o'zi jirkanadigan odam bilan qo'l ushlab ketish oson bo'lmagandir? Kim uchun qildi bu ishni? Shoshma... o'shanda rels ustida amallab muvozanat saqlab ketayotganida nima uchun orqasiga qayta-qayta termilib qaradi? Balki o'shanda uning ko'zlarida ingragan izti-robini payqamay qolgandirsan? Balki ertasiga maktab darvozasi oldida seni kutib turganida hammasini tu-shuntirmoqchi bo'lgandir? Sen bo'lsang, uni haqorat qilib, jo'nab qolgansan. U shundayam seni kechirgan. Bo'lmasa, nima uchun Nizomdan qayta-qayta surishtir-di seni? Nimaga sen bilan uchrashishni tiladi? Nimaga? Nimaga xotiningdan tortib bolangning tug'ilgan kuniga-cha biladi? Nimaga? Nimaga?

Bir-biridan achchiq, bir-biridan armonli savollar ketma-ket yopirilib kelar, samolyot motorining guvul-lashi, miyamda charx urayotgan savollar - hammasi



aralash-quralash bo'lib, vujudimni larzaga solar, Dilafro'z bo'lsa hamon nariyoqqa qarab o'tirar edi. Men uning yuzidagi ifodani aniq ko'rmasdim. Ammo, ko'rmasam ham o'zimning bepisandligim tufayli, o'zimning befahmligim tufayli shuncha paytdan buyon payqamay kelgan tuyg'ularni endi aniq sezib turardim. Faqat... faqat endi kech bo'lgandi. Ajab, sendek olim, sendek zukko erkakning bir ayol qalbini tushunishi uchun o'n sakkiz yil kerak bo'libdi! O'shandayam tasodifan, to'satdan... Demak, shuncha yillardan beri bejiz tushlaringga kirmagan ekan-da?!

Sen bo'lsa... Sen galvars bo'lsa...

Dilafro'z hamon boshini quyi solib, nariyoqqa qarab o'tirar, nazarimda u yana o'sha oq, oppoq bulutlar orasida uchib yuradigan malakka aylanib qolgandi...

QUYOSH TAROZISI

Murodjon bugun tag'in kech qoldi.

Nasiba deraza ro'parasidagi pastak yumshoq kresloda o'tirar, oqshom tushib qolgan edi. Kelin tushgan uyning fayzi boshqacha bo'ladi. Derazalardagi nafis darpardalar, oyoq ostidagi cho'g'dek gilamlar, devorda ohista chiqillab turgan kattakon osma soat, naqshinkor arabi garnitur - hammasi bu xonadonda yaqinda to'y bo'lganidan darak berib turardi. Narigi uyda qaynisi televizorni baqirtirib futbol ko'ryapti. Hali qaynasi egachisinikiga ketdi. Umuman, ularning xonadoni gavjum. Ammo, Murodjon yonida bo'lmaganidan keyin Nasiba baribir yolg'iz...

Murodjon keyingi paytda aynidi. Avvallari ishdan chiqqa solib uyga yugurardi. Yo'q, keyinchalik tez-tez kechikadigan, ba'zan yarim kecha qilib keladigan odat chiqardi. Tag'in topgan bahonasi bitta! Navbatchilik qilarmish. O'lar endi, har kuni bitta odam navbatchilik



qilaversa. Navbatchilik bahona, diydor g'animat bo'lmasin tag'in.

Nasiba devordagi soatga qaradi. To'qqizdan oshibdi. Tashqarida qorong'i quyuqlashib borar, allaqayerda qurbaqa qurillardi... Bir vaqtlar Murodjon ikkovlari bog'larda ataylab kun botishini kutib o'tirishar, oqshom quyuqlashib ketganidan keyin o'pishishardi.

Ularning tanishuvi g'alati bo'ldi. Nasiba bilim yurtining to'rtinchi kursida o'qirdi. Qishda shamollab qoldi. Bir-ikki kun parvo qilmay o'qishga qatnab yuraverdi. Ammo kechasi to'satdan isitmasi ko'tarilib ketdi. Dadasi bilan oyisi qo'rqib ketishdi. Qo'shning mashinasida kasalxonaga oborishdi. O'pkasi qattiq shamollagan ekan. Uni Murod Vohidovich degan do'xtir davoladi. Nasiba ilgariyam betob bo'lgan, vrachlarga qaratgandi. Ammo mana shu baland bo'yli, qotmadan kelgan vrachning qo'li badaniga tegishi bilan negadir qamchi yegan otdek seskanib ketdi. Narigi karavotda yotgan xotining holatini sezdi. Piqillab kulib yubordi. Do'xtir zahargina ekan.

- Xotirjam bo'ling, ko'zim uchib turgani yo'q, - dedi qovog'ini solib. - Chuqur nafas oling...

Nasiba sog'ayib chiqib ketguncha ham Murod Vohidovich bilan tuzuk-quruq gaplashmadi. Ayniqsa, uning qosh-ko'zlari popukdek Marziya degan hamshira qiz bilan ochilib-sochilib gaplashib turganini bir-ikki ko'rganidan keyin o'zini butunlay bepisand tutadigan bo'ldi. Agar Dilfuzaning to'yida yana uchrashib qolishmasa, balki unutilib yuborgan bo'larmidi...

Dilfuza - Nasibaning jonajon o'rtog'i. Shu qiz turmushga chiqadigan bo'ldi-yu, ZAGSdan o'tish marosimiga Nasiba ham bordi. To'g'risi, dugonasining baxtiga juda havasi keldi. Umrida bunaqa tantanani ko'rmagan edi. Qiz tomon salkam yigirma kishi bo'lib borishdi. Kuyov tomondan ham ancha yigitlar keldi.



ZAGS mudirasi kelin-kuyovni qutlab, nutq so'zladi. Kuyov Dilfuzaga brilliant sirg'a, oltin uzuk hadya qilganida hamma qarsak chalib yubordi. Nasiba kuyov tomondan kelgan yigitlar orasida turgan Murod Vohidovichni tashqariga chiqishganidan keyingina ko'rdi. Doim xalalda yurgani uchunmi Nasiba e'tibor bermagan ekan. Bu gal yarashiqi kiyinib olgan, sochlarini silliq taragan, galstuk taqqan Murodjon uning ko'ziga cho'g'dek ko'rindi. Bosh silkib, salom berdi. Murodjon shu ondayoq uning yoniga keldi.

– Siz kelin tomonmisiz? – dedi uning qo'lini ohista siqib. Nasiba indamay bosh silkidi. – Men kuyov tomonman. Demak, quda ekanmiz... – Murodjon kulib qo'ydi.

Yo'q, u ko'p ham zahar emas ekan. Mashinada shahar aylanishganida ham, «Lazzat» kafesida o'tirishganida ham Nasibaning ko'nglini ovlashga harakat qildi. Kafedan chiqishganida Murodjon jindek konyak ichib olgan edi. Hamma hamma bilan, u Nasiba bilan.

– Yaxshimi? – dedi Murodjon. Nasiba tushunmadi.

– Nima yaxshimi?

Murodjon kelin-kuyov tomonga imo qildi.

– Shunaqa dabdabalar yoqadimi sizga?

– Albatta! – Nasiba yelkasini qisdi. – Umrida bir marta bo'ladigan to'y...

– Menga yoqmaydi. – Murodjon jilmaygan ko'yi iltimos qildi: – Kuzatib qo'ysam maylimi? Baribir, hozir hamma tarqab ketadi.

Nasiba indamadi...

Ular tez-tez ko'rishib turadigan bo'lishdi.

Bir kuni ikkovlari dalaga chiqishdi. Shunchaki aylanib kelish uchun. Shahar chetidagi xo'jalikka qatnaydigan avtobusga o'tirishdi-yu, halqa yo'dan o'tgandan keyin duch kelgan bekatda tushib qolishdi. Yoz quyoshi olis ufqda olovli bir tumanlik ichiga botib borardi, Murodjon quyoshga tikilganicha, chuqur o'yga



tolgan edi. Uning shu o'tirishi Nasibaga nima uchundir g'amgin ko'rinib ketdi.

– Nimani o'ylayapsiz? – dedi uning yelkasiga kaftini qo'yib.

– O'ylayotganim yo'q. Orzu qilyapman, – dedi Murodjon botib borayotgan quyoshdan ko'z uzmay. – To'ydan keyin ikkalamiz dengiz bo'yiga borsak. Mayli, qaysi dengiz bo'lsa ham... Oy chiqib turgan bo'lsa. Ikkalamiz qirg'oqda shundoq o'tirib, oydinda tovlanib turgan dengizni tomosha qilsak...

Nasibaning yuragi quvonchdan orziqib ketdi. Shirin jilmayib, uning yelkasiga bosh qo'ydi.

Keyinchalik u o'sha – Murodjon aytgan manzarani ko'p o'ylaydigan bo'ldi. Umrida dengizni ko'rmagan edi. Ammo endi shovullab turgan dengiz ko'z o'ngiga aniq keladigan bo'ldi. Ana, tip-tiniq to'lin oy nurida dengiz oynadek yaraqlab turibdi. To'lqinlar shovullab qirg'oqqa uriladi. Dahshatli guvullab suron soladi. Ammo, u qo'rqmaydi. Uning yonida Murodjon bor. U Murodjonning ko'ksiga boshini qo'yib o'tiradi. Murodjonning yuragi bir me'yorda gurs-gurs uradi. Nasibani allalagandek bo'ladi.

Turmushga chiqayotgan qizning orzusidek afsonaviy narsa bo'lmaydi. Nazarida, to'y o'tishi bilan o'zga bir olamga kirib qoladigandek, xuddi bir sayyoradan boshqa sayyora uchib ketayotgandek tuyuladi. Nasibani ham shu olam asir etgandi. Agar o'zi oyisiga shipshitib qo'ymaganida, Murodjon yuborgan sovchilar dadasiga yoqmasligi tayin edi. Avvalo, Murodjonning otasi yo'qligi qiz tomonga unchalik ma'qul kelmadi. Qolaversa, Nasiba besh o'g'il orasida yolg'iz edi. Dadasi qiziga o'zgacha mehr qo'ygan. Ko'p yillardan buyon advokat bo'lib ishlaydi. Topganini bitta qizidan ayarmidi? Kuyov tomonning qo'li qisqaroq ekan. Kuyov bir o'zi ishlasa, tag'in ukasi, singlisi bo'lsa... Nasiba bunisini

ham o'z zimmasiga oldi. Bir kuni gap orasida Murodjonning ko'nglini og'ritmaydigan qilib qistirib ketdi:

– Dadamlar juda qiziqdar-da, Murodjon aka. Sen yolg'iz qizimsan, deydilar. Mendan orzu-havaslarini ko'p emish. Esingizdami, Dilfuzaning to'yi zo'r bo'luvdi-a?

Murodjon uni yupatdi:

– Ko'nglingiz to'q bo'lsin. Uyaltirib qo'ymayman.

Chindan ham Nasibaning dadasi kuyov tomondan xursand bo'ldi. Nasiba Dilfuzaga havas qilgan edi. Xuddi o'shanday mashinada sayr qilishdi, xuddi o'sha «Laz-zat» kafesiga kirishdi. Chiqib kelishayotganida u Murodjonning qulog'iga shipshidi.

– Yaxshimi?

– Nima? – dedi Murodjon.

– Mana shunaqa dabdabalar yoqadimi sizga?

Murodjon jilmayib, uning belidan quchdi.

– Qanaqa bo'larkan! – dedi Nasiba barmog'i bilan po'pisa qilib.

To'y nihoyatda xushchaqchaq o'tdi. Murodjon bilan birga ishlaydigan Islom aka degan pak-pakana odam bor ekan. Shu kishi tamadalikni ayniqsa, bopladi. Shunaqa qiziq gaplar aytdiki, to'yga o'z-o'zidan fayz qo'nib, hammaning qulfi dili ochilib ketdi. Ammo Nasiba o'zga olamga – sirlil olamga kirib qolgani yo'q. Hayot o'z yo'lida davom etardi. Murodjon har kuni ishga o'tlanadi. Nasiba nonushta tayyorlaydi, qo'lga dazmollangan ro'molcha tutadi, keyin qaynisi bilan qaynsinglisi maktabga ketadi. Undan keyin qaynanasining choy-nonini tayyorlab beradi-da, o'zi ham ishga jo'naydi. Kunlar xuddi mut-tasil aylanayotgan globusga o'xshaydi. Har kuni o'sha manzara...

Eng yomoni bu emas. Eng yomoni shuki, Murodjon aynidi. Nasiba buni darrov sezdi. To'ydan keyin ikki hafta o'tmay, navbatchi edim, deb kech keldi. Keyin haftada ikki martadan navbatchilik qiladigan bo'ldi. Bora-bora



kunora yarim kecha qilib keladigan odat chiqardi. Nasiba gapirsa, teskari qaraydi. «Ishim ko'p, nima qilay?» deydi. Avvaliga Nasiba to'y tashvishlari bilan charchagandir, deb o'ylagandi. Yo'q, bu yerda bir sir bor. Murodjon birinchi marta navbatchilikni bahona qilgandayoq Nasibaning ko'z o'ngiga qilpanglab turgan Marziya kelgan, yuragi jizillab ketgan edi. Keyin shubhalari yanayam kuchaydi. Bir kuni qaynanasiga sekin gap ochgan edi, nasihat eshitdi: «Erkak kishi tirikchilik deb yuradi-da, bolam, yuragingizni keng qiling», – deb yupatdi.

Tirikchilik emish. Nima yetishmaydi! Ro'zg'ori but bo'lsa, hamma narsa yetarli bo'lsa, tag'in nima kerak? Yo'q, boshqa gap bor. U kishi ayshini qilib yuradilar, Nasiba sho'ppayib uyda o'tiradi. Mana hozir ham.. Nima, yerdan chiqqanmi?!

Uning xo'rliigi keldi. Tag'in dengiz emish. Oydin kechalar emish!

U o'rnidan turib ketdi. Deraza oldiga keldi. Tashqari qorong'i bo'lib ketgan, ko'chadan ora-chora mashinalar guvullab o'tib qolardi. Nima qilsin? Uyiga borsinmi? Juda yaxshi bo'ladi-da! Murodjon kelsaki, uyda Nasiba yo'q. Ha, zir yugurib qolmas ekan-a! O'shanda biladi sayoq yurish qanaqa bo'lishini!

U beixtiyor toshoyna ro'parasiga keldi. Oynadan qiyg'och qoshlari chimirilgan, surma tortilgan ko'zlarida ehtiros yashiringan tiniq chehrali qiz qarab turardi. U, o'zining aksiga o'zi bir zum tikilib turdi-da, sochini chaqqon turmakladi. Qavib tikilgan neylon xalatini yechib, atlas ko'ylak kiydi. Hozir ayni vaqti-da! Qaynanasi yo'q, birov yo'lini to'smaydi. U ayvonga o'tib, hovliga tushdi. Ayvon peshtoqidagi lampochka yorug'ida hovlidagi atirgullar sokin, xayoliy tovlanib turardi.

U tez-tez yurib, darvoza oldiga keldi. Bu xonadondan bir umrga chiqib ketayotgandek, xo'rsinib eshikni ochdi. Tashqariga chiqdi-yu, uyiga borolmasligini

daf'atan tushundi. Yo'q, dadasi darrov sezadi. Bema-halda borganidan tushunadi. To'y aniq bo'lganida, ol-diga o'tqazib qo'yib, lo'ndagina qilib tushuntirgan edi. O'zing xohlab qilyapsan shu ishni, bilib qo'y, to'ydan ke-yin mayda-chuyda gaplarni ko'tarib keladigan bo'lsang, dilingni siyoh qilib qo'yaman.

O'sha so'zlar qulog'i ostida tag'in jaranglagandek bo'ldi-yu, bir zum to'xtab qoldi. Lekin shu ondayoq boshqa bir fikrdan ko'ngli yorishib ketdi. Ishxonasiga boradi! Qani ko'rsin-chi, qanaqa navbatchilik qilayot-gan ekan, Murod Vohidovich! Kim uni har kuni yarim kechagacha olib o'tirar ekan. Boshliqlarimi yoki anovi ko'k ko'z Marziyami?

U duch kelgan mashinaga qo'lini ko'tardi. Oppoq «Jiguli» ancha nariga o'tib to'xtadi.

- Beshinchi kasalxonaga! - dedi Nasiba orqa o'rindiqqa o'tirib.

O'rta yoshlardagi kishi bir zum ikkilanib turdi-da, indamay yo'lga tushdi.

Nasiba bunaqa paytda kasalxonaga kirish qiyin-ligini bilardi. Yo'l-yo'lakay qorovulga nima bahona qilishni o'ylab bordi. Lekin uning omadi chopdimi, bu yoqdan qorovulxonaga kirishi bilan u yoqdan «Tez yordam» mashinasi chirog'ini lopillatib kelib qoldi. Qorovul chol oqsoqlanib borib panjarali darvozani ochguncha, Nasiba lip etib ichkariga kirib oldi. Hat-to, kinolardagi singari chaqqonlik qilgani uchun qu-vonib ham qo'ydi. Ana, o'sha birinchi qavat, terapiya bo'limi. U oynavand eshikni ochib, yop-yorug' ay-vonga kirdi. Vestibyul kimsasiz, chekka-chekkadagi skameykalar bo'sh edi. Nasiba yuragi gupillab urgan-cha to'xtab qoldi. Hozir xuddi o'sha Marziyaga duch kelsa nima bo'ladi?

U endi yo'lak tomon yurgan edi, oq xalat kiygan no-tanish qiz ichkaridan yugurib chiqdi.



- Kim kerak sizga? - dedi qoshini chimirib. - Hozir otboy bo'ladi.

- Navbatchi vrachni chaqiring. - Nasiba ataylab Murodjonning otini aytmadi.

Hamshira qiz unga boshdan oyoq yana bir qarab chiqdi-da, ichkari kirib ketdi. Nasiba xarchand beparvo bo'lishga urinmasin, yaxshi ish qilmaganini endi tushundi. O'zidan o'zi ijirg'ana boshladi. Nima keragi bor edi shu yoqqa kelib? Murodjon nega kelding desa, nimani bahona qiladi? Sizni sog'inib keldim, deydimi?

Yo'lakdagi eshiklardan biri sharaqlab ochildi. Nasiba shu yoqqa qarab pildirab kelayotgan oq xalatlilik pakana kishini ko'rib, esankirab qoldi. Bu - ularning to'yida ko-sagullik qilgan xuddi o'sha Islom aka edi.

U yaqin kelib salomlashdi.

- Ha, kelin? - dedi qandaydir quruq ohangda. - Kuyovni izlab kepsiz-da!

Nasiba juda hijolatli ahvolda qoldi.

- Shundoq o'tib ketayotuvdim, - dedi ovozi zo'rg'a chiqib. - Murodjon akam, navbatchiman, degandilar.

- Murodjon akangiz navbatchi emas! - dedi Islom aka uning gapini bo'lib.

Nasiba yarq etib qaradi.

- Kecha... - dedi tutilib.

- Kechayam dejur bo'lganmas! - Islom aka tag'in uning gapini kesdi. Nasibaga bu odamning gapidan ko'ra, so'zlash ohangi og'ir botdi.

- Kechirasiz, - dedi kinoya bilan. - Bo'lmasa siz bilarsiz qayoqda yurishlarini?

- Bilaman! Xohlasangiz, oborishim mumkin.

- Mayli. Men ham bilib qo'ysam zarar qilmas.

- Hovliga chiqib turing. Men hozir... - Islom aka shunday dedi-yu, o'zining pakanaligi uchun yer aybdordek qars-qurs yurganicha, ichkari kirib ketdi.

Nasiba hovliga tushdi. Qandaydir mavhum o'ylardan ko'ngli bo'm-bo'sh bo'lib, sekin-sekin darvoza tomonga yura boshladi. Qiziq, bu nimasi? Nega bu odam u bilan bunaqa gaplashadi? O'tqazib qo'ygani bormi?

Uning orqasidan kelgan mashina g'iyqillab to'xtadi.

– Chiqing, kelin!

U Islom akaning ovozi tanib, burilib qaradi. To'rt-besh qadam narida sutrang «tez yordam» mashinasi to'xtagan. Islom aka avtobus eshigini qiya ochib, boshini chiqarib turardi. Nasiba ikkilanib, mashinaga chiqdi. Shu ondayoq dimog'iga dori hidi urildi. Mashina o'rtasiga oq choyshab yopilgan yig'ma karavot o'rnatilgan ekan. Nasiba eshik oldidagi ixcham o'rindiqqa o'tirdi. Islom aka mashinaning narigi biqinidagi o'rindiqqa cho'kdi.

– Qayoqqa boramiz o'zi? – dedi Nasiba unga tezgina qarab olib.

– O'zingiz aytdingiz-ku! Murod Vohidovichning oldiga, – Islom aka haydovchi o'tirgan kabina tomonga engashdi.

Shundagina Nasiba haydovchi kabinasining devorida tuynukcha borligini ko'rdi.

Mashina bir silkindi-yu, shiddat bilan yurib ketdi. U ro'parasidagi Islom akaga shubhalanib qarab qo'ydi. Islom aka o'rindiq yonidagi tutqichni ushlagancha, ko'zini lo'q qilib o'tirar, shiftdagi chiroqning xira yorug'ida yuzidagi ifodani payqash qiyin edi. Nasiba beixtiyor ko'zini olib qochdi. Derazadan tashqariga qaradi. Mashina chiroqlar marjoni lovillab yotgan ko'chadan yelib borardi. Ancha yurishdi. Islom aka hamon miq etmay o'tirar, Nasiba uning o'ziga tikilib boratyoganini bilar, shuning uchun ataylab ko'chadan ko'z uzmasdi. Bir mahal shahar chekkasiga chiqib ketishayotganini ko'rdi-yu, xavotirga tushib qoldi. Ana, Qo'yliq bozorining darvozasi. Naryog'i dalalar... Ana, qop-qorong'i dala yo'liga



burilishdi. Nasiba, yuragi gursillab urgancha, o'rnidan turib ketdi.

– Menga qarang, qayoqqa ketyapmiz o'zi? – dedi tahdid bilan. – To'xtating!

Xira chiroq yorug'ida Islom aka kinoyali kulib qo'ygandek bo'ldi.

– Mana, yetdik.. Hozir.

Mashina g'iyqillab tormoz berdi. Nasiba eshik tutqichini siltab ochib yubordi. Shu ondayoq ichkariga to'zon yopirilib kirdi. Yerga sakrab tushdi-yu, tuflisi to'pig'igacha tuproqqa botib ketdi. Islom aka eshikdan boshini chiqarib, qorong'i bo'shliqqa qarab qichqirdi:

– Mashinani bir soatdan keyin yuboraman!

Mashina orqasi bilan tisarilib, bora-bora katta yo'lga burildi.

Nasiba qop-qorong'i zulmatda, tuproq ko'chaning qoq o'rtasida garang bo'lganicha turib qoldi. Vahima ichida atrofga alangladi-yu, yigirma qadamcha naridagi chiroqqa ko'zi tushdi. Yong'oq shohiga kattakon lampochka ilib qo'yilgan, uning atrofida parvonalar muttasil aylanardi. Shundagina u yo'lning o'sha tomonida devori chala tiklangan yakkam-dukkam uylar borligini payqadi. Ular qorong'ida qandaydir sirli, vahimali tuyulardi. Nasiba lampochka ostida allakimning sharpasini ko'rdi. Boshiga qiyiqchani chamberak qilib bog'lab olgan, maykachan odam bir qo'lida g'isht qolipni ushlaganicha shu tomonga qarab turardi. U bir zum tikilib turdi-da, qichqirib yubordi:

– Nasi!

Nasiba erining tovushini taniy olmadi. Bu tovushda ham hayrat, ham qo'rquvga o'xshash ohang bor edi.

Murodjon qolipni yerga uloqtirganicha shu tomonga yugurdi. O'n qadamcha yugurgandan keyin qattiq hatladi. Nasiba o'rtada ariq borligini endi idrok etdi.

Murodjon yugurib kelib, qo'lini olg'a cho'zdi. Chamasi, Nasibaning yelkasidan quchmoqchi bo'ldiyu, qo'li loyligi uchun tegmadi. Nasiba erini hech qachon bunaqa ahvolda ko'rmagan edi. Qizil qiyiqcha bilan boshini bog'lab olgan, eski maykali, pochasi qaytarilgan shimi loy, yalang oyoqlarida balchiq qotib qolgan edi.

- Tinchlikmi? - dedi Murodjon uning ko'ziga tikilib. Keyin ancha xotirjam ovozda so'radi: - Kim opkeldi? Islom akami?

Nasiba hamon haykaldek qotib turar, ro'parasidagi mana shu odam, loyga belangan mana shu kishi eri ekaniga - Murodjon akasi ekaniga hecham ishongisi kelmasdi.

Murodjon uning ko'nglida kechayotgan gaplarni payqadi.

- Yuring, - dedi qandaydir sokin ovozda. - Mashina bir soatdan keyin kelsa bitirib qo'yay. Loyim qotib qoladi.

U Nasibani ergashtirib, ariq ustiga o'rnatilgan taxta «yakka cho'p»dan olib o'tdi. Nasiba shuursiz bir tarzda yong'oq tagiga keldi. Daraxt shoxiga ilingan lampochka atrofida katta-kichik parvonalar hamon muttasil aylanardi. Maydoncha kaftdek tep-tekis bo'lib ketgan, nari-roqda qurigan g'ishtlar devor qilib taxlab qo'yilgan. Qator-qator qilib quyilgan xom g'ishtlar chiroq yorug'ida sovuq yaltirab turardi.

- Oz qoldi. - Murodjon bir chekkada turgan uyumdan kafti bilan qolipga qum sepdi. Keyin usta doirakashlardek qolipni aylantirib-aylantirib to'kdi. Tez-tez yurganicha beriroqdagi gumbazdek loy oldiga keldi. Cho'nqayib o'tirib oldi-da, loydan zuvala yasab, qolipga urdi. Qolipdan otilib chiqqan loy parchalari maykasiga, peshonasiga sachraganiga parvo qilmadi. Ortiqcha loyni sidirib tashladi-da, qolipni



dast ko'tardi. Ikki yelkasining bo'yni bilan tutashgan yerida chuqurcha paydo bo'lib, yalangoyoq tovonlari bilan yerni gurs-gurs urgancha, yugurgilab bordi-da, qolipni boyagi g'ishtlar safiga elitdi. Paq etgan tovush eshitildi. U qolipni ko'targan edi, g'ishtlar safiga yana to'rttasi qo'shildi.

Nasibaning tili endi kalimaga keldi:

- Tuzuk, bunaqa hunaringiz ham bor ekan.

Murodjon qolipni qumga qorar ekan, shu tomonga qarab jilmayib qo'ydi:

- Yigit kishiga qirq hunar ham oz... - Shunday dedi-yu, yana cho'nqayib, loy zuvala qila boshladi.

Nasiba maydoncha o'rtasida hamon qaqqayib turarkan, birdan hammasini tushundi. U hali erini ko'rgandayoq nimanidir payqaganday bo'lgandi... Endi hammasining tagiga yetdi. Murodjon nima uchun o'zgarib qolganini ham, nega har kuni «navbatchi» bo'lishini, nima uchun yarim kechada burnidan tortsa yiqilgudek bo'lib borishini, hammasini tushundi. Nima uchun Islom aka o'ziga bunday muomala qilganini, nima uchun bu yerga olib kelib, bir og'iz so'z aytmay tashlab ketganini... - Bu bilan nima demochi ekanligini - hammasini!

«Mana, kelinposhsha! Eringning ahvolini ko'rib qo'y! Seni deb, sening orzu-havaslarining deb ering shu hunarni qilyapti». Yo'q, Islom aka buni aytgani yo'q. Ammo...

Qandoq uyat! Qandoq sharmandalik! Xo'sh, bo'lmasa nima qilsin? O'g'irlik qilsinmi? Arzimas maosh bilan shohona to'y qilgan odam nima qilsin?

Orzu-havas emish! Umrda bir marta bo'ladigan to'y emish!

Nasiba boshi g'uvullab borayotganini, ko'ngli behuzur bo'lib ketayotganini his etar, qulog'i ostida hamon qolipning ora-chora yerga paq-paq urilgani eshilib turardi. Go'yo yer yuzida shundan boshqa sado yo'qdek, shundan boshqa ohang qurib qolgandek.

U oyoqlarini sudragudek bo'lib bordi-da, yong'oqning g'adir-budur tanasiga suyandi. Shunda shamol turdimi yo o'zining shuuri tiniqlashdimi, yong'oq shoxlarining shovullashi eshitila boshladi. U ko'zlarini yumdi. Negadir tasavvurida yana o'sha dengiz shovullashi jonlandi. O'sha oydin kecha, o'sha dengiz, o'sha to'lqinlar... Sohilda Murodjon bilan o'tirishibdi.

Nasiba seskanib ko'zini ochdi. Yo'q endi ular dengiz bo'yiga borishmaydi. Oydin kechada sohilda o'tirishmaydi. Mabodo, borishganida ham, beadam dengiz sathida oy nuri yaraqlab turganida ham endi bu boshqa dengiz bo'ladi. Oy ham boshqa bo'ladi. To'lqinlar ham, hatto, Murod akasi ham. Endi uning yuragi bir tekis gursillab urib, Nasibani allalamaydi.

Ular ancha narsaga ega bo'lishdi. To'y qilishdi, otanasi xohlaganicha, Nasiba istaganicha orzu-havas ko'rishdi. Hammasini taomildagidek, «qars-badabang» qilishdi. Hammasini! Qiziq ustida bir narsani unutib qoldirishdi. Quyoshning o'lchovi bo'ladimi! Nurning vazni-chi? Baxtning tarozisi-chi?

Dengiz emish. Oydin kechalar emish?! Ana, loyga qo'shilib qolipga tushyapti. Qancha ko'p tushsa, qarzi shuncha kamayadi!

Nasibaning ko'zlaridan tirqirab yosh chiqib ketdi. U yong'oqning g'adir-budur tanasiga yuzini bosganicha, o'krab yubordi.

Bir mahal Murodjon loyli kafti bilan uning sochini silay boshladi.

- Nasi! Nima bo'ldi sizga, Nasi? - dedi ovozi titrab.

Nasiba keskin burildi-yu, erining loy yopishgan, zax anqib turgan yelkasiga boshini tashlaganicha, unsiz yig'lar edi.



UCH XIL ODAM

Bayram hamma yerda bir xil tantana qilinadi. Ammo hammayam bayramni bir xil nishonlayvermaydi...

Ismoil to'rtinchi qavat derazasidan tashqarini tomosha qilib turardi. Kasalxona hovlisi gavjum. Ikki chetiga xonaki archalar ekilgan yo'lkadan ola xalat kiygan bemorlar, bashang kiyingan kishilar tinmay o'tadi. Qayerdadir birinchi qavatda, televizor qo'yilgan vestibyulda bo'lsa kerak, tantanavor musiqa sadolari yangraydi. Ikki bino oralig'idagi gulzor atrofiga qo'yilgan o'rindiqlar tirband. Hov, chekkada kasalxona atrofini o'ragan beton devor yonidagi bir tup yong'oq soyasida, shundoq may-salar ustiga gazeta yozib, er-xotin o'tirishibdi. Erkakning egnida kasalxona xalati. Xotin atlas ko'ylak kiyib olgan. To'rt-besh yoshlardagi bolakay qip-qizil pufagini havoda silkigancha, ularning atrofida pildirab yuribdi. Er-xotin unga ko'pda e'tibor berishmaydi ham, o'zlari bilan ovora. «Sog'inishib qolgan bo'lsa kerak, – deb o'yladi Ismoil xayolan jilmayib. – Bugun shunaqa kun. Xotinar eridan, erlar xotinidan xabar oladi». Shu tobda u o'zining yolg'izligini bugun ham, ertaga ham hech kim uni yo'qlamasligini o'ylab, ko'ngli cho'kdi. Holidan xabar oladigan xotini yo'q. Bola-chaqasi yo'q. Ota-onasiga esa, kasalxonaga tushganini xabar qilgisi kelmadi. Nima keragi bor keksa odamlarni ovora qilib? Operatsiyaga yotishi kerakligini aytsa, battar vahimaga tushishadi. Dashnoboddan Toshkentga kelib-ketish osonmi?

U noxush xayollarni quvish uchun ishxonadagi do'stlarini o'yladi. «To'lqin ham kelmadi, kim biladi, balki kecha navbatchilik qilgan bo'lsa, uyida uyquni urib yotgandir». Navbatchilik qanaqa bo'lishini gazetachilar yaxshi biladi. Bitta harf o'zgarishi bilan «shahar» «zahar»ga aylanib, baloga qolishing hech gap emas... O'sha kecha Ismoil ham navbatchi edi. Alla-pallagacha

sahifa o'qib qattiq toliqdi. Chanqab, muzdekkina sovuq choy ichganini biladi. Oshqozonida shu qadar qattiq og'riq turdiki, changak bo'lib qoldi. Tongotarga yaqin to'ppa-to'g'ri shu yerga olib kelishdi. Uning baxtiga professor Narimonov hali ketmagan ekan. Ismoil ikki yilcha avval shifoxona haqida maqola yozgan, mana shu mashhur jarroh bilan ham suhbatlashgan edi... Tekshirib ko'rishsa, dard oshqozonda emas, o't xaltasida ekan. Xaltachadagi tosh siljisa, tiqilib qolib, yomon oqibatga olib kelishi mumkin ekan.

«Parvo qilmang, – dedi professor, – bu murakkab operatsiya emas. Ko'richakni kesgandek gap. Sizni o'zim «kesaman». Avvaliga palatada muttasil anqib turadigan dori hidi, operatsiyadan yangi chiqqan bemorlarning oh-vohiga ko'nikolmay yurdi-yu, keyin o'rganib qoldi. Endi o'zini ham «kesish»ga tayyorlab qo'yishdi.

Hozir bir ko'ngli pastga tushib televizor ko'rgisi keldi-yu, tag'in «aynidi». Shu yerdan tashqarini kuza-tishning o'zi tomosha emasmi? Boyagi yong'oq ostida hamon er-xotin o'tirishar, xotin oldidagi sumkasidan tuxum olib, eriga archib berar, bolakay esa pufagini o'ynar edi. Yo'lakdan oq xalat kiygan uch hamshira o'tdi. Har qaysisining qo'lida shoda-shoda nastarin. Qizlar nima haqdadir qattiq-qattiq gaplashishar, xandon otib kullishardi. «Bu yil nastarin ko'p bo'libdi, – deb o'yladi u qizlardan ko'z uzmay. – Tahririyat xonasida biqinib o'tirib gulniyam unutib yuboradi odam». Ismoil yana o'sha tomonga qaradi-yu yo'lakdan bir-biriga suyanib kelayotgan ikki yigitni ko'rdi. Ulardan biri mast bo'lsa kerak. Ko'ksiga lolaqizg'aldoq bosgancha gandraklab qadam tashlar, sherigi uni qo'tiqlab olgan edi. «Shunaqa joygayam mast bo'lib keladimi!» Ismoil ensasi qotib yuzini o'girdi. O'girdi-yu birdan o'sha tomonga qaragancha, seskanib ketdi. Yigitning ko'ksidagi lolaqizg'aldoq emas, qon edi. Uning oppoq ko'ylagi qizarib, yoqavayron bo'lib



ketgandi. «Birov pichoq uribdi», deb o'yladi, Ismoil vujudi muzlab. Yigitlar bir-birini suyagan ko'yi deraza tagidan o'tib, bino tomon burilib ketdi. Ismoil yo'lakka shoshildi. Sement zinalardan yugurgudek bo'lib, birinchi qavatga – jarrohlik bo'limining qabulxonasiga keldi. Ostonasiga ho'l latta tashlangan ochiq eshik oldida to'xtab ichkariga razm soldi. Boyagi oq ko'ylakli yigitcha kushetkada ikki buklanib o'tirar, boshini changalab, nuqul so'kinar edi. Bemorning boshidan oqqan qon ko'ylagini qizartirganini endi ko'rdi. Kalta yengli, katak ko'ylak kiygan og'aynisi esa, nima qilarini bilmay serrayib turar, rangi o'chib ketgandi.

– Nega o'zidan o'zi senlarga butilka otadi? – Ismoil ichkariga mo'ralab, devor tagidagi stol qarshisida o'tirgan do'xtirni endi ko'rdi. Bu – ko'zoynak taqib yuradigan rangsiz jarrohning familiyasi Olimboyev ekanini Ismoil bilib olgan, bemorlar negadir undan cho'chishini ko'rib, hayron qolgan edi. O'zi yosh-u, lekin hamma undan qo'rqadi. Ismoil yana bemorga o'girilib qaradida, uning boshidan hamon qon oqayotganini payqadi.

– Bilmadim, – dedi katak ko'ylakli yigit kipriklarini gunohkorona pirlpiratib. – Ko'chada ketayotgandik. Birov avtobus derazasidan shisha otdi. Shisha Anvarning boshiga tegdi. – U gapini tasdiqlamoqchi bo'lganday bemorni barmog'i bilan ko'rsatdi. Anvar ko'zlarini do'xtirga qadab, boshini changallaganicha yana so'kindi.

– Shunday qilib, shisha otdi degin? – Jarroh xotirjam o'tirganicha ko'zoynagini yiltilatib bemorga qarab qo'ydi.

– Qiziq, – dedi ingichka barmoqlari bilan stolni chertib, – bitta shisha shuncha qiladimi, a! Avval boshingga tegsa, keyin yoqangni yirtsa, ko'ylagingni dabdala qilsa. Qo'lli-oyoqli butilka ekan-da!

Anvar labini yana ham qattiqroq tishlab, yig'lab yubordi. U yelkalari silkinib baralla yig'lar, ovozi endi



rasta bo'lgani uchunmi, xunuk eshitar edi. Katak ko'ylakli yigitcha esa nima qilishini bilmay, bir unga, bir do'xtirga qarab javdirardi.

- Xo'sh, sizga nima kerak? - dedi do'xtir birdan boshini burib. Ismoil beixtiyor ichkariga kirib qolgani-ni, jarrohning ko'zoynak ortidagi tikandek o'tkir ko'zlari o'ziga tikilib turganini endi payqadi.

- Nima sizniyam butilka bilan urishdimi?

Ismoil uning ovoqidagi zaharxandani sezib, ach-chig'i chiqdi.

- Nega kalaka qilasiz? Ahvolini ko'rib turibsiz-ku, - dedi bemorga imo qilib. - Bir odam najot kutib tursa-yu, siz tergov qilsangiz? Qanaqa do'xtirsiz o'zi?

- O'zingiz kimsiz? - Olimboyev shoshilmay o'rnidan turdi. Ismoil uning rangsiz yuzi yanada oqarib, qirra burni qisilib ketganini ko'rdi. Bu bola kimingiz bo'ladi? - dedi ko'zoynak ortidagi mitti ko'zlari chaq nab.

- Taniysizmi?

- Tanishim shartmi? - dedi Ismoil bo'g'ilib. - Kim bo'lsa ham odam-ku, axir! Bemor-ku!

- Marhamat qilib xonani bo'shatib qo'ying. - Ismoil daf'atan esankirab qoldi. Hech kim u bilan bunday qo'pol muomalada bo'lmagan edi.

- Menga qarang, - dedi ovozi titrab. - Bemorga hoziroq yordam ko'rsatmas ekansiz... - «Feleton yoza-man!» demoqchi bo'ldi-yu, tilini tiydi. U hech qachon feleton yozmagan, yozmoqchi ham emasdi. Ammo birovning dardiga tomoshabin bo'lib turishni ham xohlamasdi. - Ketmayman! - dedi bo'g'iq ovozda. - Najot kutib turgan odamni so'roq qilishga nima haqqingiz bor? Prokurormisiz?

- Birovning ishiga aralashishga sizning nima haqqingiz bor? - Olimboyev shunday deb bemorga yuzlandi. - O'lmaydi. Jarohati o'ladigan darajada emas. Birpas azobini tortsa, bezorilik qilmaydigan bo'ladi. Inqillamay



o'tir, so'tak! Ismoil qolishini ham, ketishini ham bilmay, ikkilanib turib qoldi. Do'xtirning buyrug'i bilan xonaga hamshira kirdi. Bemorning boshini tekshira boshladilar.

- O'n sakkizinchi palatada bitta joy bo'sh, - dedi Ismoil. - Yonimdagi cholga bugun javob tekkan.

Olimboyev ko'zoynak ortidan: «Haliyam shu yerdamisan» degandek, istehzoli qarab qo'ydi.

- Joyingizga boring!

* * *

Ismoil yig'i tovushidan uyg'onib ketdi. Boshini ko'tarib Anvarning karavotida, oyoq tomonida o'tirgan xotinni ko'rdi. Kecha Anvarni shu palataga olishganida Ismoil: «Gapim Olimboyevga ta'sir qipti-da», deb o'ylagan edi. Keyin bilsa, boshqa joy yo'qligi uchun yigitchani shu yerga kiritishgan, miyasi chayqalgan-chayqalmaganini aniqlash uchun ikki kunga olib qolishgan ekan. Kechqurun ham mana shu chigirtkadek ozg'in, qop-qora xotin Anvarning oldiga kelib ketgan edi. U tomirlari bo'rtib ketgan ozg'in qo'llari bilan yuzini to'sgan ko'yi o'ksib-o'ksib yig'lar, o'g'lini koyir edi.

- Otangning kuydirgani yetmasmidi, juvonmarg! Endi sen bormiding, yergina yutkur! Ishlamasang, o'qimasang. Ajalning tig'i parroniga uchragur otang topganini ichsa! Hah, peshonaginam qursin-a... Ismoil uning ozg'in yelkalariga ingichka qo'llariga qarab, rahmi keldi. Balki yagona umidi shu o'g'lidandir. Anvar sallaga o'xshab bint bilan bog'lab tashlangan boshini devor tomonga o'girib yotar, indamas edi.

- Hah, peshonaginam qursin! - dedi ayol yana iztirob bilan. Anvar yotgan joyida jerki b berdi:

- Ko'p vaysayvermang!

Ismoil uh tortib, o'rnidan turdi. Ayol kaftini tushirdi-yu, yoshli ko'zlarini unga tikdi:

- Sizniyam uyg'otib yubordikmi?

- Ziyoni yo'q, - dedi Ismoil karavot tepasidagi sochiqni olib, tashqariga chiqarkan.

Uning ketidan Anvarning onasi ham chiqdi. Uchto'rt qadam yurmasdan yetib olib, Ismoilning qo'lidan ushladi.

- Nasihat qiling, o'rgilay, - dedi muhim bir sirni aytayotganday pichirlab. - O'rtoqlari o'lgur yomon... Uchtasini yerga qo'yib, topgan bolam shu. Kechki maktabda binoyiday o'qib yuruvdi. Bozor-o'charimni birpasda qilib keladi. Oyog'idan o't chaqnaydi. Otasi-ning ichishini maktabdagi o'rtoqlari yuziga solgan ekan, o'qishni tashlab ketdi... Shu odam bo'lsin deb ko'cha supuraman. - Ayol yelkasiga tashlab olgan xalatining etagini qayirib, burnini artdi.

Ismoil birovning ko'z yoshiga toqat qilolmasdi. Hozir ham tomog'iga iliq bir narsa tiqilib, ko'ngli buzildi.

- Kuyunmang, xolajon, - dedi xo'rsinib. - Anvar hali yosh. Yo'lini topib ketadi.

- Esli yigit ko'rinasiz, - ayol yana yig'lamsiradi. - Nasihat qiling, Xudoyo baraka toping.

- Xo'p, - dedi Ismoil yutinib, - albatta aytaman. O'zim ishga joylab qo'yaman. Ismoil yuvinib kelganda, Anvar tumbochka ustida turgan stakandagi choyga qand solib, qoshiq bilan aylantirib o'tirardi.

- Choy iching, - dedi u do'rillab.

«Yosh bola, - deb o'yladi Ismoil uning yonib turgan ko'zlariga, hali ustara tegmagan mo'yloviga qarab. - Hali go'dak-ku, bu! Yo'lga solish kerak».

- Rahmat. - Bir zum o'ylanib turdi-da, so'radi: - Nega urishding?

- Qiz talashdik, - dedi Anvar hamon qoshiqni aylantirarkan, ahmoqlarcha iljayib.

Ismoil bu yoshdagi bolalarga nasihat yoqmasligini bilar, shuning uchun kechadan beri nima voqea ro'y berganini surishtirmagan edi.



- Qiz seni yaxshi ko'rsa, talashishning nima keragi bor! - dedi u iloji boricha tabiiy gapirishga urinib. Anvar yana boyagiday iljaydi:

- Tanimayman o'zini!

- Tanimasang nega talashasan?

- Iye, qiz bo'lgandan keyin talashadi-da.

- Endiyam talashsang kaltakning bundan kattasini yeysan! - Ismoil uning boshidagi qon dog'i qotib qolgan «salla»ga imo qildi. - Bu safar oson qutulibsan!

- Menmi?! - Anvar tumbochkani shu qadar zarb bilan mushtladiki, tagida ozgina choy qolgan stakan zirillab ketdi. - Endi kaltakni boshqasi yeydi. Qonini ichaman!

Ismoilni operatsiya stoliga yotqizishlari bilan tepasida Olimboyev paydo bo'ldi. Uning og'zi-burni doka niqob bilan to'silgan, faqat yiltirab turgan ko'zoynagining o'zi qolgan edi. Ismoilning yuragida qo'rquv aralash shubha uyg'ondi. Uni professor Narimonov operatsiya qilishi kerak edi-ku! Olimboyev uning ko'nglidan o'tganini sezgandek boshiga egildi.

- Domla sanaviatsiyada, Navoiyga uchib ketdilar. Og'ir kasal bor ekan. - So'ng mitti ko'zlari qisilib kulimsiradi. - Qo'rqmang, operatsiyangiz murakkab emas. Uzog'i bilan bir haftada oyoqqa turib ketasiz.

Ismoil taqdirga tan berishdan boshqa iloji qolmaganini bilib, ko'zini yumdi. Rostini aytganda, endi unga baribir edi.

- Bilasizmi, do'stim, - dedi Olimboyev uning boshiga egilib. - Meditsinani eng insonparvar kasb deyishadi. Ammo jarrohlikda shafqatni yig'ishtirib qo'yish kerak. Bo'lmasa jarrohning qo'li qaltiraydigan bo'lib qoladi... Gumanizm - sizlarning soha.

Bir necha lahzadan keyin shunday jimlik cho'kdi-ki, Ismoil o'z yuragining urishini o'zi eshitayotgandek bo'ldi...

Insonning doimiy hamrohi xayol bo'lmaganida odam nihoyatda qashshoq bo'lib qolarmidi... Ismoil oppoq shiftga muttasil tikilib yotgan uch kun mobaynida o'sha beaded xayollar uni tark etmadi. Operatsiyadan keyin qornida paydo bo'lgan og'riq azob berganida ham, osma ukol tagida yotib, ikki kun tuz totmaganida ham o'sha xayollar bilan ovundi. O'zlarining qishloqdagi chorbog'da bo'lgan to'yni esladi. Har gal qishloqqa borsa, uning huzuriga iymajibgina chiqadigan, sog'inib ketganini qulog'iga shivirlab aytib, unsiz yig'laydigan xotini Shohidaning rangpar, ammo ko'rkam yuzi, quraylay ko'zlari tasavvurida jonlandi.

Ismoil uchinchi bosqichni bitirgandan keyin otanasi ko'zimiz tirikligida ko'rib qolaylik, deb uning to'yini o'tkazishgan edi. U Toshkentda yurganida hech kimni chandon yaxshi ko'rmagani uchun, qo'shni qishloqning eng suluv qizini olib beramiz deyishganlarida ko'rib qo'yaqolgandi. Avvaliga Shohidani yaxshi ko'radimi-yo'qmi o'zi ham bilmay yurdi. Faqat xotini vafot etganidan keyin uni yaxshi ko'rishini, jonidan ortiq sevishini his qildi. Shohidaning yuragi tug'ma «porok» ekan. Do'xtirlar unga tug'ishi mumkin emasligini aytishsa ham Ismoildan yashirib yuraveribdi. Ona bo'lishni xohlamaydigan ayol bormi? Ustiga ustak qishloq tug'uruqxonasi. ... Ismoil uning azasiga yetib bordi. Ham suygan ayoli, ham yulduz ko'rmay jon bergan begunoh chaqaloqdan judo bo'lish og'ir ekan. Shundan keyin, Ismoil qishlog'iga qaytib bormadi. Yuqori bosqichda o'qiyotganida amaliyotda qatnashgan gazeta tahririyatida eng «kichik» lavozim – musahhih yordamchisi qilib ishga olinganiga rahmat dedi... Daraxt bir yerda ko'karishi rost ekan. Bora-bora gazetaning yetakchi xodimlaridan biriga aylandi. Jurnalistning qattiq noni, goho kecha-kunduz tinim bilmay ishlashi unga yoqar,



to'g'rirog'i, yarasining eskirishiga yordam berayotgandek edi...

Kecha hamkasblari ko'rgani kelishganida o'zining behalovat hunarini qattiq sog'inganini his etdi. Erta-indin o'ziga javob berishlarini, tag'in ishga sho'ng'ib ketishini o'ylab, taskin topdi.

So'ng Anvarga ishga kiritib qo'yaman, degani esiga tushib, hamshiradan turar joyini yozib oldi. Bitta-bit-ta yurib hovliga chiqdi. Ikki chetiga archalar ekilgan yo'lkadan ohista yurib ketdi.

Quyosh hali botgan, ammo havo tund, ko'ngilni g'ash qiladigan bulutli oqshom edi. Hovlida odam siyrak, aftidan yomg'ir yog'sa kerak, namxush shamol esib turardi. U yo'lkaning oxiriga borib, orqasiga burilgan edi, tanish ovozni eshitib, to'xtab qoldi.

- Qo'y deyman, joyiga! - dedi o'sha ovoz. Keyin qo'pol qilib so'kindi. - Qo'y bo'lmasa, abjag'ingni chiqarib tashlayman, onangni...

Ismoil ovoz chiqqan tomonga - kasalxona devori yonidagi yong'oq tagiga qaradi-yu, davra qurib o'tirgan bir to'da odamlarni ko'rdi. Yo'q, bular bemor emasdi. Ismoil sinchiklab qarab, maykachan bo'lib olgan Anvarni ko'rdi. U o'tirgan joyida yonidagi yigitning qizil ko'ylagiga yopishib olgan, yigit o'rnidan turmoqchi bo'lar, Anvar qo'yib yubormas edi. «Qayoqdan kiribdi bular! - deb o'yladi Ismoil o'sha tomonga yurarkan, keyin tushundi. - Devor oshib tushgan». U yetib borgancha qizil ko'ylakli yigit o'rnidan turdi. Anvar ham uning yoqasiga yopishgancha turib ketdi. «Ahmoq - deb o'yladi Ismoil ichida Anvarni koyib, - yana janjal boshlayaptimi?»

U yaqin kelib, maysa ustidagi sochilib yotgan mayda-yirik aralash pullarni ko'rdi. Nariroqda ikkita aroq shishasi dumalab yotar, davradagi to'rt erkak bamayli-xotir sigaret tutatib, Anvar bilan qizil ko'ylakli yigit-

ning janjalini kuzatar, ammo ajratib qo'yay demasdi. «Ablahlar! Kap-katta odamlar yosh bolalarni urishtirib tomosha qilib o'tirsa!» U qorni og'riy boshlaganiga qaramay qadamini tezlatib keldi-da, Anvarning bilagidan ushladi.

– Qo'yvor! – dedi sekin, ammo qat'iy qilib. Anvar yarq etib qaradi. Uning rangi o'chib ketgan, harsillar, ammo raqibini qo'yib yubormas edi. Qizil ko'ylakli novcha yigitning ham rangi gezarib ketgan, bir og'iz ham gapirmay yulqinar, Anvarning changalidan chiqmoqchi bo'lar edi.

– Pulni yutib olib, endi qochadimi? – qichqirdi Anvar tupuk sachratib.

– Qo'yib yubor! – dedi Ismoil qat'iy qilib. – Kim senga qimor o'ynasin dedi!

Ismoil bir qarashdayoq Anvarning ko'zlarida sovuq o't yonib ketganini sezdi. Lekin e'tibor bermadi. U hech qachon qimor o'ynamagan, poyezddami, boshqa joydami, shunday davrani ko'rsa, chetlab o'tar, bu o'yinning qoidalarini ham, yovvoyi zavqini ham bilmas, tan olishni xohlamas edi. U yerda o'tirganlardan biri, mast bo'lsa kerak qiyqirib kuldi.

– O'qituvching zo'r-ku, Anvar!

Anvar shuni kutib turganday Ismoilga o'shqirdi.

– Xo'jayinmisan menga?!

Ismoilga uning sensirashi alam qildi. Chigirtkaday ozg'in, qon qaqshab yig'layotgan ayol ko'z oldiga keldi-yu, yuragi ezilib ketdi.

– Kallang ishlaydimi, ahmoq! – dedi bo'g'ilib. – Nima deb kelishgandik sen bilan!

Anvar hamon raqibiga yopishgan ko'yi xirilladi:

– Bor-r-re, onangni!...

Ismoil o'zini tutolmay qoldi. Anvarning yuziga tarsaki tushirdi. Sekin, ayab...

Kutilmaganda Anvar uning qorniga shu qadar zarb bilan musht tushirdiki, Ismoilning ko'zidan o't chaqnaq



ketgandek bo'ldi. Biqinida chidab bo'lmas og'riq uyg'onib, hamma yoqni zulmat qopladi-da, gursillab yerga yiqildi. U ko'zini ochganida eng avval bir juft yaltiroq narsani ko'rdi. Sinchiklab qarab, bu ko'zoynak ekanini, boshida Olimboyev engashib turganini ang-ladi. So'ng tag'in o'sha tanish jarrohlik stolida yotga-nini, atrofini oq libosli odamlar o'rab olganini ko'rdi. Olimboyevning yupqa lablari qimirladi. Ismoilning hamon guvullab turgan qulog'iga uning ovozi uzoq-uzoqdan eshitilgandek bo'ldi.

- Xavf o'tdi!... Qo'rqmang, do'stim, tuzalib ketasiz. Faqat bu gal ko'proq yotasiz... - bir zum sukut saqlab, qo'shib qo'ydi. - Gumanizm yaxshi narsa... Faqat bilgan odamga...

NEGA? NEGA-A-A?!

(Sho'rolar boshlagan bemaqsad afg'on urushi qurbonlariga bag'ishlanadi.)

Trolleybus silkinib qo'zg'aldi.

- Keyingisi - Beshinchi mavze! Pattalarni che-kichlashni unutmanglar. Yo'lda nazoratchi bor.

Hamidulla o'rta qatordagi o'rindiqda o'tiribdi. Dera-za oldida. «Qo'rqadi nazoratchilaringdan! Student anoyi ekan-da, tutqich beradigan. Yarmi sambochi, yarmi ka-ratechi! Shunaqa deydi-ku, keyingi paytda nazoratchilar ham kooperativ tuzgan. Pattasiz odamni ushlasa, naqd uch so'mni qurtdek sanab oladi. Bir so'mi davlatga, ikki so'mi o'ziga. Bir gal o'zi ham qo'lga tushdi. Kap-katta odam. Uyat-e! Palakat bosib, pattasi tugagan ekan... Bir emas, to'rtta hirsday yigit atrofingni o'rab turgan-dan keyin ilojing qancha! To'laysan! Ularniyam bilga-ni bilgan. Bir kunda ellik kishini ushlasa, cho'ntagiga yuz so'm tushib turibdi. Har bittasiga yigirma besh so'mdan. Qornini og'ritadimi?»



- Eslataman, yo'lda nazoratchi bor.

«Quloq soladi gapingga! Ichida so'kayotgandir hammasi». Bunaqa paytda markaz tomonga odam kam bo'ladi. Trolleybus tiqilinch emas. Har kuni bitta yo'ldan yuraverganingdan keyin o'rganib ketarkansan. Sakkiz yildan beri shu. (Qamoqdan qaytganidan buyon.) Qoraqamish «ikki-bir»dan (topgan nomini qarang: «ikki-bir»mish, o'lsin agar, odamning tili kelishsa) sekin yo'lga tushadi. Bitta-bitta yur-e-eb Studentlar shaharchasiga keladi. Trolleybusga o'tirib, (ertalab joy bemalol-da) O'rdagacha boradi. Ishiga. Oshxonaga. Kechqurun shu yo'ldan orqaga qaytadi. Qoraqamishga. Uyiga. «Shef» - insofli odam, Oxun aka. Ishga undan oldin borib turadi. «Chaqqon-chaqqon qimirlaydi-yu, Hamidullaxon! Hali zamon lag'monxo'rlar klido'» «Kontrolyor ko'rinmaydimi? Daf bo'lsin. Bolalarga achinadida, odam. Studentga uch so'm kichkina pulmi? Shunaqaku, yelkasiga magnitofon osib, chiroyli-chiroyli qizlarni qo'ltiqlab yuradigani qancha. Magnitofonga yetgan pul pattaga yetmaydimi? Yo'-o'q, olmaydi. Yuradi otasining soyayi davlatida magnitofon varanglatib! Ota sho'rlik o'g'lim Toshkentdek shahri azimda o'qiyapti, olim bo'lib keladi, deydi. Oftobda yelkasi yag'ir bo'lib ketmon uradi. Nasibasidan qiyib jaraq-jaraq pul jo'natadi. Bular bo'lsa... O'rgildim obberadigan shaharingdan! Xudoga shukur, Rahmatillasi yaxshi bola chiqdi. Ichmaydi, chekmaydi, yomon yo'lga yurmaydi. Uyam shu yerda o'qirdi. Biofakda. Birinchi kursni bitirib, armiyaga ketdi. Nasib etsa, keladi erta-indin».

Obbo! Yomg'ir boshlandi-ku... Qamalishiga yomg'ir sababchi bo'lgan. Yomg'irmas-ku, xo'jayini. «Volga» haydardi. TNO. Ministrni olib yurardi. O'sha kecha xo'jayin idorada ancha o'tirib qoldi. Keyin tag'in «bir joyga» bordi. «Severo-Vostok»dagi to'qqiz qavatli uy tagida Hamidulla motorni o'chirib, uzoq o'tirdi. O'rganib qolgan. Avval ham



ko'p kelishgan, «Severo-Vostok»ka... Keyin xo'jayinini uyiga oborib qo'ydi. Yarim kechadan oshgan edi. Yomg'ir yog'ib turuvdi. Hamidulla shoshilardi. Rahmatillaning tug'ilgan kuni edi. O'n yoshga chiqqan kuni. Palakatni qarang: plash kiygan odam ko'chani kesib o'tayotganini kech payqabdi... Ertasiga xo'jayini uni yupatdi... «O'zi stovosmoy, piyonista ekan. Oyog'i sinibdi. Baloyam urmaydi. Kasalxonaga oborib yaxshi qipsiz. Sizga hech nima qilmaydi. Men borman. Faqat, bitta iltimos, birov so'rasa «anovi yoqqa» borganimizni aytmaysiz. Uchta bolam bor, tirikchilik ekan, jinday kirakashlik qilayotgandim, deb qo'yaqolasiz». Hamidulla xo'jayin aytganini qildi...

Ikki yilga kesishdi. Bir begunoh fuqaroga og'ir tan jarohati yetkazgani uchun, davlat mashinasidan o'z shaxsiy manfaati yo'lida foydalangani uchun. Axloq tuzatish koloniyasiga hukm qilishdi. Axloq tuzatarmish! Nachora, peshanada bor ekan. Xotini qon-qon yig'ladi, xo'jayinning oldiga borsa, sekretari kirgizmabdi. Bunaqa paytda odam chodirxayol bo'lib qolarkanmi, sudan keyin xotiniga aytdi. «Yoshsan, mabodo ko'ngling bo'linsa... boshqa birovga... mayli...» (Kerakmidi shu gap?) Xotining ko'zi g'azabdan yonib ketdi. «Undan ko'ra o'ldirib ketaqoling!» Keyin o'g'li bilan gaplashdi. Rahmatilla uchinchi sinfda o'qirdi. Esini tanib qolgandi. Boshiga ish tushganda odam aqlli bo'lib ketarkanmi, Hamidulla xo'p dono gaplar aytdi. «Sen endi katta yigit-san, o'g'lim. Oilada sendan boshqa erkak yo'q. Opangga yordam ber, singillaringni boshini sila». O'n yashar bola onasiga qanday yordam beradi-yu, singillarini boshini silash uchun nima qilishi kerak?.. Nima desin? Bir nima deyish kerakmidi, axir? O'ylab turdi-da, qo'shib qo'ydi. «Ikki yil nima? G'iz etadi, o'tadi-ketadi. San o'g'lim, xapa bo'ma». O'g'lining yig'lab yuborishidan qo'rqar edi. Agar Rahmatilla yig'lasa o'ziyam... Yo'q, o'g'li yig'lamadiyam, gapirmadiyam. Yerga qarab turaverdi.

Surxondaryo tomonda «axloqini tuzatishdi». Temiryo'l yaqinida. Qora paxtalik kiygan aristonlar... Kechalari og'ir g'o'ng'illagan samolyotlar, muttasil taraqa-turuq qilib o'tadigan yuk poyezdlari... Avvaliga yarmi ochiq vagonlarga ortilgan yuklarning usti brezent bilan o'rab qo'yilgani uchun hech balo ko'rinmasdi. Keyin brezent qoplamasiz tashiydigan bo'lishdi. Tanklar, zambaraklar, BTRlar. Koloniyada siyosiy axborot bo'ldi. Imperializm malaylari Afg'oniston demokratik respublikasidagi Savr inqilobini bo'g'ib tashlamoqchi bo'пти. Shonli sho'ro jangchilari o'zining internatsional burchini sharaf bilan bajarishga kirishibdi.

...O'shanda Hamidulla hech nimani o'ylamadi. O'ylab nima qiladi? Shu padaringga qusur ikki yilni omon-eson o'tkazsa, uyiga, xotinining, ikkita norasida qizalog'ining oldiga borsa, o'g'lini ko'rsa bas. Mashina degan palakating rulini ushlagan nomard! Duch kelgan yumushni qilaveradi. Zo'r kelsa, Eski shahardagi mardikor bozoriga borib, g'isht quyadi, hammolchilik qiladi. Ammo-lekin bolalarini birovga zor qilib qo'ymaydi. Qarang, bir narsa yetti uxlab tushiga kirmabdi. Oy o'tadi, yil o'tadi, payti kelib sening o'g'ling ham Afg'onistonga boradi, internatsional burchini bajaradi... «Boshi toshdan bo'lsin ishqilib. Ko'pi ketib, ozi qoldi».

– Chekichlamaganlar o'zidan ko'rsin. Uch so'm jarima to'lasa xotiniga paypoq ololmaydi, uyida janjal bo'ladi.

«Obbo! Shang'illaverarkan-da, bu xotin, qo'lingga mikrofon tegdi deb!» «G'uncha». Nominiyam topganmi? Mayli, buyam bolalarga bir ermak-da. «Nu, pogodi» desa, jonini beradi. Bo'rini aytmysizmi, bo'rini! Voy, qistaloq!» Ota hovlisi shu yerda edi. Suv bo'yida. Zilziladan unchayam shikast yetmadi. Boloxonaning sinch devoridagi guvalalar to'kilganini aytmasa...

Hamidulla o'shanda hali uylanmagandi. Haydovchilik kursini endi bitirgandi. Aslida-ku, tarixchi



bo'lmoqchiydi. Universitetga kirishni orzu qilardi. «Kitob o'qigin, ha-a, o'qiyver, yog'i chiqadi! Otangni bekiteb qo'ygan g'aznasi bor! Qaynab chiqyapti. Seni uylantiradi, bola-chaqang bilan qo'shib boqadi! Tur o'rningdan, qulupnayni chopiq qil! Ertaga bozorga opchiqib sotsang, kuningga shu yaraydi!» (Otasining asabi chatoq edi.) Zilzila bahonasi bilan «buzdi-buzdi» boshlandi. Bu yerda ko'p qavatli muhtasham binolar qad ko'tarar emish. Osmono'par qasrlar... Urushda bir oyog'ini tashlab kelgan otasi qo'ltiqtayog'ini do'qillatib, e, yugurdi-ya! Raykom, rayispolkom, gorispolkom...

Hamidulla otasining cho'ltoq oyog'ini ko'p ko'rgan. Chap oyog'ini... Tizzadan yuqorisi saqlanib qolgan oyoq allaqanday ingichka tortib ketgan. Uchi to'mtoq, ko'kimtir qizg'ish rangda. Shimining pochasini qayirib, oqarib ketgan eski qayishiga qistirib oladi-da, hakkalab borib devorga tirab qo'yilgan qo'ltiqtayog'iga yopishadi. «Rezinkasi yeyilib ketibdi, – deydi to'ng'illab. – Bu onangni... aptekada topilsa ekan!» Hassasini do'qillatib, hovliga tushadi. «Kerak bo'lsa Moskvagacha boraman», – deydi allakimga dag'dag'a qilib. – Ko'kcha mozorida otam yotibdi, onam yotibdi! Ota-buvamdan qolgan uyni buzadiganning boshi o'nta. Ana, qo'lidan kelsa remont qib bersin! O'ligim shu yerdan chiqadi. – Ikkala hassatayog'ini yerga baravar uradi – shu yerdan! Ispolkomdagi jipiriqqa gapirsam, bezrayadi. «Mayli, buzadigan yerdan joy oling, uch yildan keyin shu mahalladan dom beramiz», deydi. Uch yilgacha onangni chorbog'ida turamanmi? «Bo'lmasa, Qurbaqaobodan uchastka oling»mish. Qurbaqaobodni yerning kindigida bo'lsa, tilladan tog'im bormi, bir chetidan ushatib imorat quradigan. Yo'q, Moskvaga boraman. Uchinchi Ukraina frontining jangchisi, Vatan uchun qon to'kkan «Shuhrat» ordeni kavaleri xor bo'ldi, deyman. Uyim bosib tushgani yo'q, remontiyam boshida qolsin, buz-

masin, deyman. Domini pishirib yesin, deyman». Otasining yelib-yugurishlari shu bo'ldiki, uylarida chiroq o'chib qoldi. Gaz kelmay qo'ydi. Mahalladagi o'ttiz ikki xonadon «dom»ga ko'chishga rozi bo'пти. Yigirma bitta oilaga Qurbaqaoboddan yer berilibdi. Sakkiz xonadon «buziladigan yer»ga rozi bo'lib, qarindoshlarinikiga ko'chib ketibdi. Uylarga buldozer qo'yildi.

– O'lsin-ey! Muncha imillaydi bu! Aksiga oladi o'zi. Soatingiz nechchi bo'ldi, amaki?

«Amaki-ya! O'zining yuzi tegirmonchining mahsisiga o'xshaydi-ku, amaki deydi. Upaniyam bearmon chaplabdimi? Qarilikni bo'yniga olsa o'ladi bu xotinlar! Ming so'mlik palto kiyib, gul ko'tarib yurgandan ko'ra ikki so'mning bahridan o'tsang, joniqib kutayotganingning oldiga o'n minutda borasan. Ana, ko'cha to'la kooperativ taksi».

– Soatim yo'q, xola! Manda soat nima qilsin. Po'ristoy odam bo'lsam.

«E, o'l-a! O'zing ham ja tajangsan-da! Yosh bo'lgisi kelsa nima qilsin bu sho'rlik. Qo'ndoqda tekkanda. Go'ring nurga to'lgur otang ham shunaqa kajbahs edi... Qiziq, bugun otang tushingga kiribdimi? Qamoqda yotganingda o'lib ketgan otang? «Qo'ltiqtayog'im qani, nega yo'qotding», deb baqiribdimi?» Tavba, otasi mayka-tursida emish. Kesilgan chap oyog'i nuqu dikillarmish. «Top! Hozir topasan tayog'imni, bo'lmasa o'rtoq Brejnevga boraman, men frontovikman, deyman! Sen ham arzinga quloq solmasang, lichna Oliy Bosh qo'mondonning o'ziga arz qilaman, dermish. «E odamning tushiga nimalar kirmaydi?»

«Hamza teatri? Afishani qarang, afishani! «Xalqlar jallodi». «Ertaga premyera!» Qoyil! Ertaga odamlar yangi tomosha ko'radi. Stalinni so'kib-so'kib chiqadi. Yashavor, shovvoz. Tirikligida dohiy yasaysan, o'lganidan keyin go'rdan olib, go'rga tiqasan...»



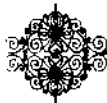
Ana, telestudiyadan ham o'tdik. Shu... televizorni o'ylab topganniyam otasiga ming rahmat-e! Uyingda indiyский choyni ichib yonboshlab yot-e-eb, dunyoni tomosha qilasan. Oynayi jahon-da! «O'talar so'zi»ni ayt-ing. Dilingdagi gapni topadi-ya. Baraka toping-e, ota-xon! O'rtadan andisha ko'tarildi, odamlarda insof yo'q... Qarang, televizor degan narsani Toshkentda yasashgan ekan-u, mushuk anovisini bekitganidek shuniyam ovoza qilishmaydi. Ha, endi, Toshkent qoloq bo'lgan, savodsiz bo'lgan».

- O'rdada tushmaysizmi, singlim? «Ko'rdingmi, darrov chehrasi yorishdi. Nari borsa o'zing tengi xotin kishiga «xola» demasang asakang ketarmidi? Shunaqaku, pardoz-andoz qilgan xotinni ko'rsa... O'zingning xotining boshqacha-da! Yigirma bir yil turmush qilib, bir marta labiga bo'yoq surmadi-ya. Ikki gapning birida: «Rahmatim kelsa, hafta o'tmay to'y qilamiz», deydi. Ko'rpa-ko'rpachalar tayyor, kelin sarpolar tappa-taxt. Shu kunlarga yetkazsin. Mayli, hafta o'tibmas-ku, bahorda... Umr savdosida bu. Kelinniyam tag-taxtini surishtirish kerak. Ota-onasi kim, avlod-ajdodi kim. Rahmatilla kelishgan bola. Ichmaydi, chekmaydi, yomon yo'lga yurmaydi. Shundoq bo'lgandan keyin kelin ham... chiroyli bo'ladi, esli-hushli, uyim-joyim deydigan bo'ladi... Ertalab ishga otlanganida, «adajon, choyingiz tayyor, quymoq pishirib beraymi», deydi. E, umringdan baraka top, bolam! Qo'shganing bilan qo'sha-qarigin, baxtli bo'l, qizim! Keyin... Nevarali bo'ladi. To'ng'ich nevarasi o'g'il bo'ladi. (Rahmatilla azamat yigit.) Uxlab yotganida qo'yniga kirib oladi. Uyg'onsaki... haligidaqa. «Iye, polvon biz tomonga choptirib yuboribdilar-ku», desa, buvisi yupatadi: «Nevarangiz halitdan buyon tortqilaydi, uyg'onmaganingizdan keyin jahli chiqdida, dadajonisi!» Nevarasi «dadajonisi»ga qarab qiqir-qiqir kuladi...

- Kechirasiz, singlim, o'tib ketsam... Rahmat...
«Voy-bu-u! Atirga cho'milganmi bu xotin, nima balo, dimog'ni yoradi-ya! Bola-chaqadan vaqt orttirib pardoz ko'ngliga siqqani... E, bizni xotinlarni boshidan suv o'girib ichsang arziydi. Uyim-joyim deydi, bola-chaqam deydi... Xudodan ham o'rgildim, yaxshi ko'rgan bandasidan dardini ayamas ekan-da! Bugun tag'in nolidi: nafasim qisyapti, adasi, yomg'ir yog'adi shekilli. Yog'gani yaxshi bo'ldi, shoyad nafasi qisgani o'tib ketsa. Shoshma, tag'in nima dedi? «Rahmatingiz tushimga kiribdi, oyog'im sovqotib ketyapti, adamga ayting, menga etik olib bersinlar, deyapti. Bolamning joni sog'mikan?» Xotin kishining tushi teskari bo'ladi. «Anavi yoqda» yurganida «tushimda o'lib qopsiz, o'zingizni ehtiyot qiling», deb sakkiz marta xat yozgan. Rahmatillaga nima bo'lardi. Baquvvat, esli-hushli bola... Shunaqa deydi-ku, bu - Afg'oniston...» Rahmatillani aeroportda kuzatayotganida qattiq tayinlagan. «O'g'lim, sen aqlli yigitsan, opangni holi o'zingga ma'lum... Mabodo Afg'onistonga tushib qolsang, xatni Termizdan deb yozaver. Mana, ikki yilki, «Termiz»dan xat keladi. Xotini xursand. Televizorda Afg'onistonni ko'rsatsa, tavallo qiladi: «Adajonisi, peshanamiz yaraqlagan ekan, yaxshiyam Rahmatillangiz Termizda xizmat qilyapti»... Televizorni shartta o'chirib qo'ysang, xotining, qizlaringni ko'ngliga gap kelsa... Ko'raveray desang... Xayriyat, uch kun avval xat keldi. «Termizdan sog'inchli salom. Adajon, opajon, shirin singillarim - Mahfuza, Feruza... Men sog'-salomat yuribman, hech nimadan kamchilik yo'q. Xizmatlar oson. Opa! Mendan xavotir olmang. Dekabrning o'rtalarida uyga boraman».

Bugun nechanchi? O'n ikkinchi noyabrmi? Bundan chiqdi, uzog'i bilan bir oydan keyin.

- Keldinizmo', Hamidullaxon. Chaqqon-chaqqon qimirlaydo'...



Xalat qayoqda edi? Ha, mana... E, o'l-a, piyoz ivib qolibdi-ku. Bu shogird bolalar g'irt ahmoq-da! Arzimagan to'rtta qopni panaroqqa olib qo'yishga eringan. Po'konidan yel o'tmagan.

- Oxun aka! Bu bolalar...

- Hamidillaxon uka, bu yoqqa qarang, siznu bir odam chaqrvatido'. Vaenni odam...

Voenniysi kim bo'ldi? Iye, mayor-ku! Savlatidan arava hurkadi. Nima gunohi bor ekan? Qiziq, quchoqlashga balo bormi?

- Kechirasiz, o'rtoq nachaynik. Men sizni...

- Hamid! Tanimading-a!

«O'rgildim! Shapka kiyganlarga ko'zing uchib turuvdi! Axloq tuzatish koloniyasida ko'p ko'rgansan!»

- Qarasang-chi, yaxshilabroq, «tajang!»

«Nima, «tajang» dedimi? Axir bu...»

- Maktab esingdami, tajang? Men - Muhammadminorman.

«Shoshma, shoshma... Axir, bu...»

- Tanidingmi? Muhammadminor... Men - Muhammadminorman.

- Iye, voy, sen-yey! Voy «voenniyyey!» Shoshma bitta o'piy! E, shapkangni yechib turgin-da, mundoq Minorka! Mana bu boshqa gap! Axir, bu Muhammadminor-ku. burni tovuqnikiga o'xshagani uchun «Minorka» degan laqab orttirgan, maktabni bitirib harbiy bilim yurtiga kirgan, endi senlar bilan yigirma besh yil diydor ko'risholmayman, deb yig'lagan Minor... - Oxun aka! Piyozni bolalar to'g'rasin. Biz... bir piyola choy...

- Shoshma, do'stim, choy-poying kerakmas. Yur bu yoqqa! Vaqt ziq.

«O'h-ho! Armiyadagi starshinaga o'xshab prikaz qiladi-ya, showvoz! Pogon bor - zakon bor...»

- Gapimni diqqat bilan eshit. Seni zo'rg'a topdim. Mayli, gap bundamas. Diqqat bilan eshit. Hozir bir joyga

boramiz. G'ing deb ovoz chiqarmaysan. Yomon bo'ladi, tushundingmi, menga yomon bo'ladi. Voenvrach sifatida. Bo'l tez!

«Nega yomon bo'ladi? Qanaqa voenvrach? Shoshma, Minor.. Muhammadminorning mayorlik pogonida ilon rasmi bormi? Bundan chiqdi...»

- Vaqt ziq! Bugun hospital bo'yicha men dejurman.

.. G'ishtin devor. Panjara darvoza. Devor chetidagi qo'ng'iroq. Muhammadminoroga chest berib, g'oz qotgan serjant...

- Bitta xalat! Srochno!

Hamidulla xalatni ming mashaqqat bilan yelkasiga ildi. Yomg'ir yog'yapti. Serdaraxt hovli. Diini g'ash qiluvchi pastak g'ishtin binolar.. Ming la'nat, qarg'a muncha ko'p! Muncha nolish qiladi, bu maraz maxluqlar!

- Minor! Muhammadminor! Jon do'stim! Nima gap? Nima bo'ldi?

- Jim! O'n birinchi blokka boramiz. Kelishdik, ovozingni chiqarmaysan. Qo'rqma, hammasi joyida. O'g'ling...

«O'g'lim?» «Oyog'i nega chalishadi? Nega mador yo'q?» «Tezroq! Tezroq!» Barakka o'xshash uzun palata... Ikki qator temir karavotlar. To'shaklar... Oq choyshablar... Kulrang adyollar. Bir-biriga o'xshash qiyofalar... Hammasi yosh, hammasi rangpar.. Dori isi... «Bannisa» isi... Pastak derazadan tushayotgan xira nur...

- Ana! Sekin... Iltimos, shovqin solma...

- Ada!

Nahot! Nahot shu o'g'li bo'lsa! Aeroportda xayrlashayotganida «mendan xavotir olmanglar» degan, avval onasini, keyin uni quchoqlagan, quchoqlaganida belini qisirlatib yuborgan... Har safar «Termizdan sog'inchli salom» deb xat boshlagan, «opamga ayting, xavotir olmasinlar» degan, uch kun ilgari «uzog'i bilan bir oydan keyin boraman», deb xati kelgan... Qani, qani o'sha o'g'li? O'n yasharligida «onangni ehtiyot qil» deganida



yig'lamay yerga qarab turgan, xizmatga ketish oldida devdek yigit bo'lib yetilgan... Tamom bo'пти-ku! Rangi dokadek oppoq... Soqol-mo'ylovi o'sgan...

- O'g'lim, jon bolam!

Rahmatilla adyol tagidan qo'lini chiqarib, uning boshini siladi.

- Yig'lamang, ada.

Qiziq, nega soqol-mo'ylovi muncha dag'al? Nega oqargan? Yo Xudo! O'g'li o'zidan qarib ketibdimi?

- Bolam! Nima qildi? Nima bo'ldi senga?

- Sekin! - Hamidulla yelkasiga kimdir ohista qo'lbosganini his etdi. Ammo, qayrilib qaramadi.

Ajab, o'g'lining qo'llari nega muncha ojiz? Nega qaltiraydi?

- Opamga ayt mang, ada! Opamga ayt mang... Sizni ko'rdim... Doktorga rahmat...

Hayajonli hayqiriq yangradi:

- Kordiamin! Sestra, kordiamin!

Rahmatillaning yuziga qon yugurgandek bo'ldi. Hatto... hatto kulimsiradi ham. Otasi buni ko'rdi. Aniq ko'rdi!

- Sestra! O'lib qoldingmi? Kordiamin!

- O'g'lim! Ko'zingni och! O'g'lim!

- Nari turing, qoching!

- Yo'q! Bermayman! Bolamni senlarga, bermayman!

Rahmatilla!

U jinni bo'lib qolganga o'xshardi. (Balki chindan qam esdan og'gandir.) Shitob bilan adyolni yulqib, chetga uloqtirdi.

- Tur bolam! Tur o'rningdan! Ketamiz! Uyga ketamiz!

Shunda... Shunda, to'shakning yarmi bo'sh ekanini payqadi. O'g'lining ikkala oyog'i yo'q edi. Tizzadan emas, undan ham yuqoriroqdan. Ko'kragidan bu yog'i doka bilan o'rab tashlangan. Har joy-har joyda qizg'ishtob dog'lar. Qotib qolgan qon dog'lari.

- Qoching, grajdanin. Xalaqit beryapsiz.

- Hamid ket! Tushunsang-chi, do'stim, menga gap tegadi!

- Yo'q! - U avval temir karavot qirrasini mushtladi. - Yo'q! Yo'q! - Keyin o'g'lining soqoli tikandek o'sib ketgan yuzlaridan o'pa boshladi.

- Bolam, ko'zingni och, Rahmat!

O'sha zahoti shilq etib, yerga o'tirib qoldi.

- Nega? - dedi ingrab. - Nega? Insoflaring bormi? Aytinglar, bolam nima gunoh qiluvdi? - yerga muk tushdi-da, namiqqan taxta polni qo'shqo'llab, o'jiz mushtlay boshladi.

- Nega? Nega? Nega-a-a-a!!!

1989

«O'ZBEK ISHI»

Alohida muhim ishlar bo'yicha tergovchi Koryagin mashinaning orqa o'rindig'ida o'tirar, toliqqan edi. Eski «Jiguli» ikki betida baqateraklar tizilgan, onda-sonda paxta laxtaklari to'kilib qolgan yo'ldan borar, mashina eshigi, asabni qaqshatib, muttasil g'iyqillarda. Jumanov degani, mana, to'rt oydirki, aybini bo'yniga olmaydi. U yoqda gruppaga boshlig'i Ambarsumyan siquvga olib yotibdi: «Biz sizni yosh, g'ayratli mutaxassis sifatida bu ishga jalb qilgandik. Boshqalar obkom sekretarlarini yong'oqdek chaqib tashladi. Siz bo'lsangiz, allaqanday xo'jalik direktorini eplay olmaysiz».

Ming la'nat hammasiga! Paxtasigayam, Jumanovigayam! Avval ham «shug'ullanishgan» u bilan. Bir emas, ikkita tergovchi... Umuman, o'rgimchak uyasiga o'xshaydi, bular. Hammasi chatishib ketgan. Shu topda mashina haydab borayotgan Berdiyev ham ko'ziga shubhali ko'rindi. Viloyat prokuraturasi xodimi. Peshka! Qarang, shuniyam tagida mashina. «Nol-olti».



O'zida-chi? Kichik adliya maslahatchisida mototsikli ham yo'q... Muncha g'iyqillaydi bu eshik?!

- Mashinangizni moylasangiz bo'lmaydimi, Berdiyev?

Berdiyev ortiga qarab jilmaydi:

- Kechirasiz, Vasiliy Stepanovich! - dedi chap qo'li bilan rul ushlaganicha, o'ng qo'lini ko'ksiga bosib. - Mashina meniki emas...

«Qo'lini ko'ksiga qo'yishga balo bormi? Qullik psixologiyasi!»

- Nima, otangiznikimi?

- Yo'q, Vasiliy Stepanovich! Qo'shnimizniki. Bir kunga so'rab oldim.

Koryagin jilmaydi.

- Tushunarli... Bundan chiqdi, qo'shningiz qahramon...

- Qahramon! - Berdiyev favqulodda yangilikni xabar qilayotgandek, samimiy shang'illadi. - Qahramon Ona! O'n ikkita bolasi bor.

«Xo'p, qahramonlik qiptimi? Kalamushga o'xshab bolalash jasorat bo'lsa... Aslida, mana qayerda yotibdi, o'g'irlikning ildizi! Churvaqalar tug'ilaversa, yeymanichaman deb og'zini ochib turaversa...»

- Aytib qo'ying, Berdiyev. Kampir mashinasining eshigini moylab yursin...

Berdiyev kuldi.

- Kampirning pravasi yo'q, Vasiliy Stepanovich. Mashina haydolmaydi.

- Bundan chiqdi, sizning nomingizga oformit qilgan... «Qahramon»ga qanday qarindoshchiligingiz bor?

«Novodyashiy savol, - Koryagin o'zining soddaligidan miyig'ida kuldi. - Bordi-yu, Berdiyev mashinasini «Qahramon ona» nomi bilan xaspo'shlagan taqdirda ham og'zidan gullarmidi? Harqalay yurist...»

- Aytdim-ku, qo'shnisi bo'laman! - Berdiyev orqaga o'girilib, tag'in shang'illadi. - Mashinani kampirning

to'rtinchi o'g'li haydaydi. Pedagog. Krupskaya mukofoti laureati. Maktabda rus tilidan dars beradi.

«Laureat emish! Rus tilidan dars berarmish! Qani o'sha laureatning shogirdlari? So'roq paytida ko'zini lo'q qilib turadi. Rus tilini bilmasmish. Aslida-ku, sovet hokimiyatida oltmish to'qqiz yil yashab rus tilini o'rganmaslik... Biladi!!! Baloni biladi! O'zini go'llikka soladi. Keyin majbur bo'lasan Berdiyevga o'xshagan mahalliy huquqshunoslarni yordamga chaqirishga...»

– Laureatingizning mashinasi tezroq yura oladimi, yo aravadan farqi yo'qmi?

– Mayli-ku, yo'l tor, Vasiliy Stepanovich! Telejka chiqib qolishi mumkin...

– Tor bo'lsa, ko'zingizga qarang! Meni birinchi marta ko'rayotganingiz yo'q!

Motor kuchanib o'kirdi. Mashina shiddat bilan yelib ketdi. Yo'l chetidagi baqateraklar g'oyib bo'ldi. Na daraxt bor, na imorat. Hammayoq paxtazor. Ufqqacha, ko'z ilg'aguncha... to'q yashil, qo'ng'irtob dalalar. Dilni g'ash qiluvchi manzara...

Koryagin bo'g'riqib, mashina oynasini tushirgan edi, yuziga chang urildi. Battar xunob bo'ldi. «Qanaqa xudo qarag'agan joy bu! Sentabr o'rtalab qoldi-ku, haliyam is-siqqa chidab bo'lmaydi...» Oradan hech fursat o'tmay, dimog'iga allaqanday bo'g'uvchi hid urildi. Xizmatchilik! Yurist aralashmaydigan soha yo'q. Keyingi yillarda ekologiyaga oid ishlarni ko'rishga ham to'g'ri kelgan – Dnepropetrovsk, Zaporozhye... Ammo, bunaqangi badbo'y hiddan bahramand bo'lish «nasib etmagan» edi... Atrof-ga alangladi. Nima balo, shu gadoytopmas joyda ham ximzavodmi? Yo'q, ko'z ilg'aguncha ufqda na biron zavod korpusi, na tutun burqsitgan quvur ko'rinadi.

– Nima bu, Berdiyev? – dedi oynani shosha-pisha ko'tarib.



- Defoliant... – Berdiyev yo'ldan ko'z uzmay borarkan, tushuntirdi. – Butifos sepmasa, g'o'zaning bargi to'kilmaydi.

Koryagin horg'inlik bilan ko'zlarini yumdi. Daf'atan sog'inch bir tuyg'uni his etdi. Moskva atrofi... Sokin kuz... Tiniq osmon... Kristalldек beg'ubor havo... Hozir eng yaxshi fasl. Pushkin aytganidek, «ma'yus va go'zal...» «Babe leto» degan gap bor. Har yili sentabrda er-xotin otpuska olib, Podmoskovyega – qaynanasinikiga bori-shardi. O'rmon. Oltindek sarg'aygan emanlar... Shamol epkinida zirillab turgan oq qayinlar... Yam-yashil archazor... Kuzgi qo'ziqorinlar...

Qaynanasi – Nadejda Vasilyevna ularni jon-dili bilan kutib oladi. Moskvadagi oliy kategoriyali restoran oshpazi ham, borsh bilan chuchvara pishirishda Nadejda Vasilyevnaning oldidan o'taversin! Hayron qolasan: «Go'zallik saloni»ning bosh kosmetologi qayoqda-yu, qozon-tovoq qayoqda! Olgani aytmaysizmi, xotini! Erta-indin doktorlik dissertatsiyasini yoqlay deb turgan olim! Kibernetikaning manman degan «xudo»lari tan beradi unga. O'sha akademiklar Olenkaning qo'ziqorin marinovka qilishini bir ko'rsami! Sentabr – er-xotin orziqib kutadigan oy... Afsus, bu yilgi ta'til ham harom bo'ldi...

To'g'ri, aynan shu oyda ta'tilga chiqishining bitta noqulayligi bor. Natashenkaning o'qishi boshlanadi. (Bu yil yettinchi sinfdagi o'qiyapti). Ustiga-ustak musiqa maktabi – violanchelo... Lekin Olga (dono xotin – yarim davlat) buniyam yo'lini topgan. «Tashvish qilma, Vasenka, Natasha yosh bola emas». To'g'ri aytadi: podyezd-dagi qo'shni kampirga yigirma besh so'm berishsa bas – qizaloq kechqurun issiqsiz qolmaydi. Ertalab xolodilnikni ochsa, «suxoy payok» muhayyo. Pishloq, kolbasa, sariyog', tuxum... tushlikni maktabda qiladi... Keyin musiqa maktabi. Kofe bor, buterbrod...



...Shanba kuni kechqurun sakkizdan uch minut o'tganda, er-xotin Natashenkani stansiyada kutib olishadi. Moskvadan qaynanasinikigacha elektrichkada qirq ikki minutli yo'l. «Papochka!» – deydi qizalog'i vagon zinasidan sakrab tushib. O'pishadilar. Keyin babushkalarinikiga yo'l oladilar. (Ajab! Qizaloq onasidan ko'ra uni ko'proq yaxshi ko'radi). Ertasiga otahola qo'ziqorin terishadi. Oyog'iga krassovka, egniga gamash, oppoq vodolazka kiygan, ko'kragi bo'rtib qolgan Natashenka qo'ziqorinlar g'uj bo'lib o'sgan joyni ko'rsa, yosh boladek irg'ishlaydi: «Papochka, qarasangchi, papochka, ko'rmayapsanmi?» Savatchasini salanglatib, o'sha tomon yuguradi... Kechqurun buvisi Natashenkaning topqirligini maqtaydi.

Koryagin o'sha dilxush damlarni ravshan tasavvur qildi-yu, yuragi orziqib ketdi.

... Tormoz nolali g'iyqillab, Koryaginning o'zi ham, xayollari ham to'zon ichida qoldi. Peshanasi oldingi o'rindiq suyanchig'iga urilib, bir zum garangsib turdi-da, mashina yo'l chetiga chiqib, ko'ndalang to'xtab qolganini payqadi. Traktorning tarillashi qulog'iga kirdi. Alang-jalang qarab, bir emas, to'rtta pritsep ulangan traktor tarillab, imillab, katta yo'lni kesib o'tayotganini ko'rdi.

– O'lgani ketyapmizmi, Berdiyev?! – dedi qo'l do'l-g'ab. – Sekinroq yursangiz bo'lmaydimi?

Berdiev unga qaramadi. Chap eshikni ochib, ovozi boricha bir nimalar deb baqirdi. Traktorchi uzr so'ragan bo'lib, qo'lini ko'ksiga qo'ydi-da, pritseplarini sharaqlatgan ko'yi katta ko'chaga burilib ketaverdi. «Savodsiz! Ahmoq!». Koryagin motorni o't oldirishga behuda urinayotgan Berdiyevga jahl bilan qarab, eshik oynasini tushirdi. Yuziga chang urilib tupurdi. Motor hamon dum bosilgan mushukdek big'illar, ammo hadeganda o't olmas edi. Chang tarqalib, ko'z o'ngida g'alati manzara paydo bo'ldi. Biydek dala, paxtazor. Yuz qadamcha



narida, marza boshida pritsep turibdi. (Hozir yo'lni kesib o'tgan pritsepga o'xshagan.) Boshiga oq mato o'ragan ayollar, do'ppi kiygan erkaklar ikki buklangan ko'yi paxta to'la etak orqalab, pritsep tomonga turnaqator kelyapti. Xuddi, o'zidan katta bug'doy boshog'ini ortmoqlagan chumolidek. Bir xillari hamon egat oralab ivirsib yuribdi. Bo'yniga etak osgan. Chotini kerib, g'ayritabiiy gandiraklagan ko'yi qadam tashlaydi. Har bir g'o'za boshiga egilib, ikki qo'llab paxta teradi, shosha-pisha etakka tiqadi. Etak soniya sayin shishib boradi.

...Televizorda paxta terimini ko'rgan edi, «Vremya»da. Qoracha yuzi tabassumdan porlab turgan mexanizator qiz... bunkerga qordek yog'ilayotgan lo'ppi paxtalar...

U yana xiyla tikilib turdi-yu, bir narsani angladi: bular ro'mol tang'igan xotinlar emas, yosh qizaloqlar, do'ppi kiyganlar alp qomatli erkaklar emas, yosh bolalar... «Shoshma, bunaqa manzarani yana qayerda ko'ruvdi?» Berdiyev g'udranib, kapotni ochdi. Motorni titkilay boshladi. Esladi! Bir vaqtlar «Boshsiz chavandoz» filmini ko'rgandi. O'sha kinoda xabash qullar paxtani savatga terayotgani tasvirlangan edi... «Bu yerda etakka terishyapti...»

Berdiev bir balo qildi, motor o't oldi.

- Bir minut! - dedi Koryagin hamon paxta terayotganlardan ko'z uzmay. - Kim bular?

- Terimchilar... - Berdiyev qo'lini isqirt dokaga artib, kapotni qarsillatib yopdi.

- Mashina-chi? - dedi Koryagin astoydil ajablanib. - Nega mashinada termaydi?

- Paxta yalpi ochilmaguncha mashina dalaga tushmaydi, - Berdiyev joyiga o'tirdi. - Bundan tashqari, qo'l terimi toza bo'ladi.

«Jiguli» sekin o'nglanib, yurib ketdi. Koryagin ortiga qarab, o'zidan katta etakni ortmoqlab ketayotgan qizaloqlarga yana ko'zi tushdi. Rahmi keldi.

- Nega bolalar ishlayapti? Kattalar qayoqda?

Berdiyev darhol javob bermadi.

- Ularning ham o'z yumushi bor... - dedi mujmal qilib.

«Tushunarli... Bolasini paxtaga haydaydi, o'zi chay-qovchilik qiladi. Novosibirskka tarvuz oborib sotadi... Aslida-ku yoshlarni qishloq xo'jaligi ishlariga jalb qilish hamma yerda bor. Moskvada ham kartoshkaga olib chiqishadi. Yuqori sinflarni. To'qqizinchiga ko'chsa, Natashenkani ham chiqaradilar. Balki, muzika maktabidan spravka berishar - barmoqlarini avaylashi kerak... O'ziyam studentligida kartoshka tergan... Yomg'ir yog'ib turganida... Loy changallab... Bir safar, hatto, to'rt yuz kiloga olib chiqqan. Paxta nima...»

- Qanchadan haq oladi?

Beridyev yaxshi anglamadi shekilli, so'radi:

- Kim?

- Bolalar. Tergan paxtasiga?

- Kilosi - besh tiyin.

«Yomonmas. Bir kunda besh yuz kilo tersa, naqd yigirma besh so'm! Bir oiladan beshta bola paxtaga chiqsa...»

* * *

«Jiguli» hamon g'izillab borardi. Beridyev bu yoqlarni yaxshi biladi: «Mestniy kadr». Mashina xo'jalik markaziga yetib keldi chog'i, xiyla obod manzara ko'rindi. Ko'chaning bir tomoni - gulzor. Urush qurbonlariga o'rnatilgan didsizgina haykal. Bir yoqda ikki qavatli bino. Xo'jalik idorasi bo'lsa kerak, marmar «shuba» bilan suvalgan. Undan narida, tepasiga «Chayka» deb yozilgan yozgi kinoteatr. Yo'l chetida rus va o'zbek tillarida har biri odamdek harflar bilan yozilgan shior: «Paxta - o'zbek xalqining internatsional burchi!»

Zum o'tmay, markaz ortda qoldi. Tuprog'i o'ynab yotgan qishloq ko'chasiga kirdilar. Ko'cha chetida zamo-



naviy beton simyog'ochlar. Suvi qurigan sement ariq. Aksariyatining devori oqlanmagan uylar. Ba'zilarining tomi shifer bilan yopilgan. Tepasida televizor antenasi. Ba'zilari suvoqli tom. Ustiga g'o'zapoya bostirib qo'yishibdi. (Shuning uchunmi, uylar yanayam pastqam ko'rinadi). Dehqon xalqi tadbirli bo'ladi. Bu yoqlarda g'o'zapoyani o'tin o'rnida ishlatishlari Koryaginning qulog'iga chalingan edi. Holbuki, tuman markazidan magistral gaz quvuri o'tgan. Nari borsa, o'n besh chaqirim... Nachora, gazdan ko'ra g'o'zapoyani afzal ko'rsa - o'zining ishi.

«Jiguli» bo'yog'i unniqqan darvoza oldida to'xtadi.

- Keldik! - Berdiyev mashinadan tushib, darvozaga bordi. - Marhamat! - dedi xuddi o'z uyiga taklif qilayotgandek. Darvozani taqillatib o'tirmadi. Kafti bilan itargan edi, bir tavaqasi g'iyqillab ochildi. - Kelavering, Vasiliy Stepanovich.

Koryagin darvozadan kiriboq to'xtab qoldi. Eh-eh, hovlimas, butun boshli ogorod-ku bu! Bernalol ko'p qavatli imorat qursa bo'ladi! Har kim shunchadan yerni egallab olaversa... Razm solib, bir narsani angladi. Hovli katta bo'lgani bilan bir qarich ham bo'sh joy yo'q edi. Bir tomonda pomidor, kartoshka, bodring pushtalari. Bir tomon jo'xorizor. So'talari yig'ib olingan, ammo sarg'aygan poyalari so'ppayib turibdi. Nariyoq olmazor... O'rik, olcha daraxtlari...

Koryagin beixtiyor Berdiyevga ergashib, chap tomondagi bostirma oldiga bordi. Bostirmada chang o'tiraverib, rangini aniqlab bo'lmaydigan ahvolga kelgan AZLK «Moskvich» mashinasi turibdi. («To'g'ri, protokolda qayd etilgan».) Mashina yonboshida bitta zanglagan kanistr, ikkita pachoq flyaga dumalab yotibdi. Unga tutash yana bir bostirma. Qoziqqa bog'langan ola sigir erinchoqlik bilan jo'xoripoya kavshaydi, ustiga qo'ngan xira pashshalarni dumi bilan haydaydi. Bir chekkada



yonboshiga tezak yopishgan buzoq yotibdi. Koryagin bostirmaning pastqam burchagida bog'log'li turgan eshakni daf'atan ko'rmagan ekan. Eshak uzun quloqlarini dikkaytirib, shu tomonga horg'in qarab turdi-da, bir-ikki hirqilladi. Keyin, nola qilgandek, hangrab yubordi. Koryagin hovlini yana bir karra ko'zdan kechirib chiqishga ulgurdi. Burchakda tandir. Yonida oshxona: qiya eshigidan ko'kimtir tutun chiqyapti. Etak tomonda ikki uy, oldi ayvon. Ro'paradagi tokning yog'och so'rilarini tom ustiga chiqarib yuborilgan. «Hamma gap – mana shu pastqam uylarda! O'zini bechorahol ko'rsatadi-yu, polini ko'chirsangiz, tagidan bir xum oltin chiqadi!» Darvoqe, yonbosh tarafda yana bir uy qurila boshlagan. Xom g'ishtdan devor ko'tarilgan-u, tomi yopilmay chala qolgan. Ko'nglida hayrat aralash nadomatga o'xshash tuyg'u uyg'ondi. Allaqaysi gazetada o'qigan maqola esiga tushdi. Qiziq odamlar! Bir qarasang, turish-turmushi – g'irt qashshoq! Na odamlardek obstanovka qiladi, na kurortga boradi... Nuqul pul yig'adi. Jinoyat kursisiga o'tirishdan ham qo'rqmaydi. O'n yil, o'n besh yil to'playdi-da, bir kechada osmonga sovurib, to'y qiladi. Keyin yana yig'adi. Bittasi – mana shu Jumanovmi? O'qimishli, oliy ma'lumotli... «Madaniyatli»sining ahvoli shu bo'lsa, boshqalardan o'pkalamasa ham bo'ladi... Millioner – gadolar!

Nihoyat eshak entika-entika jimib qoldi. Berdiyev turgan joyida uy egalarini chaqirdi. Oshxonaning qiya ochiq eshigida boshiga eski ro'mol tang'igan qop-qora, ozg'in kampir ko'rindi. Ro'mol tagidan oqargan sochlari to'zg'ib chiqqan, guldor ko'ylagining yengini shimarib olgan, qopdek keng ko'ylak beo'xshov hilpirab turardi.

«Latta o'ralgan shvabraga o'xshaydi, – deb o'yladi Koryagin. Ajab, ko'nglida armon emas, qiziqish, uyg'ondi. – Bunaqa hayotga qanday chidaydi sho'rliklar... Ko'nikib ketgan-da! «Odamzodning eng



katta baxti – ko'nika bilish. Odamzodning eng katta fojiasi – ko'nika bilish... Kim aytgan edi?» Eslay olmadi. Kampir shoshib qoldi. Bilaklariga begona erkaklar nazari tushib «gunohga botayotgandek», hovliqib yengini tushirdi. Ro'molini qayta o'rab, salom berdi. Berdiyev bilan uzoq omonlashdi. Koryaginga ham alohida ta'zim qildi. Bir nimalarni gapirib, ayvon tomon yo'l boshladi. Berdiyev uning ketidan ergasharkan, Koryaginni ham taklif etdi:

– Kelavering, Vasiliy Stepanovich.

Kampir shosha-pisha uyga kirib ketdi. Koryagin chor-nochor ayvon peshiga keldi.

– Berdiyev, – dedi imkoni boricha osoyishta gapirishga urinib. – Jumanovning onasiga ayting. Biz zaril ish bilan kelganmiz...

– Onasimas, xotini... – Berdiyev xijolatli iljaydi.

«Xotini?! Nahot shu ayol...» O'sha ondayoq «kampir» ichkaridan yangi ko'rpachalar olib chiqdi. Xontaxta atrofiga poyandoz to'shab, oppoq, ozoda dasturxon yozdi. Bir zumda to'rtta kattakon patir, patnisdan oltindek tovlanib turgan uzum olib keldi. Berdiyevga qarab, bir nima dedi.

– Dasturxonga taklif qilyapti, – dedi Berdiyev ayoldan ko'z uzmay.

– Vaqtimiz ziq! – Koryagin goh Berdiyevga, goh «kampir»ga qarab, bosh chayqadi. Shunda «kampir» unchalik ham qari emasligini, harakatlari chaqqon va shiddatli ekanini his etdi.

– Noqulay bo'ladi, Vasiliy Stepanovich! – Berdiyev tufilisini yechib, ayvonga chiqdi. – Odat shunaqa.

Koryagin istar-istamas xontaxta yoniga cho'kkalarkan, ko'nglida noxushlik sezdi.

«Boshlandi! – dedi injib. – O'rgildim odatlaringdan!» – Yuzini o'girib, bir nuqtaga tikilib o'tiraverdi. Bir mahal Berdiyev emin-erkin shovqinlab gapirayotganini

eshitib, boshini ko'tardi. Ayvon oldida bo'y-basti bab-baravar ikkita bola turar, Berdiyev kulimsirab, ularga bir nimalarni tushuntirar (ehtimol, nimanidir so'rar) edi. Bolalar negadir iljayib, javob qiladi, papkasini mut-tasil salanglatadi. Birining bo'ynida galstuk, ikkinchisi galstugini yechib, shimining cho'ntagiga suqqan, kis-sasidan bir uchi chiqib osilib turibdi. «Jumanovning egizaklari. Beshinchi sinfda o'qiydi. (Buyam protokolda bor)».

Berdiev nimadir degan edi, bolalar chug'ur-chug'ur qilib, uyga kirib ketdi. Ayol paxta gulli choynak, to'rtta piyola (qiziq, nega to'rtta?) keltirib xontaxtaga qo'ydi. Koryagin, beixtiyor tag'in zehn soldi. Yo'q, har-qalay xotini Jumanovdan qari ko'rinadi. Ancha qari! Peshanasini ajin bosgan, ko'zlari horg'in... Ayniqsa, bo'yni toshbaqaning kosasiga o'xshaydi. Qaynanasining gapi lop etib esiga tushdi. «Xotin kishi bo'ynidan qariydi. Xo-tinni g'am qaritmaydi, er qaritadi». Naqadar dono ayol Nadejda Vasilyevna! Uyatsiz Jumanov! O'zi pulni pul bilan o'ynagan, suyuq ayollar bilan ishrat qilgan. Sho'rlik xotini bu yoqda... Feodal!

Ayvon zinasida tapir-tupir eshitildi. Maktab forma-sini yechib, oyog'iga etik kiyib olgan egizaklar bir nima deb g'ujur-g'ujur qila boshladi. Ayol oshxonaga yo'naldi. Dasturxonda yotgan nonga aynan o'xshash bitta patirni teng ikkiga bo'lib, yarmini unisiga, yarmini bunisiga berdi. Zipillab kelib, ayvon peshida osilib yotgan ik-kita etakni bolalariga tutqazdi. Egizaklardan biri etakni qo'ltig'iga qistirib, non kavshagancha, darvoza tomon ketdi. Ikkinchisi to'satdan etakni yerga uloqtirdi. Tur-gan joyida tepinib, bir balolar deb chinqirdi. Ko'zlarida g'alati o't yonib ketganday bo'ldi.

- Paxta tergisini kelmayapti, - dedi Berdiyev ku-limsirab. Nimanidir tushuntirmoqchi bo'lgan edi, bola unga yovqarash qilib, hurpaydi. «Otasiga tortgan qay-



sar ekan, – deb o'yladi Koryagin undan ko'z uzmay. – Genetika!»

Xotin yerda yotgan etakni silkitib, changini qoqdi. Tag'in bolaga tutqazdi. Allanima deb yupatdi chog'i, bola istar-istamas eshik tomon yurdi. Ayol tag'in oshxonaga kirib ketdi. Noxush sukunat cho'kdi. Allaqayerda musicha kukuladi. Bostirma tomonda sigirning pishqirgani eshitildi.

– Marhamat Vasiliy Stepanovich! – Berdiyev yarim piyola choy uzatdi.

Koryagin chanqagan edi. Choy ho'pladi.

– Uzumdan oling, – dedi Berdiyev qistab. – Berdiyev! – Koryagin astoydil ranjib, chimirildi. – Biz mehmondorchilikka kelgan emasmiz. Chaqiring anavi xotinni. Palovj kerakmas!

Berdiev unga allanechuk xotirjamlik bilan bir lahza tikilib turdi-da, qo'lidagi piyolani dasturxonga qo'ydi. Oshxona tomon qarab ovoz berdi. «Anga» dedimi, «yanga»mi, Koryagin yaxshi anglamadi. Xotin oshxonadan mo'raladi, sun'iyroq iljayib javob qildi.

Xuddi shu payt uy eshigida ikki yoshlardagi qip yalang'och, do'mboqqina o'g'il bola ko'rindi. O'zicha g'udranib ostonadan oshib o'tmoqchi bo'ldi-yu, qoqilib ketdi. Yuztuban yiqilib, ovozi boricha yig'lab yubordi. Berdiyev o'rnidan ildam turib, o'sha tomon yurgan edi, oshxonadan ayol otilib chiqdi. Yo'l-yo'lakay allanima, deb javradi. Berdiyev ayvon peshiga yetib bormasdan uy ostonasida egniga eski atlas ko'ylak kiygan, uzun sochini ikkita qilib o'rgan qiz paydo bo'ldi. O'ng biqinini changallaganicha, engashib bolaga qo'l cho'zdi. Koryagin yuragi orziqib ketdi. «Natashenka bilan teng bo'lishi kerak». Qizning allaqayeri chindan ham Natashenkaga o'xshab ketardi. Bo'y-bastimi, oppoq yuzimi... Yo'-o'q! Natasha bunaqa qiltiriqmas, rangi ham zahil emas, sog'lom, o'ktam...

Ayol yugurib kelib, bolani qizning qo'lidan oldi. Bag'riga bosgancha uyga kirib ketdi. Atlas ko'ylakli qiz ayvon o'rtasida to'xtab qolgan Berdiyevga salom berdi. Koryagin uning ko'zlarida kattalarga xos, allanechuk chuqur ma'no borligini daf'atan idrok etdi. Berdiyev nimadir so'ragan edi, qiz bir zum so'zsiz-sadosiz tikilib turdi-da, biqinini changallagan ko'yi uyga kirib ketaverdi.

Ichkaridan ayolning erkalovchi ovozi eshitilar, bola hamon g'ingshib yig'lar edi. «Eri qamalmasa bu ham Qahramon ona bo'larmidi... Bir emas, beshta bola. Nima zaril? O'nta nimjon bolani baxtsiz qilgandan ko'ra bitta sog'lom bolaga baxt bergan yaxshi emasmi?»

Koryaginni yana xayol olib qochdi. Natashenka kichkinaligida juda yig'loqi edi. Er-xotin oqshomlari Sokolnikiga chiqib, sayr qilishar, kolyaskani itarib borayotgan Olga, qizaloq hadeb yig'layverganidan xunobi oshib, baqirib berardi: «Men buni yolg'iz o'zim uchun tug'dimmi, yo o'ynashdan orttirdimmi? Ovut bolangni!» Koryagin bir qo'llab «lyu-lyu-lyu» deb, kolyaskani beo'xshov silkitar, ikkinchi qo'li bilan xotining yelkasidan quchib, taskin berardi: «Senga asabiylashish mumkin emas, jonim...» Oxiri Natashenka uxlab qolar, er-xotin araz-tarazni unutilib, uyga qaytishar, (uylari parkka yaqin), lift chaqirib, o'n to'qqizinchi qavatga ko'tarilishar, shunda Olga erkalaniib uning bo'yniga osilardi: «Bo'ldi, Vasenka, endi hecham tug'mayman».

...Nihoyat, ichkarida bola yig'isi tindi. Ayol ayvon-ga chiqib, xontaxta yoniga tiz cho'kdi. Uzum boshlarini maydalab, tanovul qilishga undadi. Qiziq, uning nigohida na asabiylilik, na jahl sezilardi. Go'yo bolasini kolyaskada sayr qildirib, endi uxlatgan baxtiyor onadek xotirjam va osoyishta edi. Ayol Berdiyevdan ko'z uzmay, allanimalarni gapirdi. Uzoq gapirdi. Avval vazmin, keyin bezovtalanib... Berdiyev quloq qoqmay tinglab o'tirar,



ora-chora bosh irg'ab, ma'qullab qo'yardi. Go'yo tergovchi emas, tug'ishgan ukasidek.

- Nima deyapti? - Koryagin xotinning gapini bo'lib, Berdiyevdan so'radi.

- Qizi ikkinchi marta sariq bo'пти. Kasalxonada joy yo'qmish...

- Nima, siz vrachmisiz? - Koryagin garchand ko'nglida qizga achinsa ham, xunobi oshdi. Sigaret tutatdi.

- Erim qachon chiqadi, deyapti, - Berdiyev ayolning shuncha gapini lo'ndagina tarjima qildi. - Ko'rgani borishsa kiritishmabdi.

- O'zingiz yuristsiz-ku, Berdiyev! Tushuntiring. Tergov tugamaguncha svidaniye berilmaydi.

Berdiyev so'zini tugatar-tugatmas, ayolning yuz ifodasida hayrat paydo bo'ldi. Bir nimalarni tez-tez gapirdi.

- Erim «koma»ga tushib qolmaydimi, deyapti. Jumanovning saxar kasali bormish. Holi nima kechadi, deyapti... Haligacha ko'mir olishmabdi. Qish kelyapti, nima qilamiz, deyapti.

«Ko'mir olmaganmish, - deb o'yladi Koryagin ijirg'anib. - Ishlatsin xumchaga bosib qo'ygan oltinlarini!»

- Aytib qo'ying, Berdiyev! - dedi qovog'ini solib. - Albatta, qamoq - sanatoriy emas. Ammo qo'rqmasin, eri ochidan o'lmaydi! - Sigaretni yerga tashlash uchun yonboshiga o'girilgan edi, besh-o'n qadam narida to'dalashib turgan odamlarga ko'zi tushdi. Olacha matodan ko'ylak kiygan kampirlar, qora-qura yosh bolalar... Yaqin kelishga hayiqib, g'uj bo'lib turishibdi. «Tomoshabin yetishmayotuvdi o'zi!»

- Aytin, - dedi u goh Berdiyevga, goh xotinga qarab. - Erining tezroq chiqishi va umuman, chiqish-chiqmasligi ko'p jihatdan unga bog'liq! Tarjima tugartugamas, ayolning ko'zlarida umid yarq etdi.



- Nima xizmat bo'lsa, tayyorman, deyapti.

- Mana bu boshqa gap! - Koryagin xotinning ko'ziga sinovchan tikilgan ko'yi ta'kidladi. - Har bitta so'zimni aniq-ravshan tarjima qiling, Berdiyev. Buning gapini ham so'zma-so'z tarjima qilasiz. Biz, Jumanova, sizni so'roq qilmoqchi emasmiz. So'roq qilsak, chaqirtirib olardik. Shunchaki, suhbatlashgani keldik. Qancha ochiq gaplashsak, shuncha yaxshi. Siz eringizning sog'-salomat chiqib kelishini istaysizmi?

- Erimdan boshqa suyanchig'im yo'q, - Berdiyev qoidaga binoan so'zma-so'z tarjima qila boshladi. - Tepamda Xudo turibdi. Erim begunoh!

- Shoshilmang, Jumanova. Begunoh odam qamal-maydi.

- Erimda gunoh yo'q! - dedi xotin qaysarlik bilan.

- Beshta bolangizni o'ylang, - dedi Koryagin uning ko'ziga qattiq tikilib. - Qancha rost gapirsangiz, shuncha yaxshi. O'zingizga ham, bolalaringizga ham.

Ayol uzoq jimib qoldi. Ko'ziga mung cho'kdi. Niho-yat, past ovozda allanima dedi. Berdiyev uning so'zlarini tarjima qildi.

- Bolalarni o'ylasa erimni nega qamaydi, deyapti.

- Qonun oldida hamma bir. Beshta bolasi bo'ladimi, o'ntami. Lekin biz yordam berishga tayyormiz. Azbaroyi bolalari tufayli. Faqat... Jumanova ham bizga ko'maklashishi...

Berdiyev tarjimini tugatmasidan ayol chuqur xo'rsinib, anchayin qat'iy ohangda nimadir dedi.

- Unaqa bo'lsa qizimni kasalxonaga yotqizinglar, qizim paxtada ishlab, shu dardni orttirgan, deyapti.

- Yaxshi... - biqinini changallab turgan qiz (Nata-shenkaning tengdoshi) tag'in Koryaginining ko'z o'ngiga keldi. - Qizaloq masalasida yordam berish mumkin.

U fikrini yakunlab ulgurmay, xotin tag'in gapga qo'shildi.



- Erimni tezroq chiqarib beringlar, deyapti.

Koryaginning ensasi qotdi. «Mantiqni qarang!»

- Jumanova, - dedi o'zi xohlagandek keskinroq ohangda. - Men boshida aytdim: eringiz Jumanovning qamoqdan chiqish-chiqmasligi ko'p jihatdan sizga bog'liq. Siz, haqiqatni tiklash yo'lida tergovga yordam berishingiz kerak. Shunda hammasi yaxshi bo'ladi. Tushunarlirmi?

Ayolning ko'zlarida yana umid uyg'ondi.

- Jumanova! - dedi Koryagin aniq-ravshan qilib. - Biz sizga, bolalaringizga yomonlik tilamaymiz. Sizdan faqat bir narsani so'ramoqchimiz. Eringiz Jumanov Panji o'z pokazaniyesida aytgan: mejrayonni paxta punkti mudiri Omonov bilan til biriktirib, yo'q paxtani bor qilib yozganlar. Evaziga Omonov o'ttiz ming, eringiz o'ttiz mingni bo'lashib olgan. Shundan yigirma besh mingni o'tgan yil 23-oktabr seshanba kuni kechasi eringiz sizga ko'rsatgan. Pul asosan ellik so'mlik, yigirma besh so'mliklar bo'lgan. Bu fakti paxta punkti mudiri Omonov ham yozib bergan... Jumanov besh ming so'mni qayoqqa sarflaganining hozircha ahamiyati yo'q. Lekin, yigirma besh mingni sizga ko'rsatgani aniq. Iltimos, eslab ko'rsangiz, o'sha pul qayoqda?

Koryagin mulohazalarini dona-dona qilib aytdi. Berdiyev ham xuddi shu ohangda tarjima qildi. Koryagin ayolning ko'zlariga tikilib, yuzidagi har bir ifodani kuzatib turdi. Xotin avvaliga hayron bo'ldi. Goh Berdiyevga, goh unga mo'ltirab termildi, keyin ko'zlari alamdandan qisilib, bidir-bidir qila boshladi.

- Tushuntiring, Berdiyev! - dedi Koryagin xotinning javobini kutmay. - Eri hammasini tan olgan. Jumanova! Tushunsangiz-chi! Sabil qolmaydimi o'sha yigirma besh ming! Eringiz arzimaydimi yigirma besh mingga?!

Xotinning rangi gezarib, bo'yni battar tirishib ketdi. Ko'zlari g'azabdan yonib, o'rnidan sapchib turdi. Chin-qirib, soniga shapatilay boshladi. Barmog'ini bigiz qilib, hovlining goh u, goh bu burchini ko'rsatdi. Oxiri, guvala devorli pastak bostirmaga imo qilganicha, og'zidan ko'pik sachratib, ayyuhannos soldi.

– Bu qandoq zulm! Qandoq bo'hton! – Berdiyev xotinning gaplarini shosha-pisha tarjima qilishga kirishdi. – Ikki marta tintuv qildilaring! Xohlasang yana yuz marta tekshir. Ming marta tekshir! Hech vaqo yo'q bu xonadonda. Erim bolalariga harom yegizgan emas. Erimda gunoh yo'q! Yo'q! Jonimni olmoqchimisan? Ol! Otib tashla! Ana, xohlagan joyingni titkilayver. Tekshirmaganing bitta xalajoy qoldi. Kovlab ko'r o'shaniyam!

Koryagin istehzoli kulimsiradi. Ha, avvalgi tergovchilar ikki marta tintuv qilgan... Lozim bo'lsa Ambarsumyandan sanksiya oladi-da, kovlatadi o'sha tualetni ham! Xotin hamon og'zidan ko'pik sachratib, qo'shqo'llab tizzasiga shapatilar, ammo yig'lamas edi. (Yig'lasa yaxshi bo'lardi... Harqalay ko'ngli eriydi... Til-zaboni ochiladi.) Xotin borgan sayin avjga minar, hali-veri jag'i tinadigan-ga o'xshamasdi. Koryaginning qulog'i shang'illab ketdi.

– Nima deydi bu, Berdiyev?

– Menga otasiz bola kerakmas, deyapti. Beshta bolamni bag'ringa olaman-da, o'zimga-o'zim o't qo'yaman, deyapti.

– Qo'ysa-qo'yaversin! Odati shu bularning! Fanatichka! Odamga o'xshab suhbatlashay desang... – Koryagin shaxd bilan o'rnidan turgan edi, xotin kutilmaganda bilagiga chang soldi. Ikkinchi qo'li bilan Berdiyevning yoqasidan ushlab, pastga sudray boshladi. Koryagin esankirab qoldi. Besh daqiqa avval qo'ydek yuvosh bo'lib dasturxonga taklif qilayotgan odam... Qo'li muncha qattiq bu kampirning... Bir tomonda Koryagin, bir tomonda Berdiyev harchand yulqinishmasin, xotinning ombir-



dek qo'lidan chiqib ketolmas, ayol nuqul «yur, yur!» deb chinqirardi.

- Berdiyev! - dedi Koryagin siltanib. - Aytib qo'y bu shallaqligga. Bugunoq erining oldiga oborib tiqib qo'yaman!

Berdiyev tarjimani tugatar-tugatmas, xotin bat-tar jazavaga tushdi. Ikkalasini baravar silkitib, dod soldi.

- Qamoqqa olib bor, deyapti... - Berdiyev rangi o'chib, ayolga allanima dedi. Insofga chaqirdi chog'i. Ammo xotin esdan og'ib qolganga o'xshar, nuqul ikkala raqibini ayvondan yerga olib tushishga urinib, tortqilar edi. Umrida bunday xo'rlik ko'rmagan Koryagin, g'azablanib ketdi.

- Qo'yvor! - dedi hayqirib.

Bola yig'isi eshitildi. Uy ostonasida boyagi rangsiz qiz yalang'och ukasini ko'tarib turar, bola shovqin-surondan qo'rqib uyg'ongan shekilli, chirillab yig'lar, rangsiz qizning ko'zlari jiqqa yoshga to'lgan, ammo indamasdi. Ayolning changak qo'llari darhol bo'shashdi. Gandiraklagundek chayqalib borib, bolani qo'lga oldi. Ho'ngrab yig'lab yubordi.

Berdiyev sholchada to'nkarilib yotgan shlyapasini olib kiydi. Koryagin galstugini to'g'riladi. «Is-terichka!» - deb o'yladi nafrat bilan. Shu payt yon-bosh tomondan g'o'ldiragan ovoz keldi.

- Nega ayol kishini haqorat qilasan, yigitcha?

Koryagin jahl bilan burilib qaradi. Tomoshaxo'rlar ko'payib ketgan, boyagi kampirlar-u bolalar orasida endi salla o'ragan chollar, yosh ayollar, erkaklar ham ko'rinar, qirq chog'li olomon yarim doira yasab, o'shshayib turardi.

- Kim? Kim u gapirgan? - dedi Koryagin xezlanib.

Og'ir sukunat cho'kdi. Ruscha gapirgan odam qo'rqdi shekilli, miq etmadi. Olomon ham jim edi.

– Kim? – Koryagin dag'dag'a bilan ta'kidladi. – Qani, chiqsin bu yoqqa! Javob bo'lmadi. Sallali chollar, uzun ko'ylakli kampirlar ming'ir-ming'ir qildi.

– Xo'p... men... – Nihoyat, orqaroqda turgan ayiq-sifat erkak ikkilanib, davradan chiqdi. – Men gapirdim, – dedi ayvon peshiga kelib. Boshida yag'iri chiqqan do'ppi, egnida unniqqan ko'ylak, oyog'ida poshnasi qiyshiq etik...

– Nega xotin kishini haqorat qilasiz, yigitcha? – dedi sof rus tilida. Biroq, bu safar sizlab gapirdi.

– Nima, akasimisiz, qudasimisiz? «Eh-he! Ruscha matalniyam biladi bu!» – Men sizga yigitcha emasman! – Koryagin uning ko'ziga tikandek qadaldi. – Men alohida muhim ishlar bo'yicha...

– Nega qiynaysizlar sho'rlikni! – «Ayiq» uning gapini eshitmagandek qo'l siltadi. – Necha marta obisk qilasizlar?

– Xohlaganimizcha! Tushunarlimi? Xohlaganimizcha! O'zingiz kimsiz? Marhamat qilib ko'rsating hujjatingizni! Kim sizga ruxsat berdi xizmat burchini o'tayotgan...

– Qo'rqitmay qo'yaqoling... – «Ayiq» sochi qirtishlangan boshidan do'ppisini yechib, kaftiga urib qoqdi. Qayta kiydi. Lapanglab borib, Jumanovani yelkasidan quchdi. Yupatib, allanima dedi. Xotin battar ho'ngray boshladi. «Ayiq» yig'layotgan bolani uning qo'lidan avaylab oldi. Bir qo'llab bolani ko'targancha, rapidadek kafti bilan ayolning boshini siladi. Ayol hiqillab yig'lar, nuqul bir so'zni qaytarar edi. «Akajon! Akajon!» Olomon orasida g'ovur-g'ovur boshlandi. Kosovdek qop-qora, ozg'in chol qo'lini paxsa qilib, bir nima deb chiyilladi.

– Ketish kerak, Vasiliy Stepanovich, – dedi Berdiyev ruhsiz ohangda.



Mashina sekin yurib borar, Koryaginning dili xufton edi. «Aslida «suhbat»ni yumshoqroq ohangda qilish kerak edi. Harqalay, tergov emas bu. Umuman olganda, qonunga xilof. Lekin niyat yaxshi edi-ku! Ko'rmaysizmi bu fanatiklarni!» Xotinning lo'livozligi, «ayiq»ning dag'dag'asi qulog'idan ketmas, g'ijinar edi. «Yaramas! Sensirab gapirdi-ya! Hammasining ildizi bir! Hammasi chatishib ketgan!»

- Boyagi kim edi, Berdiyev?

- Qaysi biri?

- Dag'dag'a qilgan bosmachi?

Berdiyev noxush g'udrandi.

- Bosmachi emas...

- Bosmachi! - dedi Koryagin qat'iyat bilan. - O'zi bo'lmasa, ota-bobosi bosmachi o'tgan. Basharasidan ko'rinib turibdi. Familiyasi nima? - Cho'ntagidan qalam-daftar chiqardi. - Aniq adresi!

- Familiyasi - Jumanov.

- Demak, Jumanovning akasi?

- Yo'q, amakivachchasi.

- Ya'ni, qaysi ma'noda?

- Qanday tushuntirsam ekan, Vasiliy Stepanovich... Jumanovning otasi boyagi... siz aytayotgan «bosmachi»ning otasi bilan aka-uka bo'lgan. «Bosmachi»ning otasi frontdan invalid bo'lib qaytgan, miroblik qilgan. Hozirgi tilda aytsak - irrigator. Jumanovning otasi partiya xodimi bo'lgan... Aka-uka o'lib ketganidan keyin...

Koryaginning boshi g'uvillab ketdi. «Akasi, ukasi, amakisi... nima ahamiyati bor?»

- O'zingizni qiynamang, Berdiyev. Shajaralarni tushuntirmay qo'yaqoling. Nimaga shunchalik himoya qilib qoldi poraxo'rning xotinini?



Berdiyev yo'ldan ko'z uzmay borarkan, chuqur so'lish oldi: – Aytдим-ku, amakivachchasi deb. Bizning odatda, otalar o'lsa, avloddagi birinchi o'g'il hammaga ota o'rnida o'tadi.

– Ota emish! – Koryagin istehzoli kuldi. Nima ish qiladi o'sha «ota?» Machitda mulla emasmi, ishqilib?

– Samosval haydaydi. PMKda...

– Nechanchi PMK?

– O'n to'rtinchi.

– Ismi? – dedi Koryagin yon daftarga yozishda davom etib. – Qishloqda hamma uni Vali tog'a deydi. Lekin asli oti – Valentin.

– Nima? – Koryagin oldingi o'rindiq tomon egildi. – Nima dedingiz?

– Valentin...

– Qanaqasiga?

Berdiyev yelkasi osha unga xotirjam qarab qo'ydi. Vali tog'a Leningrad blokadasidan chiqib kelgan ekan... Qirq uchinchi yilda. O'n bir yoshida... Jumanovlar oilasi uni o'g'il qilib olgan.

– Ayblanuvchi Jumanovni so'roqqa!

Koryagin «Delo»ni g'ijinish aralash hafsalasizlik bilan varaqladi. «Jumanov... Jumanov... Jonga tegdi! Pora olib, pora bergani fakt! Qo'shib yozgani, amalini suilste'mol qilgani – fakt! (149, 152, 149-prim moddalar.) Bo'yniga olmaydi, vassalom! U yoqda grupp boshlig'ining dag'dag'asi. «Bir haftada bo'yniga qo'yasan, besh kunda pokazaniye olasan...» Aytishga oson! Odamga o'xshab ishlaydigan alohida kabine-ting bo'lmasa, aybdorni so'roqqa shaharning narigi boshidan konvoy olib kelsa... Ustiga-ustak mana bu do'zax jaziramasil.. O'marilgan qancha millionlar davlatga qaytarildi. Hali yana qanchasi topilarkin!



Bitta konditsioner qo'yib bersa, haqqi ketadi bularning!»

Jahl bilan borib, derazani ochdi. Yuziga issiq havo urildi. Kunbotar pallasi. Qilt etgan shamol yo'q. Ro'parada tomi qubbali allaqanday ko'hna bino. Qaldirg'ochlar vizillab uchib yuribdi. Pastda tor hovli. Beshinchi qavatdan qaragan odamga hovli yanayam kichrayib, katalakdek ko'rinadi. O'rtada qirg'og'i sementlangan hovuz. Hovuz bo'yida bir tup archa. Yaproqlariga chang qo'naverib sarg'ayib ketgan. Qismatidan noligandek, mung'ayib turibdi. «Qayoqdan kelib qolding begona bu yurtlarga, birodar!» Vasiliy Stepanovichning ko'z o'ngida tag'in Podmoskovye o'rmonlari jonlandi. Natashenkani sog'inganini shu qadar chuqur his etdiki, ko'ksining chap burchi sanchib ketgandek bo'ldi. Qiziq, avval ham xizmat taqozosi bilan uzoq safarlarda ko'p bo'lgan. Lekin, qizalog'ini hech qachon bunchalik sog'inmagan edi. «Olya nima qilayotgan ekan?» Shu paytgacha xayoliga kelishi bilan haydab solishga uringan ko'ngilsiz xotiro to'satdan butun tafsiloti bilan yopirilib keldi.

Olga «boshqa tug'mayman», deganiga qaramay, tag'in bir marta bo'yida bo'lib qoldi. (Er-xotin har-chand ehtiyotini qilishsa ham.) O'shanda Natashenka, chamasi uch yoshlarda edi... Koryaginning o'ziga qolsa Olenkaning tug'ishini xohlardi. (Balki o'g'il bo'lar... Har qanday erkakning ko'nglida o'g'il ko'rishdek egoistik orzu bo'ladi.) Bir kuni kechasi, (esida, qahraton qish edi) Natashenka uxlagach, er-xotin yotishganida Koryagin «yana bitta tug'sang hech nima qilmaydi», degan ma'noda gapirdi. Olga talay fursat jim yotdi-da, to'satdan «yorildi». «Vasiliy, - dedi bosliqlik bilan. - Sen halol odamsan. Shuning uchun, aldashni xohlamayman. Esingdami, birovni sevib qolsam, sendan yashirmayman, degandim... Shundoq bo'lib qoldi. - Ja-



vob kutgandek, bir lahza jimib qoldi. Eridan sado chiqmagach, chuqur so'lish oldi. Dona-dona qilib tushuntirdi. – Endi, bildimki, u sevishga arzimas ekan!.. Xotirjam bo'l, ertaga abortga boraman».

Koryagin ro'y bergan voqeaning butun dahshatini endi tushunib yetgandek, sapchib turdi. «Demak, sen... sen... – dedi entikib. – Ayt! Kim o'sha iblis!?» «Bo'kirma, Natashenkani qo'rqitib yuborasan. – Olga nihoyatda xotirjam alpozda dashnom berdi. – Qiziq odamsan, Vasya, – dedi deyarli erkalab. – Xo'sh, o'sha «iblis» kimligini aytsam, qo'lingdan nima kelardi? Duelga chaqirasanmi? Yo borib, so'yib kelasanmi? – Yana chuqur so'lish oldi. – O'zim ahmoqman! – dedi o'kinch bilan. – Vijdonim oldida pok bo'lay deb... – Ovozida qat'iyat bilan ta'kidladi. – Xotiring jam bo'lsin! Endi bunaqa «ish» takrorlanmaydi... Ajrashamiz desang, hoziroq razvod beraman. Axir biz zamonaviy odamlarmiz-ku, Vasiliy... Qizingdan ko'ngling to'q bo'lsin. Natashenka o'zimga tan... Xohlasang har hafta ko'rib turasan».

Koryagin paltoni yelkasiga ildi-yu, telpak ham kiymay, chiqib ketdi. Qor qiyalab urar, sovuq shamol uvullardi. (Moskva ko'chalarida shamol shiddatli bo'ladi...) Tongotarga yaqin qaytib keldi. Olga eridan xavotirlanib uxlamagan ekan. «Sovuq qotib ketgandirsan? – dedi oradan hech gap o'tmagandek. – Damingni ol, ishga kechikasan». Koryagin indamay narigi xonaga kirdi. Karavotchasi uxlab yotgan qizining yuzidan o'pdi. «Vasya, – dedi xotini tashvishli shivirlab. – Bolani shamollatib qo'yasan. Qara, hammayog'ing qor-ku, jonim»... Koryagin qizalog'i ustida bosh egib turarkan, endi mana shu jajji vujud dunyoda o'zining eng aziz odami bo'lib qolganini teran his etdi!.. U hamon deraza oldida turarkan, allaqachon unutilib ketgan noxush xotira nega aynan shu pallada xayoliga kelganini tushunmadi. Keyin nima uchundir ikki kun ilgari qishloqqa borganida Jumanovning kampir-



xotini yuzi yanayam xunuklashib chinqirganini esladi. «Menga otasiz bola kerakmas, bolalarimni bag'ringa olaman-u, o'zingga o't qo'yaman!» Dili battar xufton bo'lib, xayolan qo'l siltadi. «Bilganini qilmaydimi, o'sha yovvoyi!».

Derazadan nari ketarkan, yana bir karra osmonga qaradi. Quyosh hali botmagan, osmon g'uborli, onda-sonda qora bulut parchalari ko'rinar, tashqaridan dim havo yopirilib kirardi. Shoshilmay stol yoniga borib o'tirdi. Tomog'i qaqrab, tortmani ochdi. «Pepsi-kola» shishasiga qo'l cho'zdi. Shisha muzdek edi: yaqinda xolodilnikdan olib chiqishgan... Ochqichni stol ustiga qo'ydi. Tiqinni ochmoqchi bo'ldi-yu, nafsini tiydi. «Keyin». Shishani tag'in tortmaga soldi.

Yo'lakda qadam tovushlari, soqchining «tek tur!» degan buyrug'i eshitildi. Eshik ochilib, yosh serjant ko'rindi.

– O'rtoq tergovchi...

– Siz bo'shsiz! – dedi Koryagin quruqqina qilib.

Jumanov eshik oldida to'xtadi. Katak ko'ylagi g'ijimlangan. Shimining bir pochasini negadir qayirib olgan. Soqoli o'sib ketgan, yuzi shishgan... Keyingi paytda Koryagin uni har ko'rganda beixtiyor asabiylashardi. Hozir ham shunday bo'ldi. Biroq o'zini bosdi.

– O'tiring, Jumanov! – dedi vazminlik bilan. Jumanov og'ir qadam bosib, ro'paradagi taburetkaga o'tirdi. Zo'r berib, bilaklarini silay boshladi (Qo'llari titrar edi).«Kishan siqdimi? Shunaqa! Kishan degani – bilakuzuk emas».

– Xo'sh, Jumanov, boshlaymizmi? – Koryagin deloni shoshilmay varaqladi. Eng muhim dalillarni alohida diqqat bilan «qayta o'qib chiqdi...» Keyin ayblanuvchining ko'ziga sinovchan tikildi. Jumanov hamon bilaklarini silagan ko'yi yerga qarab o'tirardi. Ko'zlari qizarib ketgan, lablari pors-pors yorilgan, og'ir nafas oladi.



– Shikoyat yo'qmi, Jumanov? Sog'liq yaxshimi?

Rasmiyatchilik... Mayli, buyam kerak-da... «Uch kundan beri uyqu yo'qmi? Kameradagi ikki retsedivist itning bolasiday do'pposladimi? Do'pposlasa-ku, mayli... Ko'ngliga siqqancha xo'rlagandir? Gapir! Savodning joyida. Yo'l-yo'riqni bilasan, Moskvada o'qigansan... Ayta-aver! Qonunga xilof ish qilishyapti, menga ham jismoniy, ham ruhiy azob beryaptilar, demaysanmi? Demaysan! Negaki qonunni avval boshi o'zing buzgansan! Nima, shuncha qilg'iliklaring evaziga biz seni boshimizga ko'tarishimiz kerakmi?»

– Sizdan so'rayapman, Jumanov! Shikoyat yo'qmi?

Jumanov og'ir bosh ko'tardi, gapirmoqchi edi, bo'g'zidan xirillagan ovoz chiqdi. Porsillagan labini yalab qo'ydi.

«E, ha-a! «Kameradosh»laring bir sutkadan beri suv ichgani qo'ymayaptimi? Nafas olsang ichingga olov kiryaptimi? Chanqoq azobi yomon... Ayniqsa, senga o'xshagan «qand» kasali borlarga». Koryagin shoshilmasdan tortmani ochdi. «Pepsi-kola» shishasini stol ustiga qo'ydi. Tortmada turgan stakanni izlagan bo'lib, uzoq titkiladi. Nihoyat, stakanni ham shisha yoniga qo'ydi. Ochqich izlab, goh u cho'ntagini, goh bu cho'ntagini kovladi.

– Qayoqqa yo'qoldi, shayton olgur!.. Issiqni qarang, Jumanov, – dedi ochiq derazaga alanglab. – Umuman, bu tomonlarda yomg'ir yog'adimi o'zi? – Bu gaplarni aytar ekan, ayblanuvchiga biron marta qayrilib qaramadi. Nihoyat, ochqich «topildi». «Delo» tagida yotgan ekan. Temir tiqinni ochdi. Shisha og'zi ko'pirib, muzdek hovur ko'tarildi. Suvni shoshilmasdan qirrador stakanga quydi. «Pepsi-kola» tag'in ko'pirdi. Salqin, yoqimli isxonani tutib ketgandek bo'ldi... Nihoyatda xotirjamlik bilan ho'pladi.

– O'-o'u! – dedi chuqur xo'rsinib. – Jonning rohati-ya, Jumanov... – stakanni stolga qo'ymay, unga teshib yubor-



gudek tikildi. Jumanovning qizargan ko'zlari yarqillab ochilib ketgan, shishgan lablarini muttasil yalardi.

- Pepsiga qalaysiz, Jumanov? - Koryagin stakanga yana suv quydi. Tag'in salqin bug' ko'tarildi.

Jumanov g'ayritabiiy chaqqonlik bilan o'rnidan turdi. Bir-ikki qadam bosgan edi, Koryagin nihoyatda xotirjam ogohlantirdi:

- O'tirilsin! - «Delo»ni tag'in hafsalasiz varaqlashga tushdi. Zimdan razm solib turdi. Jumanov joyiga o'tirganicha, bir nuqtaga tikilgan ko'yi boshini xam qilganini nazardan qochirmay, qog'ozlardan birini ajratib olib, (ehtimol, yuzinchi martadir) osoyishta ovozda o'qiy boshladi.

- «Men sobiq obkom sekretari (ismi-sharifini aniq ravshan qilib aytdi) shuni tan olib aytamanki, «XXV partsyezd» sovxozining direktori Jumanov Panji mazkur lavozimni sotib olish uchun menga qirq ming so'm pora bergan. Pulni diplommatda obkom dachasiga (Koryagin o'sha yil, o'sha kunni aniq aytdi) tungi soat yigirma uchdan o'ttiz minut o'tganda olib borgan». Jumanov hamon yerdan ko'z uzmay o'tirardi.

- «Dim-dim» o'ynash yetar endi? «Pepsi» ichasizmi? - Koryagin o'tirgan joyida stakanni uzatdi. - Marhamat!

Jumanov yaqin kelishi bilan stakanni beri tortdi.

- Yosh bolaga o'xshaysiz! - dedi samimiyat bilan. - Nahot bizni shunchalik go'l deb o'ylasangiz? Ishoning, bizga shaxsan sizning keragingiz yo'q. Sovet qonuni gumanniy. Chin yurakdan tavba qilganlarni kechiradi. Mana... - u bir varaq qog'ozni «delo» orasidan olib, stol qirrasiga surdi. - Shunga qo'l qo'ysangiz bas...

Jumanov stol ro'parasida turar, qizargan ko'zlari cho'g'dek yonib, stakanga tikilib qolgan, sarg'aygan bodringdek tilini chiqarib, hansirab nafas olardi.

– Marhamat! – dedi Koryagin, ruchka uzatib. – Mana bu yerga. Jumanovning koʻzida umid soʻndi. Stakandagi suvga yana bir lahza termilib turdi-da, gandraklagudek qadam bosgan koʻyi joyiga borib oʻtirdi. Tergovchi sovuq koʻpirib turgan suvni bamaylixtir ichdi.

– Siz, – dedi beixtiyor kekirib (laʼnati, gazi muncha koʻp!). – Gʻalati odamsiz... Obkom sekretari pokazaniyesida hammasini yozib qoʻygan boʻlsa... – Uzoq sukut saqladi-da, osoyishta ohangda davom etdi. – Sekretar yolgʻiz sizning oyogʻingizdan tortyapti, deb oʻylaysizmi? Adashasiz, u tullak koʻplardan pora undirgan: raykomlar, raislar... paxta tozalash zavodlari... priyomshiklar... Endi esa suvdan quruq chiqish uchun aybni boshqalarga toʻnkayapti. Aslida hammani pora berishga oʻzi majbur qilgan. Jumladan, sizni ham.

Ayblanuvchi allanima deb gʻoʻldiradi.

– Nima?

Jumanov entikib-entikib nafas oldi. Ogʻzidan chiqqan soʻz boʻgʻzida qolib ketayotganga oʻxshardi.

– Aniq gapiring, Jumanov! – Koryagin yozishga shaylanib, qoʻliga ruchka oldi.

– Majbur qilishdi... – dedi Jumanov har soʻzini boʻlib-boʻlib. – Direktor boʻlasan... deyishdi. Qoloq sovxozni koʻtarasan... deyishdi... – Nafasi qaytib xirillab qoldi. – Shu... – dedi holsizlanib.

– Shoshmang! – Koryagin stakanga yana «pepsi» quydi. Jinday... Ikki qultum. – Iching! – dedi qovogʻini solib.

Bu safar Jumanov oʻrnidan turmadi.

– Nima, oʻzim oborib berishim kerakmi?

Koryagin bu gapni shunaqa samimiy jahl bilan aytdi-ki, Jumanov ilkis oʻrnidan turdi. Gʻayritabiiy chaqqonlik bilan yaqin keldi. Biroq, Koryaginning oʻzi uzatmaguncha stakanga qoʻl choʻzmadi. Keyin suvni yutoqib ichdi-yu, shisha tagida qolgan «pepsi»ga iltijoli moʻltirab qaradi.



«Yaxshi! Chanqagan odam bir qultum suv ichdimi, battar qiynaladi».

- O'tiring! - Koryagin uning ikkilanib turganini ko'rib, sekin, ammo qat'iy ohangda buyurdi. - Stakanni joyiga qo'ying!

Jumanov ikki ko'zini shishadan uzmay, tisarilib borib, taburetka cho'kdi.

- Majbur qilishdi, deng! Mana bu - boshqa gap! - dedi tergovchi deyarli do'stona ohangda. - Siz bo'lsa, o'rgatilgan to'tiqushday bir gapni qaytarasiz. «Tuhmat! Tuhmat!» Axir, sizni majbur qilishgan ekan-ku! Shuni, avvalroq, aytish kerak edi. Bilamiz, qo'rqitishgan, direktor bo'lmasang partiyadan o'chasan, deyishgan. Keyin obkom pora talab qilgan. Sizning ko'nishdan boshqa chorangiz qolmagan.

Jumanov bir nuqtadan ko'z uzmay o'tirardi.

- Tushuning, Jumanov! - dedi tergovchi yana ham xayrixohroq ohangda. - Obkom ustingizdan mag'zava ag'darib yotibdi-yu, siz uni himoya qilmoqchi bo'lasiz. Bir gapni aytaymi?.. O'zaro gap. Uyingizga boruvdim. Qizingiz betob ekan.

Jumanov boshini ko'tardi. Qizargan ko'zlarida xavotir, armon bor edi.

- Hayajonlanmang, - dedi Koryagin yupatib. - Qizaloqqa yordam heramiz. Aqli qiz ko'rinadi... Gap bundamas... Bilasizmi, porani o'z ixtiyori bilan topshirish boshqa, majbur bo'lib berish boshqa... Obkom sizni direktorlikni sotib olgan deyapti. Siz bo'lsa, qo'rqqaningizdan, majbur bo'lib pora bergansiz... Farqni anglayapsizmi?.. Darvoqe, egizaklaringiz sho'x ekan. Sizni sog'ingan ko'rinadi. Tabiiy hol... Aytyapman-ku, bizga sizning keragingiz yo'q. Siz, oddiy kilkasiz. Akular boshqa. Shaxsan menga qolsa sizni ertagayoq chiqarib yuborishga tayyorman. Albatta, ishni sud hal qiladi. Lekin...

- Yuzlashtiring! - dedi Jumanov sovuq qat'iyat bilan. Endi ovozi g'o'ldirab chiqmas, harqalay, gapini anglasa bo'lardi. - Men bermagan porani berdim deymayman.

«Yana boshladi eski ashulasini!» - Koryagin g'ijindi.

- Demak, siz obkom sekretariga hech qanday pora bermagansiz? - dedi tamomila loqayd ohangda.

Jumanov indamay bosh irg'adi.

- Yaxshi! Unday bo'lsa, «Moskvich»ni kim hadya qildi? Nima evaziga?

- Unga to'rt yil bo'lgan, - dedi Jumanov yuzini o'girib. - Bo'lim boshqaruvchisi edim.

Koryagin kuldi:

- To'g'ri, bo'lim boshqaruvchisi edingiz. Majburiyatni oblastda birinchilar qatori bajargansiz. Sizga «Moskvich» sovg'a qilganlar...

- Pulimga sotib olganman.

- Ahamiyati yo'q! - dedi Koryagin battar ijirg'anib. - Hamma bo'lim boshqaruvchilariyam shaxsiy mashinada katatsa qilmaydi. - Yana ma'noli sukut saqlab, Jumanovga tikilib o'tiraverdi.

Darvoqe, «Moskvich»ni gapirishi bilan to'rt yilmi, besh yil avval bo'lgan suhbat esiga tushdi. Olganing tug'ilgan kuni edi. Ximkidan ukasi Sasha keldi. Jindek «otishgani»dan keyin hasrat qildi. «Bu - o'zbeklarni tergaydigan qonun hormi-yo'qmi, sen yuristsan-ku! Ular bizning mashinada katatsa qilishni biladi, evaziga paxta deb tuproq aralash xas-xashak jo'natadi». Koryagin o'shanda bu gapga unchalik e'tibor bermagan edi...

- Bilasizmi, Jumanov? - dedi dilkashlik bilan. - Bir narsaga hech aqlim yetmayapti. Marhamat qilib tushuntirib bersangiz. Demak, «XXV partsyezd» sovxozl qoloq bo'lgan. Sizning bo'limingiz esa oblastda birinchilar qatori majburiyatni bajargan. Qanday qilib? Jumanov engak qoqqandek, boshini g'alati sarak-sarak qildi.

- Avval ham aytgan edim-ku...



– Nima qipti, yana qaytaravering! – Koryagin kino-yali kuldi. – Siz gapiravering, men eshitaveraman... U yog'ini o'zim davom ettiraymi? – dedi gap ohangi keskin o'zgarib. – Ta-ak... Demak, «oq oltin»ni yaratuvchi «oltin qo'lli» Jumanov o'ta jonbozlik ko'rsatgan...

– Ishonmasangiz o'sha paytda bo'limda ishlaganlardan so'rang. – «Qahramonona» mehnat qilgan, – dedi Koryagin istehzo bilan. – «Oq oltin»dan misli ko'rilmagan hosil olgan. Shuning uchun, unga mashina sovg'a qilganlar. Keyin direktorlikka ko'targanlar. Evaziga qirq ming so'rganlar.

– Aytdim-ku, majbur qilishdi. – Jumanovning ovozi tag'in xirillay boshladi. – Sovxoz o'tirib qolgan edi...

– Juda to'g'ri! Qaysi ahmoq ilg'or sovxozni qirq mingga sotadi! Yaxshi sovxozlarning taksasi ellik mingdan yetmish minggacha bo'lgan. Bundayrog'lari qirq ming...

– Tuhmat! – Jumanov porsillagan labini yalab qo'ydi. – Hech kimga pora bergan emasman!

Koryaginning toqati toq bo'la boshladi. «Ahmoq! Qaysar eshak!»

– Tuhmat deng-a? Endi mendan eshiting, Jumanov! Siz! – dedi shiddat bilan barmog'ini bigiz qilib. – Siz porani o'z ixtiyoringiz bilan bergansiz! Sovxozni sotib olish uchun! Avval ham, pripiska bilan shug'ullangansiz. Bo'limni boshqarayotganingizda. Kattalar ko'radiki, qo'shib yozishga ustasiz. Tajriba bor. Shundan keyin...

– Tushunsangiz-chi! – Jumanov ayanchli xirilladi. – Bermagan narsamni qandoq qilib berdim dey... Axir men, bor-yo'g'i yarim yil direktor...

– Yarim yil emas, yetti oy!

– Agar qo'shib yozsam, sovxoz planni bajarmasmidi!

– Omonovning pokazaniyesi-chi? – Koryagin «delo»ni asabiy varaqladi. – Nega yuz ellik tonna paxtani pripiska qilganingizni, Omonov bilan nega til birik-

tirganingizni aytaymi? Obkomga bergan qirq mingning o'rnini qoplash kerak edi!

- Axir bu tuhmat-ku! Sovxoz planni bajarmagan, - dedi Jumanov yig'lamoqdan beri bo'lib. - Sakson yetti protsentsda qolgan. - Boshini battar sarak-sarak qildi. - Paxtaning o'zi yo'q edi. Yo'q narsani qayoqdan olay?

- Buni mendan so'rayapsanmi? - Koryagin chin dildan kulib yubordi. - Mendan-a! Ha, tan olaman, men paxtani yaxshi bilmayman. Ammo, pripiskaning kuxniyasini xo'p o'rgandim. Planni bajara olmaganingiz uchun ham qo'shib yozgansiz. Bajaray desangiz, paxta yo'q, bajarmay desangiz, baloga qolasiz. Bilaman, siz ahmoq emassiz. Iqtisodchisiz, bu gaplarning hammasi absurd ekanini bilgansiz. Faqat bir narsani tushunmayman. Nahotki siz - oliy ma'lumotli ekonomist, o'ylamagansiz? Markaziy rayonlarga tola o'rniga xashak borgan. Keyin o'sha la'nati xashak ham bormay qo'ygan, vagonlarda havo borgan. Havo! - dedi ta'kidlab. - Samolyotlarda esa diplomat to'la pul borgan. Tola yo'q, plan bor. Paxta yo'q, pora bor! Orden bor, medal bor...

Qiziq, Jumanov g'alati iljaydi. Shishgan yuzi bir tomonga qiyshayib ketdi. Xirillab kulgan edi, yo'tal tutdi. Uzoq, entikib yo'taldi.

- Nimasi kulgili? - dedi Koryagin ijirg'anib.

- O'zim...

- Javob bering! Nimasi kulgili bu nopok ishning?

Jumanov uning ko'ziga o'qrayib qaradi.

- Bu yoqdan vagonda tola o'rniga havo, samolyotda pul borgan ekan, - dedi g'o'ldirab, - u yoqdagilar nega indamabdi? Nega bizga pul kerak emas, tolaning o'zini beringlar demabdi?

«O-o-o! Tiling burro-ku! - Ukasining gapi Koryaginining esiga tushdi. Ukasi kim - oddiy master. Dodini kimga aytardi? Indamasam, aybni biz tomonga ag'darmoqchimisani?!»



- Gorshogingizni bilib o'tiring! - Koryagin tovushi-ga tag'in rasmiy tus berdi. Har so'zini chertib-chertib ta'kidladi. - Gapni aylantirmang, Jumanov! Ochig'ini ayting: nega hammalaring qo'shib yozishga bunchalik yopishib olgansizlar? Bir kunmas-bir kun baribir sir ochilardi-ku? Aqalli siz - mutaxassis sifatida bilgansiz-ku buni! Nega bu yog'ini o'ylamagansiz? Savolimga aniq javob bering! Ko'zimga qarab turib!

Jumanov ko'zini olib qochmadi. Battar o'qraydi.

- Osmon baravar plan yuqoridan belgilanar ekan, pripiska bo'laveradi! - Shunday dedi-yu, boshi tag'in tebranishga tushdi.

- Stop! - Koryagin uning so'nggi gapini tez-tez qog'ozga tushirdi. - Demak, siz pripiskani ma'qullaysiz? Demak...

- Yo'q! Men pripiskaga qarshiman. Umuman, bu-naqa harom ishga...

- Omonov-chi?

- Yana Omonov! - dedi ayblanuvchi hamon bosh tebratib. - Yuzlashtirdinglar-ku! Tuhmat qilayotgani ko'rinib turibdi-ku! Hamma gapi poyma-poy... Punkt mudiri hech kimga pora bermaydi...

«Tag'in o'sha ashula!» - Koryagin toshib kelgan g'azabini jilovlash uchun kulimsiradi.

- Sizningcha, hamma yomon, bitta o'zingiz yax-shi. Hamma qora, bir o'zingiz oppoq... Bir narsani aytaymi? - dedi sirli qilib. - Erkakcha gap... Bilasiz-mi, bunaqa nozik narsalarni xotin kishiga aytmaslik kerak edi. Siz bo'lsa... - Qo'llarini ikki yonga tashlab, afsus-nadomat bilan bosh chayqadi. - Eh, Jumanov, Jumanov! Omonovdan olgan pulni xotinga ko'rsatib nima qilardingiz! Jumanova Hanifa sizning xotinin-gizmi, axir? Hammasini aytib berdi... Suhbat paytida. Darvoqe, ayol kishini bunday xo'rlamaslik kerak. Axir siz, yetarli darajada madaniyatli odamsiz. Sochlari

oqarib ketibdi, sho'rlikning. Sizga nokerak bo'lsa, bolalaringizga kerak hali... Mayli, gap bundamas. Shunday qilib, o'sha kecha pulni xotiningizga ko'rsatibsiz. Avval pol tagiga yashiribsiz, keyin...

Jumanov bir muddat unga hayratlanib qaradi. Keyin to'satdan yelkalari silkina boshladi. Koryagin yig'layapti, deb o'ylagan edi. Yo'q, Jumanov kulardi. Yelkalari silkinib, xirillab-xirillab kuldi. Xunuk, juda xunuk kuldi. Shishgan basharasi qiyshayib ketdi. Tag'in yo'tal tutdi.

- Pol tagiga deng! - dedi hansirab. - Pol tagiga emish... - yana xirilladi. - Mening uyimda polning o'zi yo'q!

Koryaginning ichida bir nima uzilib ketgandek bo'ldi. «Yaramas, Berdiyev! Nega o'sha kuni uyga olib kirmadi? Ayvonda gap sotib o'tirish shartmidi? Ataylab qilgan. Uyam shularga hamtovoq! Uyam bosmach!» O'zini qo'lga olish uchun shisha tagida qolgan pepsini shoshilmay quydi. Bamaylixotir ichdi.

- Tushunarli, - dedi osoyishta qat'iyat bilan. - Demak, xotining Jumanova Hanifa noto'g'ri ko'rsatma bergan. Xohlasam, ertagayoq, yo'q, bugunoq qamoqqa tiqaman!

Jumanovning ko'zida bir lahza sarosima ko'rindi. Xo'rsindi.

- Qo'lingizdan keladi... - dedi anchayin vazmin ohangda. - Mayli... Men Hanifaga ishonaman. Yolg'on gapirmaydi... Sochining oqarganiga kelsak, uni men emas, senlar oqartirding!

- Nima-nima?! - Koryagin ijirg'anib labini burdi. - Qilg'ilikni sen qilgin-da, kampir-xotining oldida men javob beraymi? Feodal! Bola tug'dirishdan boshqani bilmaydigan baran!

- Haqorat qilma!

- Eh-ha! Oriyatleri keldimi? Eshitib qo'y! Yolg'on ma'lumot bergani uchun xotiningni qamoqqa tiqma-



sam... Menga desa bolalaring ochidan o'lsin! Qizingning jigari ezilib ketsin!

- Bolada nima gunoh! - Jumanovning boshi soat kappiriday muttasil tebrana boshladi. Oyoq-qo'llari titrar, hozir ag'darilib ketadigan alpozda edi.

- Bas! - dedi Koryagin hayqirib. - Endi bolalaringni o'ylaydigan bo'lib qoldingmi? Pora olib, pora berayotganingda, pripiska qilayotganingda esing qayoqda edi? Kattalarning buyrug'ini quloq qoqmay bajarayotganda nega o'ylamading bolalaringni? - Koryagin butun nafratini bir so'zga jamlab, jirkanish bilan ta'kidladi. - Plebey!

- To'g'ri aytding, plebeyman... - Jumanov hirqiradi. - Qulman... Norasmiy qul... Sen-chi? Sen qul emasmisan?

- O'chir! - Koryagin stolni mushtladi.

- Qulsan! - Jumanovning afti battar qiyshaydi. - Boshliqlaring oldida qulsan! Sendayam plan bor. Yo'q gunohimni qanchalik tez bo'yninga qo'ysang, pogo-ningdagi yulduz shuncha ko'payadi, oyliging oshadi.

- O'chir ovozingni! - Koryagin tag'in stolni mushtladi. Bo'sh stakan zirillab ketdi. - Ertagayoq Moskvaga, Butirkaga jo'nataman. Obkomingning yoniga!

- Juda yaxshi! Vijdoni bo'lsa aytsin, qachon pora beribman unga?

- Obkoming kim bo'пти? Kerak bo'lsa, respublika rahbarlarining o'ziam tiz cho'kadi hali...

- Qo'lingdan kelsa, - Jumanov hamon tebrangan ko'yi boshini shaxd bilan ko'tarib chaqchaydi. - Qo'lingdan kelsa, Brejnevni tiriltirib kelgin-da, uniyam so'roq qil! - dedi vishillab. - Pripiskani o'sha o'ylab topgan! Hamtovoqlari bilan! Yo'q paxtani olti million tonna qilasan, degan o'sha! - Jumanovning qon quyilgan ko'zlari kosasidan chiqib hayqirdi. - Bizni eshak qilib mingan - o'sha!

- Poraxo'r! - Koryagin Jumanovning oldiga uchib borgisi, bir musht bilan hushini joyiga keltirib

qo'ygisi keldi-yu, o'zini tiydi. – Poraxo'r! – dedi hayqirib. – Haromxo'r! Hammang o'g'risan! Hammang poraxo'r! Avval uyingga chaqirasan, mehmon qilasan, qo'y so'lasan, palov, shashlik... Milliy udumni ro'kach qilib, to'n kiygizasan. Yumshoqqina bo'lib odamning pinjiga kirasanlar-da, keyin... Mana! – U, stol tortmasini shaxd bilan ochib, bir to'p gazetani oldi. Boshi ustida baland ko'tarib silkitdi. – Hammasida senlarning qilmishing yozilgan! Respublikada necha ming jinoyatchi qamoqqa olinganini yozgan! Hammang eshshaksan! Butun xalqing!.. – Bir zum sukut saqladi-da, Ambarsumyan o'rgatgan eng oxirgi, eng qat'iy zarbani urdi. – Eshitib qo'y, – dedi istehzoli kulib. – Ertaga, yo'q, bugun senga g'alati tomosha ko'rsataman! Kampir-xotiningni retsidevistlar o'tirgan kameraga tiqaman. Bir yo'la uchtasi baravar zo'rlaydi! Sen tynukdan tomosha qilasan!

– Tuf! – Jumanov ko'zlari vahshiylab sapchib turdi. – Tuf senga! – dedi o'kirib.

Ajab, tupugi og'zidan chiqdi-yu, porsillab yorilgan labiga shilimshiq yelimdek yopishib qoldi. Quturgan buqadek alpang-talpang bostirib kela boshladi.

– Konvoy! – Koryagin vahimaga tushib, xotinlardek chinqirdi. – Konv-o-o-oy!

Yo'q, Jumanov Koryaginga emas, deraza tomon intildi. Soqchi eshikdan kirguncha bir hatlab, deraza raxiga cho'kkalab oldi. Shu alpozda bir soniya, atigi bir soniya Koryaginga qaradi. Hozirgina ko'zlarida yonib turgan g'azab ifodasi o'rnida shu qadar chuqur, unsiz nafrat, nochorlik, iztirob... shu qadar teran hayrat bor ediki, Koryaginning yuragi orqaga tortib ketdi.

– Jumanov! – Vasiliy Stepanovich deraza tomon talpindi. – Jumanov..

Gapini tugatmasdan derazada yana g'ira-shira oqshom yorug'i ko'rindi. Soqchi ikkovlari baravar



yugurib borishdi. Chuqurlikdagi hovlida, hovuz chetidagi simyog'ochda lampochka yonib turar, Jumanov yaproqlarini chang bosgan archa tagida g'ayritabiiy yonboshlab yotar edi: boshi hovuzning sement qirrasida, gavdasi qirg'oqda... Koryagin uning jon taslim qilayotib, oyog'ini uch-to'rt silkitganini ko'rdi... Aniq ko'rdi...

Havoni qalin bulut o'ragan, yomg'ir hidi kelardi. Yuziga salqin epkin urildi. Koryagin to'rt oydan beri kutgan kuz epkini...

1990



MUNDARIJA

O'zbeklar.....	3
Muhabbat	23
Urushning so'nggi qurboni	34
Dehqonning bir kuni.....	43
Yanga	51
Baxt	59
Uzun kechalar.....	67
Umr savdosi.....	92
Oq bulut, oppoq bulut.....	106
Quyosh tarozisi	119
Uch xil odam.....	132
Nega? Nega-a-a?	142
«O'zbek ishi».....	153

Adabiy-badiiy nashr

O‘TKIR HOSHIMOV

UZUN KECHALAR

Hikoyalar

Muharrir L. Igamova

Rassom Sh. Xo‘jayev

Rassom-dizayner D. Mulla-Axunov

Texnik muharrir T. Xaritonova

Kichik muharrir D. Xolmatova

Musahhah G. Aripova

Kompyuterda sahifalovchi B. Dushanova

Nashriyot liqenziyasi AI № 158, 14.08.09.
Bosishga 2015-yil 17-sentabrda ruxsat etildi.
Ofset qog'oz. Bichimi $80 \times 100^{1/32}$, «Cambria» garniturası.
Ofset bosma usulida bosildi. Shartli bosma tabog'i 8,88.
Nashr tabog'i 8,69. Adadi 3000 nusxa.
Buyurtma № 15-675.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining
«O'zbekiston» nashriyot-mathaa ijodiy uyi.
100129, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

Telefon: (371) 244-87-55, 244-87-20

Faks: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

O'tkir Xoshimov

H 72 Uzun kechalar. Hikoyalar xazinasini /O'tkir
Hoshimov. To'plab nashrga tayyorlovchi L. Igamova.
- Toshkent: «O'zbekiston», 2015. 192 b.

ISBN 978-9943-28-385-5

UO'K: 821.512.133-3

KBK 84(50)6.

10400-00

84/19)6

X 8.8

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-28-385-5



9 789943 283855